Ahmet Hikmet Müftüoğlu

Gönül Hanım

türkçü
betik

AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU

Doğumu: *1870 İstanbul*
Ölümü: *1927 İstanbul*

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1888). Dışişleri Bakanlığına girerek Poti, Pire, Marsilya, Kerç konsolosluklarında (1888-1895), Dış Ticaret İşleri kalemi şefliği görevinde bulundu (1895-1908). Uzun süre Galatasaray'da edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra, Darülfünun, Alman ve Fransız edebiyatları hocalığına atandı (1910-1912). Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında, Peşte'de başkonsolosluk yaptı (1912-1918). Hazini Fünun ve Serveti Fünun (1895'ten sonra) dergilerinde yayımladığı öykülerle tanındı. Bu döneminde, "şairce" betimlemelere aşırı eğilim duydu. Edebiyatı Cedide'nin diğer yazarlarından ayrı bir özellik göstermedi. Mensur şiir havası taşıyan bu öykülerde, doğa ve kişi betimlemeleri, olay- ruh durumlarının anlatılması, söz kalabalığı arasında arka planda kaldı. II. Meşrutiyet'ten sonra, Millî Edebiyat akımının amaçlarını benimseyerek, Türk Yurdu dergisinde yazdı. "Dil Devrimi" adlı yazısında, Cenap Şahabettin gibi Serveti Fünun anlayışında direten eski arkadaşlarının görüşlerine karşı, dilde özleşme ilkelerini savundu. Ancak bu dönemde de, ad ve ön ad tamlamalarından temizlediği dilini, bu kez hiç alışılmamış öz Türkçe sözcüklerle donatıp, süslü bir anlatımı yine sürdürdü.

ESERLERİ

Hâristan ve Gülistan (öykü, 1901, 3. basım 1969)

Çağlayanlar (öykü, 1922, son basım 1968)

Gönül Hanım (roman, Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika edildi, 1920).

GÖNÜL HANIM ROMANININ KONUSU

Gönül Hanım romanı, millî bir yapıya sahip, yöntem bakımından, yazarın öykülerinden farklı bir eserdir. Sanatlı olmayan, düz bir anlatımla yazılmış olan bu eser, romandan çok tarihsel belge niteliğindedir. Ahmet Hikmet, Orhun Anıtları'yla ilgili en yeni bilgileri, basit bir konu çerçevesinde verir. Roman, anıtlardan bir bölümünün çevirisini de içine almaktadır. Bu, anıtların, kısmen de olsa, Türkçede yayınlanan ilk çevirisidir. Çeviride, Ahmet Hikmet'in biçem özellikleri görülür. Yazarın, Macaristan'dayken Radloff'un ve Thomsen'in yayınlarını yakından izlemiş, hatta Şemsettin Sami'nin Orhun Anıtları üzerine çalışmalarını ve notlarını görmüş olması olasıdır.

GÖNÜL HANIM ROMANIYLA İLGİLİ DEĞERLENDİRME ve ELEŞTİRİLER

Bir Türk kurulunun Türkistan'a gezisini ve Orhun Anıtları'nı incelemesini anlatan bu eser, estetik bakımdan olmasa bile, tarihsel, ulusal, hatta bilimsel açıdan değer taşımaktadır.

Sonundaki kayıttan, yazılışının 3 Mart 1336 (1920) tarihinde tamamlandığı anlaşılan Gönül Hanım romanı, Tasvîr-i Efkâr gazetesinde, 13 Nisan 1336 (1920) günkü 2974. sayıda parça parça yayımlanmaya başlanmış; arada bir, iki, üç ve sekiz gün ara verilerek çıkmış; gazete 21 Marttan, 6 Nisana değin çıkmadığından, roman ancak 13 Nisan 1336 (1920) günü tamamlanabilmiştir. 33 bölümden oluşan Gönül Hanım'da Müftüoğlu Ahmet Hikmet Bey, Türk gençlerine, dedelerinin geldiği ana yurdu tanıtıyor ve Türklerin orada ne büyük bir devlet ve uygarlık kurduklarını haber veriyor. Büyük Türkçü yazar, kendini yitiren Türk'e; "Kendini bul!" diyor (Fethi Tevetoğlu).

TUTSAKLAR KAMPI

Eylül 1917... Tutsak subaylar kampından, arkadaşları adına alışveriş için Krasnoyarsk (Kızılyar) kasabasına değin gitme sırası, bu hafta Üsteğmen Mehmet Tolun(*) Bey' indi. Bu genç subay, savaşın başında, ekibindeki bir çavuş ve birkaç erden oluşan keşif koluyla birlikte, geceleyin yanlışlıkla düşman siperlerine sokulduğundan, geri çekilme yolu kesilerek dizinden yaralanmış ve arkadaşlarıyla birlikte, Ruslara tutsak düşmüştü. Önce Kafkasya'da, Hazar Denizi'ndeki ıssız bir adada, ondan sonra Ural'ın doğusunda, İrbit şehrinde bir süre tutuklu kaldıktan sonra, Sibirya'da, Krasnoyarsk'ın altı kilometre kuzeyindeki Grodok denilen bu savaş kampına getirilmişti. İlkin yirmi Türk subayıyken, bir yıl sonra 450 kadar her rütbeden subay ve komutan burada toplanmıştı.

Kamptaki tutuklular arasında, Türklerden başka Alman, Avusturya ve Macar subayları da vardı.

Burası, çevresi beş-altı metre yüksekliğinde, tahta perde şeklinde kalın çam bölmeleriyle ayrılmış, geniş bir alandı. Bu tahtadan yapılmış duvarın dört köşesine, dalyan bekçi yerleri gibi, yüksek nöbetçi kulübeleri kurulmuştu. Subaylar, bu geniş avluda, dışarıyla ilişki kurmadan gezinirler ve geceleri on ikişer kişilik barakalarda yatarlardı...

(*) Tolun: Ayın on dördü, bedir. Kamus-u Türkî

Aylar, hatta yıllar geçtikçe, Türklerle diğer yabancı subaylar daha çok tanışarak birbirlerinin dillerini öğrenmeye ve birbirinden manen yararlanmaya başladılar. Artık bu yazgı arkadaşları, aralarında ayrı ya da karma kulüpler açıyorlar; konserler veriyorlar; dışarıdan kitap, gazete, dergi getirterek derneklerine bağışlıyorlar; "Politipi" yöntemiyle gündelik, haftalık gazete, dergi çıkarıyorlardı.

Türkler arasında siyaset ve fenden söz eden "Altay" ve edebî "Çığlık" gazeteleriyle, "Osmanlı İdman Yurdu"nun ilk harflerinden oluşan (ayın + elif + ye) "Ay" ile durum ve tutumları eleştiriye değer arkadaşların kusurlarını incelikle alaya alan "Panorama" ve Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun bir yedek subay tarafından çizilen ve resimlendirilen "Boyama" dergileri, bu karargâhın kültürlü subaylarının düşünsel uğraşlarını oluşturuyordu.

Bu askerî hapishanenin çevresinde açılan bazı dükkânların sahipleriyle Krasnoyarsk'taki bakkallar genellikle Müslüman Tatarlar olduklarından, subaylarımızdan varlıklı olanlar beslenme konusunda sıkıntı çekmez, ara sıra bunlardan veresiye alışveriş de ederlerdi. Tatar dindaşlarımız, tutsakların pek çok ihtiyaçlarını karşılarlardı.

Bugün, Mehmet Tolun'un yanına bir Tatar er verildiği için, genç subay, ısmarlananları aldıktan sonra bunları ere vermiş, kendi bir kitapçı dükkânına girerek vaktiyle ısmarladığı Radloff, Thomsen, Le Coq gibi Doğu bilimcilerinin, Ural-Altay dilleri ve ulusları hakkındaki yayınından beş on cilt kitap almıştı. Hava yağmurlu olduğundan, bir lokantada oturup kitapları karıştırmaya başladı.

Tolun, harp okulunda okuduğu Rusçasını ve daha sonra öğrendiği Almancasını, buradaki yerli halk ve görevli Rus ve Alman arkadaşları sayesinde ilerletmişti. O derece ki, her iki dilde yazılı bilimsel eserleri, sık sık başvurmak zorunda kaldığı sözlükten de olsa, anlayabilecek bir duruma gelmişti.

Bu subay, o sırada yan masada oturan bir genç kızla Rusça, Fransızca sözcüklerle karışık Tatarca konuşan, samur kalpaklı, seyrek bıyıklı, sarışın bir Tatar gencinin dikkatini çekti. Tatlı bir iki bakışmadan sonra, iki masa arasında konuşma görüşme başladı. Türk

subay yerini, tutsaklığını anlattı. Boş zamanı olmakla, Türklerin, Ural - Altay uluslarının kökeni, dilleri, soyları hakkında ünlü Doğu bilimcilerin ayrıntılı incelemelerinin sonuçlarını anlamak istediğini söyledi. Tatar genci, kendisini tanıttı:

— Ali Bahadır Kaplanof... Kız kardeşim, Gönül Kaplanof!

Subay, sakin ama metin bir asker tavrıyla yanıt verdi:

— Niçin Kaplanof? Kaplanoğlu demek daha doğru olmaz mı?

Ali Bahadır Bey, tanışmanın ilk dakikasında, hiç beklemeden karşılaştığı bu karşı çıkış üzerine biraz durdu ve yutkundu. Ama kız kardeşi atıldı ve içtenlikle Tolun'un dilediği yanıtı verdi:

— Subay beyin hakkı var. Taklide, benzeşmeye neden ne?.. Bizim de bir büyük ulusumuz, tarihimiz, varlığımız yok mu? Baştan başa bütün Asya'yı, bir kısım Afrika'yı, Fransa sınırlarına dek Avrupa'yı ele geçiren bizim ırkımız olduğu hâlde, bu soyluluğu ne çabuk gönlümüzden çıkardık?.. Biz benliğimizi tanımazsak, kimse bizi tanımaya yanaşmaz. Başkasının artığını yiyen, giysisini giyen saygıyı hak etmiyor... İşte, ben kartımı düzeltiyorum!

Çantasından, güzel, küçük, deri bir cüzdanın içinden çıkardığı kartvizitlerinin son sözcüklerini şöyle değiştirdi: Kaplankızı.

Şimdi şaşırma sırası, Mehmet Tolun'a gelmişti. Nasıl oluyor da, yirmi dört yaşında sandığı bu Sibiryalı Tatar kızı, bu denli akılcı bir görüş belirtebiliyordu. Bu şaşkınlık çok sürmedi. Bir iki dakika sonra anladı kı Gönül Hanım, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiş...

Ali Bahadır Bey susuyor, düşünüyordu. Sonunda:

— Evet, dedi, hakkınız var.

Şimdi konu değişmişti. Kitaplar birer birer karıştırılıyor, yaprakları kesiliyor, resimlere bakılıyor, dil ve coğrafya hakkında genel düşünceler öne sürülüyordu. Mehmet Tolun, alçak gönüllü bir tavır takınarak:

— Evet, dedi. Çin tarihçilerine göre, aslı Türk olan "Hiungnu"lar - ki bunlara Avrupalılar "Hun" derler ve Macaristan'ın diğer adı da Hungarya'dır. Hatta bizim "hunkar" yazıp "hünkâr" okuduğumuz

hükümdarlık sözü de bundan gelir - İsa'nın doğumundan tam 1763 yıl önce devlet kurmuşlar, hakan atamışlar, yazıya, töreye ve bir uygarlığa sahip olmuşlar. Pline, Pomponius Méla, Strabon, Hérodote gibi tarihçiler, Hiungnulardan söz ederler. Hiungnularla Çinlilerin savaşları, milattan iki bin yıl öncesine dek uzar. Hiungnu, Çince "söz dinlemez uyruk" demekmiş. Profesör Vambery, Türklerin Karadeniz kıyılarına, Macaristan'a, İran'a yayılmalarının, milattan çok önce olduğunu öne sürer. Çin seddi, Hiungnu Türklerinin akınlarına engel olmak için, Çin imparatorları tarafından yaptırılmışsa da, bu yapay dağlar da onların kararlılığına engel olamamış; Türkler, MÖ 210 yılından 54 yılına dek, bu taş ve demir püsküren setleri aştılar ve Çinlilerin tepelerine bindiler. Sonunda milyonlarca Çinli toplandı. Umutsuzca saldırıp bunların devletlerini dağıttılar. Devletsiz kalan Türkler, bir süre Gobi çöllerinde öfke ve öç isteğiyle dolaştıktan sonra, ikiye ayrılıp Yunanlı ve İranlılarca Eftalit ya da Abnalit denilen ve Araplarca Haytal ve Hayatıla adı verilen Ak Hunlar, Hazar Denizi'nin doğusunda, eskiden Oxus (Öküz) denilen Amuderya nehrinin kıyılarına yerleştiler. Eski tarihçilerce Kitarit adı verilen diğer kol, Ural dağlarını aşarak Avrupa'ya, Rusya'ya, Balkanlara, hatta ta Macaristan ve Attila komutasında Cermen ülkelerine, İskandinavya ve Fransa'ya dek sarktı.

Bahadır Bey, acı bir üzüntüyle yanan gözlerini açtı ve elindeki kitabı kapadı:

— Yazık ki atalarımızın, ulusal namusumuzun beşiği olan ilk yurtlarımıza, şimdiye değin ne Türklerden ne de Tatarlardan bilimsel bir kurul gidememiş. Varlığından haberdar bile olmadığımız tarihimize ait yadigârlardan Orhun ve Turfan anıtlarından, yazıtlarından, belgelerinden, ırkımızın en yaman düşmanları olan Rus gezginleri sayesinde bilgi alabildik.

Radloff gibi Ruslaşmış Almanlar, Thomsen gibi Danimarkalılar, eski uygarlığımızın, kuzey Çin çölü ortalarında kalan belirtilerini buldular. Bu manevi hazinelerin gizemini açıp bize, atalarımızın bu aymaz torunlarına, ulusal gururlar kazandırdılar. Biz bu onuru hak ediyor muyuz?

Gönül Hanım, kardeşinin içten üzüntüsünü onaylayarak, şunları ekledi:

— Olanaksızdır ki bir Radloff'ta, bir Le Coq'ta, bir Tatar'ın, bir Türk'ün heyecanı, duygusu bulunsun. Bunlar olmayınca, bu tarihsel gerçeklerin önemli bir bölümü daha bulunmamıştır sanırım.

Ali Bahadır Bey:

— Yazık ki, tarihsel buluşlar duyguyla, heyecanla değil, bilimle gerçekleşir, dedi.

— Bilim de uğraşmakla elde edilir. Aradan ne kadar geçse de çalışabiliriz.

Güzel Tatar kızı, badem gözlerini süzdü, sonra:

— Çalışabiliriz, bir sözdür. Hemen çalışmalıyız. Yazgı sizi, Çin Türkistanı'na yakın getirmiş, Tolun Bey! Oralara atlayıverin, gidin, araştırmalar yapın.

— Ben tutsağım, bağlıyım.

— Biz yardım eder, bağınızı çözebiliriz. Hatta, kardeşimle ben de belki sizinle geliriz. Değil mi, Ali?

Kaplanoğlu, biraz düşündü:

— Niçin olmasın? Sanırım en onurlu ve tarihsel bir girişim. Bu konuda konuşulabilir, dedi.

Tolun, ekledi:

— Buraları bilmediğim için, bir arkadaş bulsam, ölümü göze alır, kaçar, Orhun vadisini, Karakurum, Karabalgasun, Koşuçaydam yıkıntılarını; bu Moğolların, Uygurların ve Türklerin üç eski başkentini, Kâbe'yi tavaf eder gibi ziyaret ederdim. Dönüş için, Allah büyük ve yardımcıdır. Elbette o zamana dek savaş biter.

Tolun'un bu sözleri, iki kardeşe yeni bir serüven ufku açtı. Gönül Hanım'ın dudakları ve kalbi çarpıyor, kardeşinin yüzüne bakıyordu. Ali'nin ve Gönül'ün bu gizli heyecanlarını sezen subay, Le Coq'un eserinden bir harita açtı:

— İşte, Baykal!.. İşte sınır ve Kâhta!.. İşte Orhun ırmağı, dedi.

Tolun'un harita karşısındaki coşkun davranışlarının, biraz heyecanlı sözlerinin çevresindekilerin dikkatini çekeceğinden Bahadır

Bey korktu. Casus tehlikesi korkusuyla, diğer masalara göz gezdirdi. Bir önlem düşünerek:

— Kitapları buradaki garsona bırakın. Yağmur dindi. Belediye parkına çıkıp konuşalım, dedi. Ormanda, bir tahta kanepeye oturdular...

Karar verilmişti. Tolun Bey, bu ilk Türk tarihinin araştırılmasıyla ilgili bilimsel geziye, "Gönül Hanım Sefer Kurulu" adının verilmesini önerdi. Çünkü bu konudaki ilk düşünce ve ilk gayrete getirme, bu aydın kadından çıkmıştı.

Bahadır, kayırma ya da rüşvetle bir çaresini bulacak, Tolun'un her hafta, belki daha sık karargâhtan çıkması için izin alacak ve bu yolla gezi hazırlıklarına başlanacaktı.

Bahadır Kaplanoğlu'nun babası Selim Bey'in üç kereste biçki atölyesi, bir de galoş fabrikası vardı. Oğlu Bahadır da üniversiteden çıktıktan sonra deri ticaretiyle uğraşmaya başlamış ve hayvan derilerinin terbiye edildiği iki debbağhane açmayı başarmıştı. Kaplanoğulları, Sibirya'nın zengin ailelerinden sayılırlardı...

Tolun, kampa dönmüş, okumaya dalmıştı. Artık kimseyle görüşmüyor, kulübe gitmiyordu. Yalnız bazen jimnastik yapanlara katılıyor, atlıyor, koşuyor, güç taşı atıyordu. Bir akşam, yanına tutsak arkadaşlarından ve Macar yedek teğmenlerinden Kont Béla Zichy geldi.

Konuşma, Türklerle Macarların soy birliklerine, aynı kandan olduklarına geldi. Kont, bu kardeşlik hakkında ateşli açıklamalar yaptı. Eskiden, Macarların kökenini aramak için Kont Béla Szécsenyi[1] ve Ujfalvy'nin, kendi ailesinden Kont Ödön Zichy' nin başkanlıklarında, çeşitli tarihlerde Asya'ya giden bilim kurullarının araştırma sonuçlarını anlattı. Ve son olarak:

— Bugün kaçabilsem ve sizin gibi bir yoldaş bulsam, fırsattan yararlanarak oralarda gezi için her türlü özveriye hazırım, dedi.

Tolun, önce sakınarak, sonra da içtenlikle bütün hazırlığı ona açtı. Kontun soyluluğuna, namusuna, kararlılığına inanıyordu. Bu genç Macar subayı, zaten cesareti, serüvenciliği ve inceliğiyle,

kendisini herkese, hatta Rus muhafız subaylarına da sevdirmişti. Turan uluslarının büyüklüğüne özgü ciddiyet ve iyi kalplilik, bu kişinin her hâlinde açıkça görülüyordu. İnce, soylu ve kibar davranışlarına eklenen cömertliği, herkesi kendisine saygılı kılıyordu. Para ve armağan gücüyle, istediği zaman da şehre çıkıyor, geziyordu.

Böylece, gezi kurulunun sayısı dörde çıkmıştı ve yeterdi. Şimdi haftada bir Gönül Hanım, Bahadır, Kont ve Tolun bazen bir lokantada, bazen Bahadır'ın konağında toplanıp gezi hazırlıklarını görüşüyor, düzenliyorlardı.

Bu tehlikeli yolculukta yirmi dört yaşında bir kızın da kendileriyle beraber bulunmasından dolayı, Kont'un gezi hakkındaki hevesi her gün artıyordu. Gönül'ün iri uzunca gözlerinin parlak yeşil rengi, kumral uzun saçları, pembe beyaz yüzünde ince yay gibi eğri kaşları, bir kadında seyrek görülen toparlak alnı, çok sade ve kibar giyinişi, ağır, ciddi ve bilgili bir hanım olmasına karşın, bazen bir çocuk gibi saf, neşeli, cana yakın oluverişi, kendisiyle görüşenlerin kalbinde kesinlikle bir iz bırakıyordu. Kendi ana dilinden ve Rusçadan başka, oldukça güzel Fransızca biliyor, Almanca da anlıyor ve konuşuyordu. Okuduğu kitapların güzel anlatım tarzını taklit ederek görüşmeye özeniyordu. Altı yıl kadar piyano ve resim dersi aldığını, kardeşi söylemişti. Bir iki suluboya tablosu, bir parça resim yapan Tolun'un, hatta Kont Zichy'nin bile beğenisini kazanmıştı. İlginçtir ki, yirmi altı yıla varan ömrü boyunca hiçbir ciddi işle uğraşmadığını söyleyen Kont'u bu gezi hevesi, belki diğer arkadaşlarından çok ilgilendirmeye başlamıştı.

Çin Türkistanı'na, Ural-Altay uluslarına, dil ve tarihlerine ilişkin ne kadar eser yazılmışsa okuyor, haritalar çiziyor, planlar düzenliyordu. Macarca yazılmış bazı yararlı eserleri getirtmeyi başaramadığına kızıyordu. Elde edilen kitapları, dört arkadaş sırayla okuyorlardı.

(*) Bizim İtfaiye Kumandanı Szécsenyi Paşa'nın kardeşi ve Macaristan'ın en asil sülalesinden olmakla "St. Anien" tacının muhafızıdır.

Hazırlık öteberilerini, kimsenin dikkatini çekmemek için, yalnız Gönül üzerine almıştı. Ama yol hazırlıkları, çok ağır gidiyordu. Sahte pasaport çıkarmak çok zor ve masraflıydı. Mehmet Tolun Bey, İzmir'deki evinin satılması için, Kızılhaç aracılığıyla birkaç mektup göndermiş ama hâlâ bir yanıt alamamıştı. Kont'un da babasından beklediği para gecikiyordu. Her şeye karşın, Ali Bahadır Bey bütün giderleri karşılıyor, ama bu gencin bu denli özverisine hiçbir arkadaşının gönlü razı olmuyor, Kont'un ve Tolun'un gururuna dokunuyordu.

Her çarşamba Bahadır'da, pazar günleri Kont Zichy'de toplanıyorlardı. Bazı toplantılar yalnız gevezelik etmekle, güzel çaylar içmekle ve zakusta denilen Rus mezeleri yemekle sınırlı kalıyordu.

Petersburg'daki Rus soyluları arasındaki bazı tanıdıklara ve muhafızlara serpiştirilen bahşişler yardımıyla, Kont Zichy artık tutsaklar kampından kurtulmuş, Krasnoyarsk kasabasında bir küçük ev kiralamıştı. Resmen gözaltında, fakat gerçekte tamamen serbestti. Kendisinde, kuşku uyandıracak bir hareket de görülmüyordu. Şubat başlangıcından sonra Kazan ve Moskova'dan, Kaplanof (daha ticari adını değiştirmemişti) ticarethanesi memurlarınca, Baykal Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Udinsk kasabasındaki şubeye, sandıklar içinde birtakım mallar gönderiliyordu. Bunlar, görünüşte havyar, galoş ve deri ürünleriydi. Ama gerçekte kutu kutu konserve yemek, çadırlar, fotoğraf ve topoğraf işlerine yarayan aletler ve tıbbi malzemelerdi.

Gönül Hanım, savaş nedeniyle altı ay kadar Kazan'da hastabakıcı okuluna gitmiş ve oradan diploma almıştı. Bu nedenle, bir olay olursa, gezi kurulu üyeleri iyi bakılacaklarından emindiler. Kont Zichy ve Bahadır, Almanca ve Rusca ev doktorluğu üzerine yazılmış kitapları aldılar ve Çin Türkistanı tundra ve bozkırlarındaki hastalıkların tedavisi ve zararlı böcek sokmalarına karşı önlemleri almayı öğrendiler.

GÖNÜL HANIM GEZİ KURULU

Şubatın yirminci gecesi saat on birde, Moskova'nın demir yolu istasyonundaki lokantadan, küçük çiftlik sahipleri ya da büyücek bir kasabada dükkân sahibi oldukları her hâlinden anlaşılan temiz, sade giyinmiş üç kişiyle bir kadın çıktı. Bunların her biri, kendi eşyasını taşıyordu. Bu kafile, yolcular arasından geçerek kapının yanındaki pencere önüne gidip pasaportlarını kaydettirdiler. Güvenlik görevlisi, bağırdı:

— Yuvan Buğdanof!

Mavi gözlü, koyu lepiska saçlı, bıyığı tıraşlı, çatal sakallı biri ilerledi, sarhoşça bir selam verdi:

— Deri tüccarı. Udinsk yoluyla Çin'e gidiyorum, dedi. Görevli, pasaporta bir damga bastı ve "Geç!" dedi. Sonra, ikinci pasaportu aldı:

— Tola Atmanof!

Bu kişi, elektrik ışığının yanına geçerek, "Havyar tüccarı. Udinsk yoluyla Çin'e..." dedi. Güvenlik görevlisi onu şöyle bir süzdü. Karşıdan bir dikkat eden olsaydı, bu gencin ellerinin titrediğini ve yüzünün sarardığını görecekti.

— Geç!.. Ali Bahadır Kaplanof ve kardeşi Kaplanova!

— Deri tüccarı, Çin'e, Udinsk yoluyla...

— Geçiniz!

Bu dört kişi, heyecanla kapıları açık duran vagonlara koştular. Telaş ve şaşkınlık içinde o vagondan bu vagona koşuşarak, sonunda Ali Bahadır'ın, "Bu yana!" diye çınlayan buyruğuyla birinci mevki bölmelerinden birine girdiler. Kadın küçük paketleri, diğerleri de büyücek çantaları raflara yerleştirdiler.

Gönül Hanım'ı, pencerenin yanına oturttular. Yanına, kardeşi geçti. Karşılarına da Yuvan Buğdanof'la Tola Atmanof ya da gerçek adlarıyla Kont Zichy ve Mehmet Tolun oturdular. Beş dakika sonra tren hareket ettiğinde, Tolun Bey bütün ruhuyla "Bismillâhirrahmanirrahim!" dedi.

Kont ekledi:

— Bu da oldu!..

Ve altın sigara kutusunu çıkarıp arkadaşlarına birer filtreli sigara sundu. O sırada Gönül Hanım, gülerek:

— Tolun Bey, istasyonda, güvenlik görevlisinin karşısında o kadar korktunuz ve sarardınız ki, bir ecel kazasına uğrayacaksınız, yüreğinize inecek sanıp ben de sizinle beraber titremeye başladım, dedi.

Genç subay, bu şakadan hoşlanmadı:

— Feyzî-i Hindî adında, Hindistan'da yetişmiş bir Türk şairi vardır. Farsça şiirlerinden size bir beyit okuyayım:

Der kişver-i mir-i ecel râh nedâret Ez merk nemîden ve uzrâ neşinâsîm.

Anlamı, "Bizim memleketimizde, yani Türklerin memleketinde, ecel beyinin yolu yoktur. Biz, ecelimizle ölmeyiz ve başsağlığı dilemeyi bilmeyiz." Onun için, benden ölüm korkusu beklemeyin, Gönül Hanım. Çekinmem, görevli kuşkuya düşüp de bu kutsal hizmetten bizi yoksun bırakır düşüncesiyleydi. Yurdumdaki gençlerin belki yüzde otuzu eceliyle ölmemiş, savaş alanlarında ya da kışlalarda can vermiştir. Öyle olmasaydı, birkaç kadınla evlenme olanağı

olan memleketimdeki nüfus artığı, Rusya ve Almanya'yı geçerdi. Yurt yüzeyi, insanı kıt bir yıkıntı hâlinde kalmazdı.

Bu konuşma, Kont'un da anlayabilmesi için, Fransızca gerçekleşmişti. Olay, bir dakikada unutuldu. Şimdi, ulusal bir görev yapmaktan doğan sevinçle mutluydular. İçleri gülüyor, yüzleri gülüyor, gözleri gülüyordu; göğüsleri kabarıyordu. Aralarında en çok övünen ve gururlanan, Mehmet Tolun'du. Çünkü hiçbir Osmanlı Türk'ü, kendisinden önce böyle tarihsel ve ciddi bir serüvene atılmamıştı. Bu koca ulusta, bilimsel bir amaç uğrunda gezen ilk bulucu kendisi olacaktı. Bu özverisi, yurttaşları için örnek alınmaya değer bir çığır açacaktı. Türk tarihine ettiği bu hizmet karşılığı, adı gökleri tutacaktı. Yaşamı, öğrenimi boşa gitmemiş ve yurduna yararlı bir adam olmuştu. Bu, ne değerli bir onurdu! Her genç Türk de kendisi gibi düşünse, kendisi gibi özverili olsa, bu talihsiz, bu umutsuz ulusun otuz kırk yılda, uygar uluslar arasında pek yüksek bir yeri olurdu. Bu saf düşünceye, yoldaşları katılamazlardı. Kont Zichy'nin ait olduğu Macarlardan, kavimleri incelemek uğruna gezenler vardı. Tatar arkadaşları için bu yollar, bilimsel bir amaç olmaksızın, kaç kez geçilmişti. Gezi belgesi ve askerî belgeler, sahte olmakla beraber, düzenli bulunduğundan, bu uzun tren yolculuğunda sıkıntı çekmediler. Bazı istasyonlarda, birkaç kez pasaportlarını, belgelerini yokladılar. Zorluk çıkaran olmadı.

Sibirya'nın durgun ve ıssız, kardan apak bozkırlarına, tundralarına vagonun penceresinden baktıkça, Mehmet Tolun'un gözleri dalıyor, yurdunu, ailesini ve arkadaşlarını düşünüyordü. Tren, istasyonlarda uzun süre kalmadığından, bunlar, yol üstündeki kasabalarda birkaç saat dolaşıp hareketsizlikten doğan yorgunluklarını geçiriyorlar ve bu sayede de bazı önemsiz eksiklerini tamamlıyorlardı.

Gezi sırasında Kont, Gönül Hanım'ın çevresinde pervane gibi uçuyor, dolaşıyordu. Tolun kadınlara karşı ne denli çekingen ve beceriksizse, bu Macar soylusu da o derece girişken ve becerikliydi. Kont, trenin uzunca durduğu her istasyonda ne yapıp yapıyor,

Gönül'e bir kutu şekerleme ya da bir demet çiçek veya malzemeyle bir bardak çay bulup getiriyordu.

Çoğu kez tahtadan yapılmış sade, maskara oyuncaklar bile getirdi. Zavallı Tolun da hep bir armağan almayı düşünüyor, arayıp soruyor, dönüp dolaşıyor, hiçbir şeye karar veremiyordu. Sonunda eli boş, utanarak, hareket etmek üzere olan trene güçlükle yetişiyordu. Bu beceriksizliğin cezasının en acısı, Zichy'nin getirdiği tatlı ve çerezlerden, Gönül'ün ayırıp Tolun'a da vermesi ve subayın bunu almak zorunda kalmasıydı. Bu pek önemsiz olay, subayın gururuna pek dokunuyor, neşesini kaçırıyordu. Kendisinin de istasyonlarda satılan sütlü kahveden, çaydan alıp getirmesi olanaklıydı. Ama buna da Kont'u taklit anlamı verilebilirdi. Bu düşünce, ona ağır geliyordu. Bu durum karşısında, içinden Kont'u kıskanıyorsa da, kusuru yine kendi beceriksizliğine ve belki de güçlük çıkarıcılığına bağlıyordu. Zichy'yi kıskanması, bir hakka dayanmıyordu. Belki, erkeklik gururunun incinmesinden doğuyordu.

Bir sabah İrkutsk istasyonuna vardıklarında, vagondan fırladı. Katar birkaç saat kalacağı için, istasyondan dışarı çıktı. İlk rastladığı alandaki dükkânların vitrinlerine bakmaya koyuldu. Bir tütüncü dükkânında Boğaziçi'nin, Haliç'in ve Sultan Ahmet Camisi'nin resimleri olan üç kartpostal görüp hemen aldı. Yakındaki bir çiçekçiye, gül ve laleden bir buket yaptırdı. Kartları, çiçeklerin arasına sıkıştırdı ve Gönül'e sunarken:

— Türklerin ortak yurtlarının sevgisi, sizin çiçek gibi yüreğinizde böylece saklı kalsın, dedi.

Gönül, yanıt verdi:

— Sonsuza dek...

Ve sevincinden, ellerini çırpmaya başladı. O gün, akşama dek İstanbul'un nitelikleri anıldı. Şimdi katar, Baykal Gölü'nün batı kıyısını dolaşıyordu. Kultuk, Bolscherjé kentlerini geçecek, bir gün sonra da demir yolu gezisi Udinsk'te sona erecekti. Bu tren yolculuğu, savaş sonucu doğan gecikmelerle, on gün sürmüştü. Güneye doğru indikçe, vagonlar, göğe yükselmiş çam ormanlarının

arasından geçiyor, bazen gölün bataklık kıyısını izliyordu. Dört kişi oldukları için aralarına yabancı girmemiş, hatta kondüktöre bahşiş vererek Gönül'ün, yandaki kompartımanda, geceleri yalnız kalıp dinlenmesi de sağlanmıştı. Gerek Tolun'un ve gerek Kont'un, iyi Rusça bilmemelerine karşın, yolda bir güçlükle karşılaşmamışlardı.

Martın birinci günü Udinsk'e vardılar. On günlük gezi kendilerini yorduğu için biraz dinlenmek ve daha önce buradaki şubelerine gönderdikleri malzeme sandıklarını gözden geçirmek üzere, birkaç günlüğüne bir otele indiler. Ertesi gün Gönül yol arkadaşlarına, odasında bir çay ziyafeti verdi. Aynanın önünde, Tolun'un verdiği üç kartpostal duruyordu. Kaplanoğlu, Rumeli Hisarı ve çevresini gösteren resimlere derin derin baktı:

— Ne olağanüstü bir güzellik! Burası, bütün Ural- Altay kavimlerinin manevi başkenti, uygarlık merkezi olmalıdır. Bütün Slav uluslarının kıblesi Petersburg, İngilizce konuşanların Londra olduğu gibi... Boğaziçi'nin iki kıyısında kurulacak birkaç üniversite, Asya'daki Türk kavimlerinin bilime susamış gençlerini doyuracak birer bilim kaynağı var olsa...

Budapeşte'nin bu arada unutulmasına canı sıkılan Kont Zichy, şaka yollu dedi ki:

— Demek, Türkler bütün Asya'yı ele geçirmek istiyorlar? Bu düşünceyi, gerçekleşmesi çok zaman isteyen bir düş sayarım.

Mehmet Tolun, uzmanlığıyla ilgili bu karşı çıkışa hemen yanıt verdi:

— Türklerin birliği, İslamların birliği gibi, Avrupalıların, özellikle Avrupa'daki düşmanlarımızın bize yönelttikleri karalamalardır. Türkiye'de hiç ama hiç kimse yoktur ki Asya'yı, Rusya'yı ele geçirmeyi aklından geçirsin. Türkler, Asya'dan önce, Türkiye'yi ele geçirmelidirler. Yurdumda, durumu, şanı bilinmeyen, el değmemiş, unutulmuş öyle yerler, bölgeler var ki, saysam şaşırırsınız. Bence Türk birliği, hatta İslam birliği demek, Türk kültürünün, İslam biliminin birliği demektir. Daha genel bir deyişle, Türklerin aydınlanması, uygarlık yolunda ilerlemesi demektir. Biz, yabancı ülkeler

almak değil, yerli üniversiteler açmak istiyoruz. O yolla; Berlin'de, Viyana'da, Zürih'te, Hollanda'da "Niebelungen" efsaneleri ne etki bırakıyorsa, "Ergenekon", "Alpaslan" masalları da Tebriz'de, Bakü'de, Kazan'da, Budapeşte'de, Türkistan'da, Sibirya'da o etkiyi yapmalıdır. Bunun için Almanya Avusturya'yı, Doğu İsviçre'yi ele geçirmedi ve bu ülkeler hakkında da hiçbir hırs beslemedi. Amerika ve İngiltere, aynı kültüre sahip oldukları hâlde, birbirlerini yok etmeye çalışmıyorlar. Türklerin yurtsever bir bölümü istiyor ki, uygarlık dünyasında nasıl bir Latin uygarlığı, bir Anglosakson görgüsü varsa, bu uygarlık ve görgü nasıl dünyada bir refah nedeni olmuşsa, bir Türk uygarlığı, Türk kültürü de er geç Doğu'da, o yolla bir gelişme aracı olsun. Bu amaca bizi ulaştıracak olan savunma bakanlığımız değil, eğitim bakanlığımızdır... Bu sade ve doğal ülküde nasıl ve ne gibi ele geçirme düşüncesi buldunuz, anlayamadım Kont! Dikkat ettiyseniz, Ali Bahadır Bey, İstanbul, Ural-Altay kavimlerinin yönetim merkezi olmalıdır, demedi. Uygarlık merkezi, manevi başkenti olmalıdır, dedi.

— O hâlde, itirafınıza göre, mademki memleketinizde daha bilinmeyen, bırakılmış bölgeler var, öyleyse önce onları bulup ve imar etmek, Asya'dan öğrenci çağırmaktan daha gerekli ve önemli değil mi? Asya'daki ırkdaşlarımızı aydınlatmak istiyorsanız, aklınıza İstanbul'dan daha çok imar görmüş, daha yükselmiş, aynı ulusal kökene ait bir topluluğun bulunduğu bir diğer başkent gelmiyor mu?

Gönül, gülerek atıldı:

— Budapeşte demek istiyorsunuz, değil mi? Kont?

— Evet...

Bu tatlı kız, Kont'un önüne birkaç çörekle meyve suyu kâsesini sürerken, karşısındakinin yüzüne anlamlı anlamlı baktı ve:

— İzninizle, buna da ben yanıt vereyim Kont, dedi ve ekledi: Macarları Doğu'dan ayıran, tam on yüzyıldır. Sizde, bugün Doğu kültür ve uygarlığından damla kalmamıştır. Hristiyanlıktan sonra, önce Latin uygarlığı, sonra Alman kültürü arasında kaldınız. Latin,

Cermen, Slav dalgaları ortasında tarihinizi, geleneklerinizi, hatta dilinizi ve hatta atalarınızı unuttunuz.

Bugün, miladi on dördüncü yüzyıla ait Macarcada, bir dizeye, bir mesele, bir masala sahip değilsiniz. Diliniz sözcüklerinin yüzde yetmişinden fazlası Latin, Slav sözcüklerinden oluşmuş. Yüzde ancak on beşi Altay kökenlidir. Onlar da asılları anlaşılmayacak derecede bozulmuş konuşmalardır. Örneğin, Macarca "ayna" demek olan "tükör"ün "görmek" sözcüğünden türediğini bilmek için ya keramet sahibi ya da türeme bilimine aşina olmak gerekir. Bu iki erdemin erbabı da, üzülerek belirteyim ki, pek azdır. Allah razı olsun, Macaristan'da bir buçuk yüzyıl kalan Osmanlı Türklerinden ki, o zamana dek size zorla kullandırılan Latince, Almanca yerine, kendi dilinizi geri verdiler. Eğer onlar ülkenize geçici olarak sahip olmasaydılar, bugün, on milyonu geçen soylu Macarlar, dilleriyle, ruhlarıyla tamamen Alman olmuşlardı. Bu, olmaz bir şey değildi. Altay kavimlerinin "ileri toplum" olduğuna inanmıyorsanız, Rusların, aşağı yukarı yüzde ellisiyle aynı babanın evladı olduğumuza kuşkunuz yoktur. Onlar nasıl Slavlaşmışsalar, siz de o şekilde Cermenleşecektiniz. İşte bu nedenle, Peşte'nin Ural-Altay'lı kuşaklara kimliğini, dilini öğretecek bir konumda olmadığına, hak verirsiniz sanırım.

Ali Bahadır Bey, köşesinden kımıldamadan, söze karıştı:

— Bununla birlikte, Macar başkentinin, bunun için aslında oldukça önemli olan yerini tamamen yitirmesi gerekmez. İstanbul'da dinini, dilini, tarihini öğrenen bir Türk'ün, bir Tatar'ın; Macaristan'ın tarım, sanayi vs. uzmanlığa ait yüksek okullarına devamına, hiçbir engel yoktur. Peşte de, bu yolla ırkdaşlarına karşı görevini yerine getirmiş olur.

Bahadır Bey uzlaştırıcı söylevini bitirmeden, Gönül Hanım yerinden fırladı:

— Bana kalırsa, mademki uygarlığın olgun araçlarını, yükselmesini sağlayan bir Türkiye, bir İstanbul varsayıyoruz, öyleyse soylu Macar gençlerinin de Türkiye'ye gelip Türkçe öğrenmelerine bir

engel kalmaz. Bundan ortaya çıkacak çıkar, ikidir: Önce, her iki kavmin kutsal ateş sahiplerinin el ele, Asya'yı aydınlatmaya -ama hiçbir siyasi düşünceye kapılmadan - gidebilmeleri olasılığının gerçekleşmesi; ikincisi, her iki kavim arasında sanayi ve ticaret ilişkilerinin artması...

Tolun Bey sedire yaslanmış, tatlı bir yorgunluk içinde sigarasının külünü dökerken:

— Tam Doğulular gibi, hayalle zaman geçirirken, asıl konuyu unutuyorduk. Hani, bugün arabaları ve kılavuzu sağlayacaktık, dedi. Bunun üzerine, hep birden kalktılar. Gönül Hanım'ı, bazı eşyaların onarımı ve düzeni için otelde bırakarak çıktılar.

Bir gün sonra sabahleyin, hazırlanan troykalara binerek ve eşyayı hayvanlara yükleterek güneye doğru, Selenga Nehri vadisini izleyerek yola koyuldular. Arbunovk kentinde, bir gece dinlendiler. Diğer ufak kasabalarda araba, hayvan değiştirdiler. Yollar, yüksek çam ağaçları arasında hem güzel, hem düzenliydi. Selenginsk'e vardıklarında, bu sıkıntılı ve tatsız kasabada karşılaştıkları tufana benzer bir yağmurdan ötürü, tam beş gün kaldılar. Bu şekilde, Udinsk'den Kâhta'ya kadar, 250 kilometrelik yolu tam onbeş günde katettiler.

Araba yolculuğunda, Rus güvenliğinin şiddetli davranışlarından oldukça sıkıntı çektiler. Hatta bir gün Kont, Alman casusu suçlamasından; altı saat tutuklu kalmak, yüz elli ruble rüşvet vermek ve bir tokat yemekle kurtulabildi. Tatlı ve acı birçok serüven yaşadılar ve bu sarp geçitleri kâh para ve kâh Kaplanoğlu'nun rast geldiği Tatar dostu kimselerin yardımıyla atlattılar.

Kâhta şehri, Çin Moğolistanı ile Sibirya sınırı üstünde, Rusya'daki son duraktı.

MEHMET TOLUN BEY'İN GÜNLÜĞÜNDEN:

12 Mayıs

Araba yorgunluğundan dolayı, günlüğümü yazmaya birkaç gün ara vermek zorunda kaldım. Bugün, açık bir hava var. Öğle üstü, hayvanları dinlendirmek, biraz da doyurmak için, bir geçidin ortasında troykalarımızdan indik. Bahar tatlı renklerini, ince kokularını serpmeye başlamış. Çevrede, öbek öbek iri mavi laden çiçekleri açmış. İki yandaki dağ sırtlarında, göğün maviliklerini örten yeşil, ulu çamlar, ince parmaklarıyla, uzaktan üzerimize, nazlı bir rüzgâra sarılmış yeşillik kokuları, hafif bir güneşe bürünmüş bir orman ahengi saçıyor. Yanaklarımız, ellerimiz bu okşayışlarla gülüyor, güzelleşiyor gibi. İki buçuk aydan beri dondurucu ayazın, kar tipilerinin eziyetini, bir dakikada unutuverdik.

Kont gülerek dedi ki:

— Mademki atalarımızın yurduna geldik; onların ruhlarını şad etmek için, göreneklerini diriltelim. Buraya dek kardeş gibi aynı duygu, aynı istekle geldik; buradan öte de bu içtenliği korumak için, kan kardeşi olalım, ant içelim. Bu görenek, Türkiye'de hâlâ geçerlidir.

Kont bu sırada, ellerini iyice yıkadıktan sonra, parmağının ucunu çakısıyla deşerek birkaç damla kan çıkardı. Bunu gören çevirmenimiz Mengüberdi, hemen bir kâse kımız getirdi. Zichy, kızıl kanını bu beyaz ayranın içine damlattı. Arkadan ben ve Ali Bahadır da aynı şekilde bileğimizden, kolumuzdan birkaç damla kan döktük. Sonra kâseyi karıştırarak, içindeki sıvıyı bardaklara bölüştürdük ve birbirimizin sağlığına içtik. Gönül de bu ata törenine katılmak istedi ama Macar soylusu:

— Hayır bayan, size uymaya zaten zorunluyuz. Sizinle aramızda herhangi bir anlaşmazlık çıkması olasılığı yok ki canınızı acıtmaya gerek görülsün.

Ben de ekledim:

— Kadınlar arasında ant içmek, alışılmamış bir şeydir.

Sibirya sınırından, Kâhta'dan ayrılalı beş gün oldu. Bu beş günlük yolculuğu, bataklıkları, uçurumları, ormanlar arasındaki çürük ağaç yıkıntılarıyla dolmuş geçitleri aşarak bitirdik. Ken dağlarının Kentei girift silsilesini güçlükle geçtikten sonra, Karan Koui boğazına vardık. Bu akşamı Urga'da, gezimizde rastladığımız ilk Moğol kasabasında, Moğolların kutsal yurdunda geçireceğiz. Demek, aile arasındayız...

Bir zaman adları Avrupa'yı titreten atalarımızın, Tukyuların, Hunların, Türklerin, Moğolların beşiği, mezarı, geçidi, alanı olan, şimdi ıssız duran bu yerlerde, bir gün gelecek fabrika bacaları yükselecek, lokomotifler çığlık atacak.

Bir zamanlar ok ve kargı taşıyan atalarımızın torunlarının elleri, bundan sonra manivela, demir çark döndürecek. İşte o zaman, belki bir ikinci karışıklık olacak...

Akşamüstü sular kararırken, dar geçitlerden, birer tapınak olduğunu söyledikleri, sıralanmış yarım çam bölmelerden yapılmış, tahta perdeler içindeki tek katlı binaların önünden, bu dakika ıssız olan pazar alanından geçerek, yanı sıra kirli bir derecik akan ensiz bir yolun sonunda, kılavuzumuzun uyarısıyla, kerpiç bir kulübenin önünde durduk. Burası, Sibiryalı bir tüccarın eviymiş ve günde beş ruble ücretle kiralarmışız.

Gönül Hanım, çok yorgun görünüyor. Bense, bir Moğol evinde yatmak istiyordum. Bunu önermeye cesaret edemedim.

14 Mayıs

Moğolların dinsel merkezi olan Urga kenti, iki bölümden oluşmaktadır. Araları altı kilometredir. Her iki kısım da Tula ırmağının sağındadır. "Boğdukura" yani kutsal tapınak denilen birinci bölümde, yalnız Moğollar yaşıyorlar. Burada, Lama mezhebine ait tapınaklarla canlı Buda'nın eski bir sarayı var. Maymaçin denilen ikinci bölümdeyse Çinliler oturuyorlar.

Moğollar, buraya Urga adını vermiyorlar. "Buğdul Kura"(*) veya sadece tapınak anlamında "Kura" diyorlar. "Urga" adıysa, çevirmenimizin savına göre, Ruslar tarafından bu kasabaya "Urta, orta" sözcüğünden geçmiş. Kâhtâ şehri Ruslar tarafından kurulduktan sonra, buraya ticaret için gelen Moğollara sorulan, "Nereden geliyorsun?" sorusuna, hep güneyden ve daha doğrusu, Sibirya ve Çin'e göre "Ortadan geliyorum." demek olan, "Urtas yaucu vaynam." cümlesinin ilk sözcüğünden, Urga adı çıkıvermiş. Ben de Gönül Hanım'a, İstanbul'un da Rumca "İs tin polin" yani, "şehre" veya "şehirde" deyiminden bozularak alındığını anlattım.

Moğollar tapınaklarını ateş, su, maden, toprak ve odundan oluşan, kutsal saydıkları beş ögeye işaret olmak üzere, genellikle dikey kırmızı, mavi, sarı, kara, ak çizgilerle boyamışlar.

Yemekten önce, hepimiz kasabanın çevresini gezmeye çıktık. Aman Rabbim!.. Ne bir ağaç ne bir yeşil ot!.. Hiç, hiçbir şey yok. Ufuklara doğru uzanan kumlu, çorak bir çöl... Geçmiş günlerin yasını inler gibi, sürekli esen bir kuzey rüzgârı, her dakika kirli sarı tozları savuruyor. Kasabanın içi de ne denli acıklı ve iğrendirici. Burada yüreği, onuru olan bir birey yok mu? Sokakların ortasına çöp ve hayvan leşleri yayılmış, çevresinda sürü sürü köpekler dolaşıyor.

Kılavuzumuz bizi, şehrin diğer kapısına götürdü. Ne göreyim! Altı üstüne dönmüş bir mezarlık... Şurada, yığın yığın insan kemikleri... Biraz ötede, kurtlardan, köpeklerden artık çürümüş, şişmiş ölüler!

Kont Zichy, "Terrem tete!" diye Macarca bir küfür savurdu ve Gönül Hanım'ı çekti, kaçtılar. Meğer Buda mezhebince, ölülerin gömülmesi günahmış. Hatta bazen sofu Budistler, Azrail'in kulübelerinin çevresinde dolaşmasını önlemek için, umutsuzca can

(*) (Buğdu) kelimesinin aslı, sağlam ve mukaddes anlamına gelen "boğa"dan türemiştir. Vaktiyle Türkler öküze ve boğaya tapınırlardı. Boğa sözcüğü İslâvcaya "Boğo" şeklinde geçmiş ve Tanrı anlamında kullanılmıştır. Nitekim öküz kelimesi de oğuz, yavuz, uğuz, oks, öküz, ogüst tarzında Latince, Almanca, İngilizce ve Macarcaya geçmiştir.

çekişen aile bireylerini, sokağın bir köşesine bırakırlarmış. Hastanın son soluğunu bekleyen köpekler, ölüme hazır bahtsızın çevresini sarar ve onda yaşam belirtisi kalmayınca, birbirini itip çiğneyerek ölünün üstüne atılıp cesedi parçalarlarmış... O zaman, burada köpeklerin ne önemli görev gördüklerini anladık. Aslında hiçbir yerde bu kadar semiz, bu kadar gururlu köpekler görülmemiştir. Buradan daha kirli bir şehir, bura insanlarından daha miskin ve pis yaratıklar düşünülemez: Köpeklerin insanlara egemen olduğu bir ülke... Burunlarımızı tıkadık, gözlerimizi yumduk. Dönerken Bahadır Bey dedi ki:

— Bu hareketsizlik, cansızlık, isteksizlik, pislik bu zavallıların bağlı oldukları uğursuz mezhebin gerektirdiği durumdur. Budistlik, şu dünyanın zamanında en canlı, en istek dolu Moğollarını, böylece birkaç yüzyıl içinde en tembel ve en alçak bir hayvan düzeyine indirmiş.

— Evet, dedim. En uygar insanlardan, en vahşi toplumlara dek her kavmin düşüncesine, yaşayışına bağlı olduğu dinin etkisi yadsınamaz. İnanışın yanında, cinsiyet ve milliyet ikinci derecede kalıyor.

Din ve inancın, saf ve cahil insanlar üzerindeki etkisi bazen ilerletici, fakat çoğu kez yıkıcı oluyor. Herhangi bir dinin kara ve kanlı perdesi, ancak bilim ve olgunlukla açılıyor ve gerçek yönü bilim ve olgunlukla aydınlığa kavuşuyor.

Taştan tapınaklar ve kerpiçle yapılmış kulübeden başka, diğer evler keçe çadırlardan oluşmuş. Bu toparlak ve tavanı koni şeklindeki çergelere Kırgızlar "yurt", Moğollar "kir" diyorlar. Çadırların çevresi, çam bölmelerinden tahta darabalarla ayrılmış. Bu şekilde, kasabanın gösterdiği acı manzarayı, ancak yer yer rastlanan tapınakların altın kubbeleri değiştiriyor. Bunların en önemlisi, Maydari Tapınağı... Urga halkı, Kalka denilen Moğollardan oluşmuş. Bunlar, sarıyla kırmızı arası kiremit renkli, iri elmacık kemikli, yassı yüzlüydüler.

Bu bela yerinin gündüzünü gördüğüm için, gecesinin hayalinden irkilmeye başladım. Gece, katı ve koyu bir karanlığın altında, bu pis ve iğrenç köpeklerin egemenliğine bırakılıveriyor ve hırlaşmalar, havlamalar, ulumalar sabaha dek büyük bir gösteriş ve gürültüyle sürüyor.

16 Mayıs

Akşam hem bedensel, hem ruhsal olarak yorgunduk. Yemekten sonra çaylarımızı içerken, Kont Béla Zichy dedi ki:

— Attilaların, Batuhanların, Çingizlerin, Yavuzların atası bu miskinler midir? Hindistan'ı, Çin'i altüst edenler, Fağfurlara Çin Seddi'ni yaptıran Hiyungnular bu şamatacılar mıdır? Altınordu kahramanlarından, bu paslanmış teneke parçaları mı kalmış?

Gönül, düşünüyordu. Gözleri dalmıştı. Çay bardağını, dakikalarca dudaklarında tuttu. Birdenbire:

— Ne düşünüyorum, biliyor musunuz? Bu ulusun tarih öncesinden beri savaşmadığı, Avrupa'da ve Asya'da hemen hiçbir kavim kalmamış gibidir. Düşünün: Hiungnular, Çinlilerle; Hunlar Cermenler, İskandinavyalılar ve Franklarla; İskitler, Türkler ve Moğollar, İranilerle; Moğollar Hintlilerle; Tatarlar, Moğollar ve Türkler, Araplarla; yine Tatarlar ve Türkler, Slavlarla (Rus, Sırp, Çek, Leh, Bulgar, Hırvat, Dalmat) vb.

Yine Türkler, Moğollar ve Tatarlar, Nemse (Alman) ile; Yine Türkler, İtalyan, Fransız, İngiliz ve Avusturyalılarla çarpışmış ve yenmiş ya da yenilmişler, ama her kezinde harikalar yaratmışlar. Hayır, hayır! Bu denli didinme ve çarpışmanın sonu, elbette yorgunluktur. Bu denli kan dökmenin sonucu, elbette kansızlıktır. Elbette aşınır, körleşir.

Ali Bahadır Bey, gülerek atıldı:

— Kardeşim, bu sonu gelmez sıkıntı ve güçlüklerin etkisi yadsınamazsa da, yorgunluk, babadan toruna geçerken dinlenir. Moğollardaki bu düşkünlüğün nedenini Buda mezhebinde, Sakyamoni'nin yanlış- doğru cetvelinde, diğer deyişle, günah- sevap hanelerinde aramalı...

Bir kez Budistliğin beşer beşer ayırdığı, şu on koşula bakın; aklımda kaldıysa, yineleyeyim.

Önce;

1- Öldürmemek.

2- Çalmamak.

3- Fuhuşa kapılmamak.

4- Yalan söylememek.

5- Sarhoş olmamak.

Sonra;

1- Mevsimsiz yemek yememek.

2- Dans etmemek, şarkı söylememek, çalgı çalmamak.

3- Süslenmemek, koku sürünmemek.

4- Büyük yatakta yatmamak .

5- Altın ve gümüş saklamamak.

Şu ikinci bölüm koşulların karşılığında, yaşamda ne tat ve ne çaba kalabilir?

Buda, inananlarının davranışlarına göre ödül ve ceza sözü verir. Ödül Nirvana, ceza da ruhun insandan hayvana, hayvandan insana geçmesidir. Ruh göçmesi, günah işleyenlerin ruhları, öldükten sonra en iğrenç ve lanetli bir hayvanın kalıbına girmek ve yine dünyada yaşamaktır.

Nirvana ise, öte dünyaya ilişkin zevklerin sürmesi için, yaşam içinde yok olmaktır. Nirvana'ya erişmenin yolunu gösteren, Budistliğin özü olan şu dört gerçek, pek önemlidir: 1- Acı, yaşamdan ayrılamaz. 2- Acı, amacın kızıdır. 3- Yaşam ve acı, Nirvana ile biter. 4- Nirvana mutluluğuna erişmek için, kin ve garezle ilgili isteklerden ve benlikten geçmek, istekleri süren yaşamın bütün ilgilerini kesmek gerekir.

İşte, Nirvana denilen böyle bir delilik, bu ıssız ve çorak çöllerde yaşayan cahil, içi temiz Moğol beyinlerine yüzyıllardan beri aşılanırsa, sonu böyle hiçliğe ve miskinliğe varır. Yukarıda söylediğim on dinsel koşuldan başka, ruha ilişkin hizmetlerde, mezhep işlerinde bulunanlar için evlenmek değil, bir kadının yüzüne bakmak,

hatta bir küçük kızın eline dokunmak bile haramdır. Din gereğince çalışmaları yasaklanmış ve sadakayla geçinmeleri zorunlu kılınmış Buda rahipleri, bir kadının elinden sadaka da alamazlar. Bunların, yeni kumaştan giysi yapmaları da günahtır. Mezarlıklarda, süprüntülüklerden toplanan paçavraları, kendi elleriyle birbirine ekleyerek, dikerek bunlardan en çok üç kat giysiye sahip olabilmelerine izin vardır. Buda rahipleri, yatağa uzanamaz, kesinlikle otururken uyumalıdır.

— Fakat, dedim, Japonlar da Budist oldukları hâlde, onlarda bu miskinlikten eser yok...

— Bir kez Japonların tamamı Budist değil. İçlerinde Konfüçyüs mezhebine ve Japonların eski dinlerine inananlar da az değil. Bununla beraber, Japonya'ya miladi altıncı yüzyılda bela olan Budistlik, bu adaların neşeli, çalışkan, becerikli halkını çok sarsmışsa da, coğrafi konumları bakımından, her zaman diğer kavimlerle ilişkide olduklarından, tetik davranarak bu mezhebi kendilerinin ırk ve iklim koşullarına göre değişikliğe uğratmışlar.

Kont Zichy ekledi:

— Gezilerim sırasında dikkat ettiğime göre bu, her dinde böyledir. Nitekim İslamiyet'in Yemen ve Useyir taraflarındaki anlaşılışıyla, Kazan'da, İstanbul'da, Cava'da uygulanışı arasında da büyük farklar var. Mısır bölgesinde bir şeyh, kendinden manevi yardım isteyen bir Arap'ın ağzına tükürür. Bu pis hareket, bir tür bolluk aşılama sayılır. Sanmam ki İstanbul'da, hatta Anadolu'da bir cahil Türk, bu türlü davranışa katlanabilsin. Ortodokslukla, Protestanlıktan örnek vermeden söylenebilir ki, Şikago'daki Hristiyanlıkla Habeşistan'daki Nasraniliğin arasındaki ilişki de çok uzaktır. İspanya'da esmer ve kara gözlü olan İsa ile Meryem, Almanya'da sarışın ve mavi gözlü, Habeşistan'da kıvrık saçlı, koyu esmer bir Habeş olarak düşünülür ve tasarlanır.

Ali Bahadır Bey onayladı ve dedi ki:

— Budistlik, her şeyden önce, halk sınıfları arasındaki farkı kırmış, insanları ruh ve beden bakımından iki kısma ayırmış. Moğollarda ve

Türklerde görülen soylu sınıf ve sanını ortadan kaldırmış. Düşünün! Bir zaman, kafataslarından ehramlar, insan bedenlerindan duvarlar, siperler yapan Cengizlerin, Timurlenklerin çağdaşları, yönetimleri altındaki Moğollar, bu girişimlere bir baş eğme inancıyla girişiyorlardı. Budistlik, korkunç devlerin torunlarının bu körü körüne inanç özlemini, Nirvana'ya erişmeye dönüştürmüş. Moğolların kardeşleri Türkler, din değiştirerip göç ederek, bu miskinlik tehlikesinden kurtulmuşlar. Ama Asya'nın bu kervan geçmez ıssız yerlerinde kalan Moğollarla Tatarların bir kısmı, yakalarını bu yavan ve felsefi dine, Budistliğe kaptırmış ve yok olmuşlar.

Gönül, söze karıştı:

— Unutmayın, buranın Moğolları yalnız Budist değil, aynı zamanda Dalaylama'ya bağlı Lamai'dirler. Bununla birlikte, bunların eksiklerini gördük, anladık. Şimdi bu talihsizlerin iyileştirilmesi için bir çözüm bulalım.

Bunun üzerine, Bahadır Bey:

— İlkin kendi yorgunluğumuza bir çözüm bulmamız, daha gereklidir. Artık odalarımıza çekilsek, dedi.

Bugün Kont, Gönül'e karşı oldukça dikkatli ve çekingendi.

18 Mayıs

Bu sabah, yorgun olduğumuzdan, geç kalktık. Gönül, deve tüyü renginde, uzun ve bol bir manto giymiş. Başına da ayrı renkte, iki yanında ince güderiden iki gül bulunan bir deri başlık geçirmiş ve yüzünü boz bir peçeyle örtmüş.

Kont Zichy, elinde küçük bir menekşe demetiyle içeri girerek ona verdi. Aman Rabbim! Bu şeytan herif, bu çorak yerde bu çiçekleri nasıl buldu da aldı? Her fırsatta, armağanlar yağdırıyor. Gezi arkadaşımız olan, hepimiz için aynı derecede bir istek ve dikkatle çalışan, söküğümüzü diken, üstümüze bakan, yemeğimize özen gösteren bu kıza her dakika yaranmak, teşekkürlerimi sunmak için nedenler aradığım hâlde, hiçbir şeyi başaramıyor, bir tatlı söz söyleyemiyorum. Bir gösterişte bulunamıyor, bir armağancık alamıyorum.

Ufak bir davranışımın yapmacık hissedilmesinden, bayağı olmasından çekiniyorum. Bu beceriksizliğimle kendimden utanıyorum. Hatta hiç hakkım olmadan, Kont Zichy'e kızmak istiyorum. Oysa o, soyluluğunun ve görgüsünün gereğini yerine getiriyor. Bir kadına karşı saygı göstermek, her erkeğin görevidir. Ama benim utangaçlığım, tutukluğum neden ileri geliyor? Belki kadın görmediğimden, kadına yapılacak davranışı bilmediğimden... Ömrümde, altı kadınla yüz yüze geldim. Annem, büyükannem, iki teyzemle akrabadan iki kadın; işte o kadar. Bunlardan başka, Arap Bacı dışında, yabancı İslam kadınla dostça görüşmek, şimdiye dek nasip olmadı. Belki cesaretsizliğim, görgüsüzlüktendir... Hayır hayır, günlük anılarımda, artık bundan söz etmeyeceğim. Bayağılık ettiğimi sanıyorum. Ben, Gönül'ü sevemem! Yoksa seviyor muyum?.. Bu olanaksız... Onun ve benim yaşamımız, onun ve benim deneyimlerimiz, onun ve benim çevremiz, onun ve benim eğitimimiz tamamıyla başka başka! Susayım! İçimdeki acı duyguyu, karmaşık düşünceleri çözümlemekten acizim!..

Bugün, bir kutsal Lama ile Buğdu Kura'nın önemli bir tapınağını görmeye gideceğiz. Tapınak, bir tepenin üstüne yapılmış ve tepenin etekleri tamamen süprüntü ve leşlerle çevrili... Ne güzel çerçeve!.. Havlayan, didişen köpekler arasından geçtik. Kırmızıya boyanmış dar bir sokaktan giderken, aynı kızıl renkteki tahta darabaların ortasındaki kapı aralıklarında, doğal olarak yetişen yüksek ot, diken bürümüş avluların kıyılarında kâh bir küçük yurt, kâh kâğıt kaplı pencereleriyle, bir Çinli kulübesi gözüküyor. Kendimi, kullanılmaktan vazgeçilip bırakılmış bir yıkıntıda sanıyorum.

Sokağın sonunda, karşımıza, temiz bir avlunun ortasında, güneşte parıldayan altın yaldızlı kulübeleriyle ve yeşil kiremitleriyle Çin tarzında yapılmış, ölmüş Lamalardan, daha doğrusu ölmüş canlı tanrılardan birinin türbesi çıktı. Fakat bu türbeye girmek yasak. Ne kadar yazık...

Dirilerin böyle sefil ve çıplak yaşadığı bu memlekette, ölülere yapılan bunca süs ve serveti, hatta temizliği paklığı yakından

görmek isterdim. Cehaletin kara örtüsü altında, ne gerçekler yitip gidiyor.

Türbenin yanındaki büyük çadırın içinde, hiç değişmeyen bir gürültü oldu... Ama bu velveleye kulağım alışıktı. İlerledim. Ay çocuklar, ay! Arkada kırmızı cüppeli, sarı serpuşlu bir Lama, bir hoca... Burası, kesinlikle bir okuldur. Sorduk, gerçekten okulmuş. Küçüklüğümüzdeki yöntem ve uyum üzere; "Elif üstün enni, elif esre inni, elif ötre ünnü" tarzında bir şeyler okuyorlar. Bu, bir Budist duasının heceleriymiş. Ders bitti. Öğrenciler de çığlıklarla dağıldılar. Tıpkı bizim eski mahalle okulumuz gibi. Yalnız bir fark var. Bu çocukların çoğu, on sekizle yirmi yaş arasında. Hatta içlerinde, kıranta sakallılar bile var. Bunlar, düştükleri sefil yaşamdan kurtulmak için biricik çözüme sarılmış zavallılar. Yaşamda güzel giyip rahata erişerek yaşamak için, bir manastırda dua değirmeni hâline gelmek ve dua okuyarak geçirmek gerekirmiş. Bu memlekette, bu dinde, bütün rahatlık ve mutluluk, ruhanilerin hakkıymış.

31 Mayıs

Urga Rus gümrükçüsünden kaçıyoruz. Bizim varlığımızdan, kimliğimizden kuşkulanmaması için, çok dikkatli davranıyoruz. Bu sabah, gece koyu sisten eteklerini daha toplamadan, iki yanı tahta duvarlı dar sokaklardan geçtik, buranın en büyük deyrini, Maydari tapınağını gezmek istiyoruz. Deyrin çevresi, oldukça temiz ve köpeksiz. Cephesi kare kare elvan boyanmış, dört köşeli direklerle ve altın kakma çivilerle süslenmiş, küçük pencereli bu büyük tapınağa, muhafızın yardımıyla girdik. Gönül, bir iki dakika sonra, çok doğru bir değerlendirmede bulundu.

— İlginçtir, bütün insanlar, hak ya da yalan bütün Allah'la bir başka ortak da kabul eden ve Allah'ın birliğine inanan dinler, ibadeti aynı şekilde anlıyor ve aynı çerçeve içinde inceliyorlar. Camiler, kiliseler, havralar, deyriler, ateşgedeler, hepsi loş ve nem kokusuyla doludur. Hepsi ayrımsız, küçük pencere ya da renkli camlarla solgun bir aydınlık, anlamlı bir sessizlik içinde durgun ve düşünür bir

hâldedir. Renkli camlardan boşanan ışıklar, bir ışık çağlayanı gibi, karanlık ruhları yıkar. Bütün tapınakların hava boşluğundan, gizli ya da masum umutların karmakarışık, sessizce, boyunları bükük ağlayarak secde ettikleri duyulur. Acaba ibadet yerlerinin böyle birbirine benzeyişi nedendir?

İnsana, karanlık endişe, loşluk düşünce verir. Aydınlıksa beyni ve bedeni uyanık tutar ve çeviklik verir. Dünya ilişkilerinden, benlik kaygılarından sıyrılıp silkinerek öte dünyaya ve maneviyata sarılmak, ruhuyla karşı karşıya gelmek için, insanlık sessizliğe, gizliliğe muhtaçtır.

Daha çok açıklamaya zaman kalmadı. Ali Bahadır Bey, beni dürttü:

— Aman, şu Buda'nın kılığına bak. Tıpkı İstanbul'da ve Anadolu'daki türbelerin hâli... İnançların bu benzeyişi tuhaf değil mi?

Baktım; yarı zulmet arasından fırlamış gibi duran, aşağı yukarı on iki metre yüksekliğindeki Buda heykelinin üstüne başına, sayısız mavi kumaş parçaları asılmış, bağlanmış. Bizi gezdiren tapınak muhafızının söylediğine göre, bir dileği olan, buraya mavi bir bez bağlarmış. Acaba bizde bazı evliya türbelerinin dilek pencerelerine bağlanan bezler, Şamanlıktan, putperestlikten kalma bir görenek midir?

Bu koca ve ağır Buda heykelini, şaşkınlıkla izledikten sonra, çevreye baktım. Alaca karanlıkta bir ordu; küçük ve acayip heykelcikler, küçük Budalar, bayraklar raflara karmakarışık serpilmiş. Tapınağın içinde öd ağacı, benzol ve buhur kokularına karışan loş, nemli bir hava, insanın sinirlerini gevşetiyor. Bu ıssız karanlık içinde, küçük küçük ifritçikler, şeytancıklar gibi duran kargacık burgacık Buda heykellerini, canlanıp havada takla atacak, başımızda tepinecek sanıyorum. Sıkıldık, bunaldık, tapınaktan fırladık. Kont Zichy, hepimizden daha çok bıkmış, usanmış göründü. Kapıdan çıkarken:

— Yalan ya da gerçek, herhangi bir dinde güzelliğe ya da güzel bir ülküye, güzel bir hayale, tasarıya tapmayı anlarım. İsa ve

Meryem güzel betimlenmeseydiler, Hristiyanlıkta kalacağımı sanmam. Böyle çirkin heykellerden yardım beklemeyi anlayamıyorum, dedi.

— İnna'llahe cemîlü'n yuhibbi'l cemâle,(*) dedim.

Avluya çıktık, oh! Bir bahar güneşi parlıyor. Yüz yaşında gibi gözüken cılız, sıska, kılıkları perişan birtakım Lamalar, ikişer ikişer tapınağı ağır ağır tavaf ediyorlar. Ve her on adımda bir, duruyorlar. Birbirinin ardından alınlarını toprağa sürterek secde ediyorlar. Tapınağın yanındaki bir salaşta, ziyaretçilere uzun gümüş parçaları, çay paketleri satılıyor. Satanlar, Lamalar. Bu satılan ufak tefek şeyleri, sofular tapınağa adak olmak üzere satın alır, bağışlarlarmış.

Canlı yuvaların üstlerinde, vaaz ve dua ettikleri kürsüler, baştan başa sırma ve klaptan işlemeli kumaşlar, altın gümüş kakmalı süs eşyalarıyla örtülü ve kaplı... Burada insanlar ve evler ne denli yoksul ve sadeyseler; din adamları, ruhaniler ve tapınaklar da o derecede süslü ve görkemli görünüyor. Halkın serveti, yavaş yavaş Lamaların eline geçiyor. Rahip ve bilici olan Lamalar, aynı zamanda hekimlik, baytarlık, sarraflık da yaptıklarından, halkın dünyasına ve geleceğine hükmetmeye başlamışlar.

Burada halka Kara Moğol, büyük Lama'ya Ak Moğol, diğer Budist Lamalara da Sarı Moğol diyorlar. Urga'da, on iki bin Lama varmış. Bunların başkanlarına Gegen ya da Yeyen diyorlar.

2 Haziran

Buradan hareketimizden önce, bir de Şaman görmek istedik. Şamanlar bilici, üfürükçü ve büyücü oluyorlar. Bizim göreceğimiz, soylu sülaleden bir Şaman kadındı. Bahçe içinde kerpiçten bir evde, bizi yaşlı iki kadın nezaketle karşıladılar. Baharatlı çaylar sundular. Vakit akşamdı. Lambalar yandı, mangala yeşil bir buhur atıldı. Odaya hafif bir koku yayıldı. Şaman kalktı, renk renk kumaşlardan yapılmış giysisini giydi. Başına, baykuş tüyünden bir taç geçirdi.

---

* Allah güzeldir; güzeli sever.

Yüzüne, sarı ipekten bir peçe örttü. Beline, kırmızı bir kemer bağladı. Giysisinin eteklerinde mini mini çıngıraklar dikiliydi.

Bu sırada, üstü Moğolca yazılı bir çift kudüm çalınmaya ve Şaman, sağına soluna çalkanmaya başladı. Hareket ve tavırları, tıpkı İstanbul'da Kodya dediğimiz, babalı zenci kadınların törenine benziyordu. Yarım saat kadar titredi, tepindi, süründü, zıpladı, bağırdı, inledi, silkindi, yerlere yuvarlandı, sonunda dinlendi ve söylenmeye başladı:

— Siz, uzak ve soğuk ülkelerden geldiniz. Muradınıza ereceksiniz ve esenlikle ocaklarınızın başına döneceksiniz.

Şarlatanlık da olsa, bu müjdeye sevindik. Merak edip çevirmenimize sordum:

— Çok sofu Budist olan Lamalar, nasıl oluyor da Moğolların eski dinlerinden kalan bu Şamanların dinsel törenine izin veriyorlar?

Karşımdaki:

— Lamalar, ölüme ve maneviyata egemendir. Şamanlarsa yaşamı ve maddiyatı gözetirler. Her birinin görevleri ayrıdır. Aralarında kıskançlık olamaz, dedi.

10 Haziran

Kervanımızın hazırlıkları tamamlanmak üzere. Umarım, üç güne dek yola çıkarız. Uşaklarımız ve eşyamız için, altı hicin devesi bulduk ve sağrılarına, âdet olduğu gibi, birer damga vurduk. Bizim için de dört at kiraladık. Bundan sonra, ekibimize ve bineklerimize gerekli olan hizmetçileri bulma konusunda çok güçlük çektik. Hunların torunları, oldukça yurtsever olduklarından, hiçbir zaman koşunlarını[*] bırakmıyorlar. Bugün "kalkan" da denilen ve sağlamlığıyla ünlü mavi bezden çadırlar satın almaya, pazara gittik. Belki Altınordu'nun gök bayrağı, bir zamanlar bu mavi çadırların üstünde dalgalanırdı.

---

* Moğolistan, dört büyük oymağa, her oymak da birkaç koşuna ayrılmıştır. Avrupa'nın derebeylik zamanındaki taksimatına benzetilirse oymak (Dukalık) ve koşun (Baronluk) karşılığıdır.

Bugün bana bir Lama, yılana ve silaha karşı bir muska verdi ve boynuma takmamı salık verdi.

11 Haziran

İki gün sonra güneybatıya doğru izleyeceğimiz yolu, haritada çizdik. Önce, Ögedey Kaan'ın başkenti olan Orhun nehri üzerindeki Karakurum'a gideceğiz. Fakat kestirme kervan yolunu değil, tersine Tula ırmağı kıyısını izleyerek, bu suyun kuzeye doğrulduğu noktaya gelecek, oradan Bozkır yoluyla daha keşfedilmemiş Tokum-Nor tepelerinden sarkıp, eski Türklerin ulu yurtları olan Orhun vadisine ereceğiz.

13 Haziran

Sabahleyin, kentin çevresini saran pislikler, yarı kemirilmiş insan kemiklerinin yanında küme küme uyuyan köpeklerin arasından, gittikçe seyrekleşen sefil yurtların, kulübelerin önünden geçerek, toparlak çakıl taşlarından başka bir şey görülmeyen çöle girdik.

Bozkır denilen çöl içinde ilerleyen Tula ırmağı kıyısını izleyerek sekiz gün gideceğiz. Bu uçsuz bucaksız çöllerdeki başarımızı, yaşamımızı; Mengüberdi adlı oldukça açıkgöz çevirmen ve kılavuzumuzla Daşa ve Urdulu adlarındaki devecilerimize ve hem aşçılık hem de hizmetçilik edecek olan Sancay adlı uşağımıza teslim ettik.

Her sabah, tan yerinin ağarmasından önce kalkıyor, serinlikte yol alıyor ve öğle üstü güneş tepemizde kıvılcımlarını, sessiz yıldırımlarını indirirken, yüklerimizi çözüp çadırlarımızı kuracağımız sırada, şiddetli bir sağnak başlıyor. Bu, ancak bir saat sürüyor. Bu sırada çadırda kimi bir parça dinleniyor ve kimi çalışıyor, not alıyor ve hizmetçilerimiz de çalı çırpı toplayarak akşam yemeğini hazırlıyorlar. Yolda bazen at, öküz, koyun sürüleri görüyoruz ki, başları yerde, sağrıları çökmüş, cılız ve güçsüz, düşecek yer arar gibi sallanıyorlar. Mini mini taylar, danalar, kuzular neşeyle koşmuyor, sıçramıyor, bezgin ve bitkin bir hâlde, kuytu yerlerde beliren, yeşeren

diken köklerini kemiriyorlar. Devrilecek gibi sendeleyen sığırlar, bana savaş yıkımıyla yıkılan Erzurum, Bitlis yörelerinin durumunu anımsattı.

Bu usanç verici manzaraları, bu insan ve hayvanlardaki sefaleti izlerken, Kont Zichy, sıska bir tayın karşısına geçti. Dedi ki:

— Bilir misiniz, en önce Akdeniz kıyılarına, Asurya'ya, atı kimler getirdi ve ne zaman getirdiler?

— !..

— Evet, millattan üç bin yıl önce Anadolu topraklarını çiğneyen ilk atın dizginleri, şimdi yaya yürümeyi bile beceremeyen Moğol atlılarının pulat ellerindeydi. Düşünün o zamanki etkinliği, canlılığı.

Ali Bahadır Bey, tamamladı:

— Çin'den İran'a ve eski Yunan'a, tarihten önce ipeği getirenler de Tukiyo Türkleriydiler. Hatta ipek kervanları yüzünden, Turan'la İran arasında ilk savaş çıktı.

14 Haziran

Bugün öğle üstü, yağmur sürdü. Sivrisineklerden iş görmek, yazmak, uyumak olanaksız. Çadırlarında yemek pişirmeye ve hayvanlara bakmaya çalışan ve görevlerini hakkıyla gören bu adamlara Kont baktı, baktı:

— Bunlar, İngiliz valisi de olsalar, bu denli göreve düşkün olurlardı, dedi.

Gönül'ün, güneşten bir parça kan oturmuş gözleri açıldı:

— Ama bu gezimizin bir amacı da bu zavallı ırkdaşlarımız için çalışmak değil miydi? Hatta Urga'da böyle bir karar vermedik mi? Bu uğurda fiilen olanaklı olamazsa, söz ve kalemle çalışamaz mıyız? Ben de zaten dört gündür bunu düşünüyordum.

— Çin'de, Hiyungnuların ataları Moğollardan, İslamlardan zengin ve bilgin kişiler olacaktır. Onlardan bir kurul kurup hem ticaret ve hem de gerçekleri anlatmak için buralara gönderilemez mi? Tatarlardan oluşan diğer bir kurul da buralarda okullar açarak, eğitim ve uygarlık ışığı saçamaz mı? Bilgi ve bilimle yalan ve çürük

düşüncelerin ortadan silineceğine, hiç kuşku yok. Bir de bunlardan birkaç genç alınarak Kazan'a, Pekin'e, Tokyo'ya, hatta İstanbul'a gönderilemez mi? Bu öğrenciler yurtlarına dönünce, gördüklerinden, öğrendiklerinden yurttaşlarını elbette yararlandırırlar. Amaç bunları İslam ya da Hristiyan etmek değil. Bazılarına göre, bu denemede başarıya ulaşmak olanaksızdır. Her şeyden önce bunlara, ilerleyen ve yükselen insanlık ülküsünü tanıtmalı.

Ülkü yolundaki bu düşüncelerim, ufak bazı değişiklikle kabul edildi. Küçük bir proje bile yapıldı. Kaplanoğlu, bununla uğraşarak Pekin'deki muhabir ve acentaları aracılığıyla başarıya ulaşacağına ve Rusya'da bu yolda çalışacağına söz verdi. Devecilerden oldukça zeki ve sağlam ahlaklı olan genç Urduluyu, razı olursa, beraberinde Peşte'ye götüreceğini ve orada tarım ve hayvan yetiştirmeyi öğrettikten sonra yurduna göndereceğine söz verdi.

20 Haziran

Tula'nın sağında bulunan Navan Çeren manastırına geldik. Su için fıçı satın aldık. Burası, Tula'nın dirseğidir. Artık batıya doğru inerek henüz tanınmamış bozkırlardan geçeceğiz.

Béla Zichy'ye şaşıyorum. Yolculukta bile her gün giysi değiştiriyor, tıraş oluyor. Yan cebinden bir saç fırçası, bir küçük ayna her zaman çıkıyor. Bense bunların hiçbirini düşünemedim. Zorlanarak, her gün ben de tıraş oluyorum. Ama her gün giysim bir parça daha buruşuyor ve soluyor. Dikkat ettiğim hâlde, Gönül'ün karşısına hep tozlanmış çıkıyorum. Bugün, üstümdeki at kıllarını bizzat topladım. Ne utandım! Béla Zichy, yolda parlak bir çakıl, taze bir çiçek, ölmüş bir böcek bulsa, hemen bin türlü şaklabanlıkla Gönül'e veriyor. Bu şeyleri ben yapsam, soğuk olur diye çekinirim. Oysa Kont'un yaptıkları, Allah için söylüyorum, soğuk düşmüyor. Gönül beni duygusuzlukla, belki de kabalıkla suçlar. Kimbilir, yoksulluğun, ihtiyacın ahlaka bu denli etkisi olacağını ummazdım. Zengin olsaydım, belki ben de Zichy kadar nefsime güvenirdim.

Yok, Tolun! Öyle şeylerle zihnini yorma! Metin ol! Seni bu çöllere düşüren Gönül derdi değil, ulus aşkıdır. Dikkat ediyorum, Béla Zicyhy'de, benimle yarışma tavrı hiç yok. Ben bu derece bayağı mıyım? Susayım. Sapıtacağım.

21 Haziran

İki gündür bahar çiçekleriyle renk renk olmuş çayırlardan geçiyoruz. Ancak bu süslü dış görünüşe aldanıp da buralarda durup dinlenmeye, çiçek toplamaya kalkışmamalı. Her çimenin altından yüzlerce sivrisinek fırlayıp insanı boğuyor. Tula ırmağının bataklıklarından, binlerce yaban ördeği, saksağan, karga, atmaca kalkarak çevremizde küme küme uçuyorlar. Bu güzel görüntülerden sonra, yine çöllere dalıyoruz.

Bugün, su bulma umuduyla sekiz saat güneş altında yürüdükten sonra, Bitik(*) Ula Dağı'nın eteğine geldik. Ama buradaki ünlü pınarın kuruduğunu gördük. Dağın mermer ve granit eteklerinde kazılmış, yılların tahribine uğramış birtakım acayip yazılar gördük. Biz Sibirya'daki araştırma ve incelememizi eski Türk alfabesi üzerinde yaptığımızdan, umduğumuza aykırı olarak rastladığımız bu yazıları okumayı başaramadık. Bahadır Bey, bazı Rusça eserlere başvurdu. Şimdiye dek bu yazıların hiçbir Doğu bilimcisi tarafından okunamadığını anladı.

— Umarım, Türk, Tatar genç bilginleri bizden sonra buralara gelirler de bu yazıları okumayı başarırlar. Ulusal tarihimize yarar sağlarlar, dedik.

Bu anlaşılmayan yazılardan başka, Tibetçe yazılmış birtakım Budist dualarını, hizmetçilerimizin yardımıyla okuyabildik.

23 Haziran

Bugün, eritici güneş altında sekiz saat yürüdükten sonra, sonunda Arıbach'a-kuyuk'a, yani Bereket Kuyusu'na vardık. Kuyu

* Bitimek, eski Türkçede yazmak demektir. Yazmak da resim yapmadır. Yazma yemeni. Bitik Ula = Yazılı dağ.

başından, sulak yerlerden geçirmek koşuluyla, Karakurum'a kadar bize kılavuzluk edecek birine de rastlayabildik. Bu kılavuz, bir Lama'ydı. Ruhani meslekten bir din adamı olmasaydı, bizim gibi yabancılara yol göstermeye cesaret edemeyecekti. Bir zamanlar ağır başlı ve cesur olan bu Çingiz torunları, şimdi sinmişler ve her şeye egemen olan Lamaların elinde, bir koyun kadar güçsüz ve uysal hâle gelmişler. Kont Béla Zichy dedi ki:

— Bir zaman Papa'nın (Papa IV. Innocentius) buralara gönderdiği "Plan Şarpen" Plan Carpino (1182 ? ya da 1200-1252 ?) adlı kişiye Çingiz'in torunu, "Ben Allah'ın adalet görevlisiyim. Bana baş eğmediğinizden dolayı, sizi öldürebilirim. Sizi öldürmek hakkı, öldürme gücünün bende bulunmasıyla kesindir." demişti. Nefsine güvenen bir amir tarafından söylenen bu sözleri, şimdi şu ezilmiş, miskin kafalara söylet bakalım. Ne değişme, ne düşüş ya Rabbim! Ne alçalma!

25 Haziran

Batuhan Tepeleri eteklerinde, bir küçük ırmağın kıyısına konduk. Bu gece, bir eşini yaşamım süresince görmediğim bir yağmur, gürültülerle üstümüze inmeye başladı. Tufan, kıyamet! Çadırlarımız set üstünde kurulmuş olduğu hâlde, yine kıyılarından giren sular, bizi ayakta durmak zorunda bırakıyor. Sabaha dek uykusuz kaldık. Yağmur, iliklerimize işledi. Muşambalarımıza sarındık. Bir karakol nöbetçisi gibi, ayakta geceyi geçirdik. Güneş doğarken tüfeğimi alıp civarda ava çıktım. On beş bıldırcın vurdum. Çevredeki yurtlardan Mengüberdi, nefis kımızla dört çanak koyun yoğurdu getirdi. Yoğurtlar ekşiceydi, ama yağlı ve kaymak gibi bir tadı vardı.

27 Haziran

Dört beş gündür, gece gündüz, birer ikişer saat arayla yağmur kamçılarından belimizi kurtaramıyoruz. Şimşeklerin, yıldırımların ardı kesilmiyor. Gönül, biraz soğuk almış, ateşi var. Hizmetçilerden

Sancay da hafif bir zatürreden rahatsız. Bugünü burada geçirmeye karar verdik. Kılavuzumuz, bu civarda bir "bitik ula" yani yazılı dağ olduğunu söyledi. Görmek istedim. Lama, hizmetçilerimizin yakındaki tapınakta oturan Lamalara açıkladığı bu gizi kötüye yorarak, haber vereceklerinden çekindi. Uşaklarımıza güvenebileceğine ilişkin bahşişle beraber, güvence verip gönlünü yaptım. Ali Bahadır Bey, civarda bıldırcın avını yeğledi. Kont Béla da Gönül'ü yalnız bırakmamak için, çadırda kalacağını söyledi.

Lama, benden önce yola çıktı. Ben de geyik avı bahanesiyle fotoğraf makinemi, çiftemi aldım. Atıma binip çöle daldım. Çevremizdeki adamlarda kuşku uyandırmamak için, beni uzakta, bir tepenin ardında bekleyen Lama'ya kavuştum. Yolda küçük kulübelere, yurtlara rastaladık. Bu bölgede yılan çok olduğundan, köylüler evlerinin çevresini bir karış yüksekliğinde, odun külünden bir engelle çeviriyorlar. Sözde, yerde sürünen hayvanlar, bu külü geçemezlermiş... Karşımıza granitten, ehram şeklinde kayalara kazılmış üç yazıt çıktı. Bunların ikisi Tibetçe, biri de eski Türkçe yazılmış. Kayaların aralıklarında çarpık, buruk ağaçlar çıkmış ve tepeciklerin çevresini sarmaşıklar sarmış. Dalların arasında, yüzlerce kuş cıvıldıyor. Yazılar, okunamayacak derecede aşındığından, kalıplarını alamadım. Hatta birkaç kez çektiğim fotoğraftan bir şey anlaşılacağını da sanmıyorum. Üzülerek geri döndüm. Yarı yolda, Lama benden ayrıldı. İçimde bir sıkıntı var. Hayvanı dörtnala sürdüm. Bu genişlikte koşmak değil, uçmak istiyorum. Arkamdan kalkan tozdan, bulutlardan ötürü, gerçekten uçuyorum sandım. Ufak bir dere, bana engel oldu. Durup dinlendim. Biraz ötedeki potin izleri, yoldaşların buraya dek geldiklerini gösteriyor. Uzaktan, bir taşın arkasında Gönül'ün başörtüsünü görür gibi oldum ve bittim. Hayvandan indim. Beynim donmuş, düşünemez bir hâldeyim; merakım büsbütün arttı.

— Kont'la Gönül sevişiyorlarsa?.. Bu düşünce beni, ne kadar yakmak olanaklıysa, yaktı... yaktı... Bir saniye sonra, düşündüm:

"Peki, sevişiyorlarsa, sevişiyorlar. Buralara kız kaçırmak için gelmedim ya! Ben niye geziyorum? Ne arıyorum? Hayır! Her olasılığa karşı metin ol, Tolun! Önce görev, sonra... yine görev! Gözümden her şey silindi, yalnız görev kaldı. Ne şekilde olursa olsun, diyorum. Arkadaşlarımı tanımalı ve sonu ne olursa olsun, sabretmeliyim.

Yavaş yavaş yürüdüm... Sözleri işitmeye başladım. Kumların üstünde, ses vermeden bir kayaya abandım.

— ... O iki yüzlü ve üstünkörü bir mutluluk olur, Kont!

— İki yüzlü mutluluk ne demek?

— Siz Macarlar, yakın zamana dek ne olduğunuzu tamamıyla bilmiyordunuz. Hatta bugün bile bir Yahudi Vamberi'nin araştırmalarına, Kont Zichy'nin gezilerine ve diğer Doğu bilimcilerinizin incelemelerine karşın, Ural - Altay soyundan geldiğinize, yalnız bazı öğretmenlerle üniversite öğrencisi inanır. Ulusunuzun büyükleri, ileri gelenleri olan soylularınız, hâlâ kendilerinin Türklerle amca oğlu olduklarına inanmış değiller. 1877 Türk - Rus Savaşı'nda, Serdârı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya gönderdiğiniz değerli taşlarla bezenmiş kılıç gösterisinden amaç da ulusdaşlık sevgisini açıklamak değil, Avusturya'ya karşı nefretinizi duyurmaktı sanırım. Darılmayın! Bu savaşın barış anlaşması görüşmelerine katılan Berlin Kongresi üyeleri arasında, Avusturya'nın üç yetkilisinden ikisi: Kont Andraşi ve Kont Karayi, Macar'dılar. Türkiye'nin bedeninden Bosna-Hersek organını koparan da yine bunlardılar. O sırada Macarlarda, hiçbir ırk çabası görülmedi. En son, Balkan savaşında da Macarlar, Türkler lehinde hiçbir canlılık göstermediler. Çıkarlarına tamamen aykırı olarak, Slav politikası izlemek gibi, bağışlanmaz bir aymazlık gösterip düşmanlarını kucakladılar, cellatlarını öptüler. Sırpları, Bulgarları korudular. Türk, Macar yurdunun kapıcısı, bekçisiydi. Bekçiyi ısırıp hırsızı okşadınız. Türkiye, yurdunuzun duvarı, kapısıydı. Kapıcıyı boğup duvarı yıktınız. Hazinenizi düşmanlara açtınız ve... Sonucun ne olduğunu gördünüz.

Damarlarınızda kaynayan Türk kanıyla kalbinizin çarpmasına önem vermediniz. Osmanlıların memleketlerine saldıran düşmanlarına, Hristiyanlık adına yardım ettiniz... Kara cahildiniz. Kosova ve Varna savaşlarında, kardeşlerinizi can düşmanınız gibi gö dünüz. Oysa sizin yurdunuza onları bela eden, Fransa kralı I. Fransuva'ydı. Bu istilanın nedenlerini, Şarlken'le Fransuva'nın birbirinden nefret etmelerinde aramak gerekir.

Türk erlerinin kafataslarında şarap içmeyi bir zafer neşesi sayan Hunyadi Jânos'u yenen Türk komutanları, ilk kez size ulusunuzu bildirdiler. Budin'e, size saygı gösterilerek atanan birinci vali, bir Macar dönmesiydi. İlk kez kendi dilinizle buyrultu çıktı. Türkler memleketinize gelmeden önce, papazlar size Latinceyi, Avusturyalılar Almancayı zorluyorlardı.

Din ve siyaset arasında, siz de kendi dilinizi, Macarcayı, kendi ulusallığınızı, Macarlığınızı unuttunuz. Katolik ya da Protestan birer Alman oldunuz. Bugün, miladi on beşinci yüzyıldan önceki zamanlara ait bir atasözünüz, bir ulusal şarkınız yok. Size Macarlığınızı, Macarcanızı geri veren, Türklerdir. Bunu yadsıyamazsınız. Onun için, beni anlamayan, aynı kandan yaratılmamıza karşın beni yabancı, hatta düşman sayan bir ulus bireyinden, sizin gibi, isterse soylu olsun, bir kişiyle yaşam birleştirmekten umulan mutluluğu yapmacık, sahte bir mutluluk sayarım.

— Ama ben yaşamımı size bağlamak isterken, tıpkı bizimki gibi olan, sizin cahil ve tutucu çevrenizi hesaba katmıyorum. Çünkü sevdiğimin çevresi de bana sevimli geliyor.

— Hah, tamam! İşte ben de onun için yapmacık ve sahte mutluluk diyorum ve bunu derken, iki yanı da düşünüyorum.

— Tasarılarınızı, hep siyasi temeller üzerine kuruyorsunuz, pek maddi düşünüyorsunuz.

— Maddi düşünüyorsun, demeyin, doğru ve sağlam düşünüyorsun diyin.

— Bu konuda daha çok görüşürüz. Ama demin dediniz ki, Türklerle Macarların aynı soydan olduklarını ortaya çıkaran, bir iki

Yahudi Doğu bilimcisidir. Bu bilginiz doğru değil. Bu alanda çalışan Macar bilim adamları da var.

— Bundan beş yıl önce, Peşte'de, otelde bir Macar soylusuyla, bir kontesle tanıştırıldım. Söz arasında, kendisinin Turan ırkına özgü bir yüzü olduğunu, hoşuna gider düşüncesiyle söyledim. Hoşlanmadı, "Fazla Avrupalılaştım. Artık Turan olamam." dedi. Üzülerek belirteyim ki, soylu aydınlarınız tamamen bu düşüncede... Slavlardan, Cermenlerden, Latinlerden, soyunu saklayan birine rastgeldiniz mi?

— Ben de Turan asıllı olduğumu saklamam ve övünürüm. Kanıtı da sizinle beraber olmamdır.

— Olabilir. Ama çevremizde yalnızsınız. Ömrümü sizin yaşamınızla birleştirirsem, dinsel tutuculuğunuzla ulusal duygu ve düşüncelere aldırmazlığınız arasında benim ateşim sönecek ve ben yiteceğim. Oysa ulusumun, benim gibi aydın kadınlara ihtiyacı pek çoktur.

— Siz benim yurduma gelmezseniz, ben sizin yurdunuzda kalırım.

— Öyle zorla mutluluk olmaz. Çocuklarınıza sağlam ve ulusal bir terbiye verin; onlar da bir İtalyan'la bir İspanyol'un akrabalığı kadar bize yakın olsunlar ya da bizim çocuklarımız size yaklaşsın. Şimkidi durumda dinim ve ulusallığım, hatta çıkarım, önerinize uymama engeldir. Size saygı duyarım, ama ruhunuzu mutlu edemem. Darılmayın.

— Darılmıyorum. Ama bilginizle düşüncenizin uyuşmadığına şaşıyorum.

— Geç kaldık, gidelim.

Kendimi göstermemek için, yere yattım. Onlar konuşa konuşa giderken, ben geri döndüm. Hayvanıma atlayıp çölün diğer yanına saparak, izimi belli etmedim. Kont Béla Zichy'nin titreyen sesi, kulaklarımdan hiçbir zaman gitmeyecek. Yüreğimdeki ağırlık kalktı, onun yerine Gönül'e karşı, anlatılamaz bir saygı belirdi. Bu kadın

ne yüce, ne ülkücü bir yaradılıştır! Karargâhımız civarında onlara kavuştuğumda, çabuk döndüğüme şaştılar.

— At yiğidin kanadıdır, dedim.

1 Temmuz

Bu gece, sabaha dek sivrisinekten uyuyamadık. Bu bataklık yollarda, bu insanı rahat bırakmayan yaratıkların kötülüğünden ne bizim ve ne de atlarımızın rahat yürümesi olanaklı oluyor. Çevremizdeki canlı bir kara bulut, soluk aldıkça ağzımıza burnumuza giriyor, bizi boğuyor. Yaşamımızdan umudumuzu kestirecek derecede bizi rahatsız ediyor. Tam beş saat bu belayı çektik.

Kont Béla Zichy, beni hep küçük adımla, yani "Mehmet" diye çağırıp benim de kendisine küçük adıyla, Béla adıyla seslenmemi istedi. Ama bu adı ben, hiçbir zaman Macarlar gibi yayık, ezik "Béla" diye söylemem. Hele içimde insan oğluna özgü bir rakiplik duygusu taşıdıkça, ne saklayayım, tam anlamıyla:

— Bela, diye bağırıyorum. Gönül, birkaç kez söyleyişimi düzeltmek istedi. Kont da yardım etti, "Béla, Béla" dedi.

Sonuçta, yine Belâ demek zorunda kaldım. Aynı yanlış söyleyişi, Ali Bahadır Bey de yineliyor. Bela'nın, "yıkım" demek olduğunu, Gönül Kont'a anlattı. Macar soylusu, buna sevinmedi. Aramızda, kısa süre adını değiştirmek istedi, Gönül, birden ellerini çırptı ve "Buldum!" diye bir çığlık kopardı:

— Béla'nın sonuna bir "l" ekleriz, Bilal olur.

— Bilal, Bilal kötü mü?

— Bila... l, Bila... l, kötü değil. Bu bir ad mı?

— Evet tarihsel, hatta biraz da dinsel... İslam'da ilk güzel sesli müezzinin adı Bilâl, Bilal-i Habeşî'dir.

— Habeşî mi?

— Siz de Bilal-i Macarî olursunuz.

— Artık bu adın telkini, sizin kulağınıza ezan vermek gerekirse de, sizi kucaklayacak kol güç bulunur, dedim ve gülüştük.

Bundan sonra Kont'un adı, Bilal Zichy olmuştu.

3 Temmuz

Bu sabah, güneş pek parlıyor. Hafif bir rüzgâr, dağlardaki çimenlerin, çiçeklerin güzel kokularına bizi sarıyor.

Kuzeyden güneye doğru süren sıradağları geçtikten sonra, karşımdaki uzaktan, yirmi kilometre genişliğinde Orhun nehri vadisi göründü. Görüntü nefis ve şaireneydi. Yanımızdaki bodur ağaçlı bir ormanın içinden, bir geyiğin durup bize doğru baktığını gördük. Ali Bahadır Bey, çiftesini kapıp bu nazlı yaratığı vurmak istedi.

— Durun! Bu güzel yer Ergenekon, bu hayvan Alageyik olmasın, dedim. Belki atalarımızın dört yüz yıl içinde bocaladığını haber veren masal, burada geçmiştir.

— Öyleyse anı kalsın, der demez geyiği devirdi. Hizmetçilerimiz koşup getirdiler, derisini yüzdüler.

Gönül:

— Anının tamamlanması için, bir de bozkurt ele geçirmeliyiz, dedi.

— Ergenekon'un Altay civarında olduğunu söyleyenler olduğu gibi, daha güneyde, Çin'in Pelu ilinde bir vadinin adı olduğunu öne süren Çin tarihçileri de var.

— Ergenekon, "erken konak" daha doğrusu, "ilk konak" demekmiş.

Yarın bizi hedefimize yaklaştıran Orhun vadisine, Karakurum ovasına inecek ve Budist Moğollarca en ünlü tapınak olan Erden Su ya da Erden Çu tapınağını göreceğiz. Karakurum ovaları, bundan yedi yüz yıl önce, dünyanın en ünlü komutanı, en heybetli savaşçısı olan Temuçin'in, yani Çingiz Han'ın başkenti ve bu ovalar, dünyanın yarısına egemen olan atalarımızın ilk karargâhıydı.

Kızgın güneşin verdiği yorgunlukla, yolumuza devam edemedik. Erkenden çadırları indirdik ve berrak, sakin derede yıkandıktan sonra, kendimize akşam yemeğinden önce güzel bir çay ziyafeti çektik. Konu yine ırkımızın ilerlemesi ve yükselmesiyle ilgiliydi. Kont dedi ki:

— İlk önce, Türklerin yükselmesine ve kalkınmasına çalışmak gerekir.

Herkes yüzüme baktı. Yanıt verdim:

— Türklerin, bin beş yüz yıllık bir uygarlığı var. Bu uygarlık, Anadolu'da edebiyatı, mimarlığı ve kültürüyle Arap ve Acem'den oldukça ayrılır. Örneğin, mimarlığımızı inceleyelim. Selçuklu ve Osmanlı tarzlarının birleşmesiyle oluşan Türk biçemi camilerde, türbelerde, kervansaraylarda, hanlarda, imarethanelerde, medreselerde, ev ve konaklarda, kubbelerde, havuzlarda, çeşmelerde, hatta set set bahçelerimizin düzeninde, pek belirli ve düzgün olarak kendini gösterir. Bu biçemde, bütün devrim çağlarını; Klasik, Rönesans ve zamanımızın devirlerini izlemek kolaydır. Örneğin, yanması uygarlık tarihimizin en büyük kaybı olan Çırağan Sarayı, Türk Rönesansı, yani uyanma çağına bir örnekti. Aynı temelleri izleyerek, Batının on dördüncü, On beşinci Louis ve Ampir (Empire) vb. döşeme ve süsleme biçemlerine karşılık, Türk biçeminde de devirler dikkate alınarak sedefli, yazılı, kakmalı, oymalı tarzlarda sedirler, divanlar, raflar, kavukluklar, bölmeler, dolaplar, karyolalar, sobalar, masalar, çiniler, nakış, hatta duvar kâğıtları üretilemez mi? Savımda yanılmıyorsam, Macaristan, hatta Almanya ve İngiltere sanat tarihinde, bizimki kadar çeşitli ve belirli devrelere ve ayrımlara rastlayamazsınız. Batıdaki sanat eserleri, bütün Avrupa'yı kapsar. Oysa Doğu'da Türk biçemiyle Arap, Acem ve Hint biçemleri arasında oldukça önemli ayrımlar vardır.

Kont, bir bilgin edasıyla yanıt verdi:

— Acaba Türk mimarisinde Bizans, İran, Arap biçemlerinden alınmış örnekler yok mudur?

— Evet, Türk sanat eserleri, saydığınız Doğu memleketlerine özgü biçemlerin en güzel çizgilerini toplamıştır. Zaten dünya yüzünde saf bir ırk, bir soy var olmadığı gibi, sanatta da saf bir biçem yaratılamamıştır. Bütün sanat eserleri, birbirinin azmanıdır. Yunanlılar Fenikelileri; Fenikeliler Mısırlıları taklit etmişlerdir. Sorun, bu

taklitlere bir ulusun kendi dehasından ekleyeceği yeniliklerin, güzelliklerin değerindedir.

Kont, biraz düşündükten sonra kararsızlıkla dedi ki:

— Türklerde, hayır bütün Doğu'da, becerilerin kaynağı, dindir. Mimari eserlerinizin en parlak güzellikleri, cami ve minarelerinizde görülür. Yazılarınız, mescitlerinizin süsüdür. Halılarınız, secde yerinizin olması için öyle güzel işlenmiş. Müziğiniz, tekkelerin, camilerin sesidir.

— Bağışlayın, Bilal Bey! Dünyanın her yerinde becerinin koruyucusu dindir. Örneğin, tapınalarına resim ve heykel kabul etmeyen Protestanların memleketlerinde, İngiltere'de, Almanya'da, Amerika'da ressamlık ve heykeltıraşlık, resim ve heykel âşığı Katolik memleketleri olan Fransa, İtalya ve İspanya kadar ileri gidememiş ve buralarda yetişen ustaların belki onda biri, Protestanlar arasından çıkamamış. Bilirsiniz, tiyatro da Katolik kilisesinden doğmuş. Onun için, Protestan memleketlerinde, dram hâlâ bir tür eğlence sayılır. İngiltere, Almanya ve Amerika'daki büyük trajedi yazarları, Katolik ülkelere göre pek azdır.

Yunanlıların puta taparken yetiştirdikleri Perikles (MÖ 490 - 429), Phidiyas ya da Pheidias (MÖ 500 - 432) gibi heykeltıraşları, aynı kavim, Hristiyan ve Ortodoks olduktan sonra çıkaramamış, hatta Bizans, kutsal betimlere gölge bile koyamamış. Bu nedenle, her memlekette müzik, mimari, resim gibi sanatlar, ilerlemelerini dine borçludurlar. Bu görüşlerimi belirtmekte amacım, Avrupalıların yadsımalarına, iftiralarına rağmen, bizde de yığınla bulunan uygarlık eserlerini sınıflandırarak, bunları bugün bilim ve sanat gelişmemize örnek almanın olanaklı olduğunu kanıtlamaktır. Bunun için yapılacak işlem, çok basittir.

Önce: Hiç olmazsa bir çeyrek yüzyıl barış ve dinginliğe ihtiyacımız var. Kılıç artık kınına girmelidir. Her ne kadar Türk'ü kalp ve kılıç yükselttiyse de; yine kalp ve kılıç devirdi. Bundan sonra kılıca, topa değil; küsküye dayanmak, sabana abanmak isterim. Kalp

yerine, aklımla hareket etmek isterim. Cömertlik yerine, ulusal çıkarımızı dikkate almalıyız.

İkinci olarak: Siyasi ve toplumsal alanda ilerlememiz için bir engel olan yabancılara tanınmış ekonomik ve yönetsel ayrıcalıkların kesinlikle kaldırılmasıgerekir.

Üçüncü olarak: Çıkarı uğruna maddi ve manevi varlığını sürekli değiştirmeye hevesli olan insanoğlu, dinlerin saflığını da bozmuş. Bu yolla her kavim ve her din değişmiş. Bu değişiklik dolayısıyla, bazıları zamana göre ilerleme ya da geri kalma dönemleri göstermiş. Bugün en eski din olan Yahudilik, Musa'nın telkin ettiği temellerden ayrılmış ve Sefardim (İspanyollar) ve Aşkenazim (Almanlar) adlarıyla Batı ve Doğu şubelerine bölünmüş, Batı Musevileri daha çağdaş mezhep yöntemlerini kabul etmişler. Hristiyanlık da zamanın ihtiyacına göre birçok değişikliğe uğramış, Orta Çağ zalimliğinden doğan ve kara bir yas, sonsuz bir üzüntü buyuran Ortodoksluk, daha sonra insanlığı mutlu edememeye başladığından, zamanın ilerleyişine uygun olarak, dine sevecenlik, şiir, neşe, buyruklara boyun eğme ve şanlı bir görünüş kazandıran Katoliklik bulunmuş. Sonra uluslar arasında ilişkiler artmış, düşünceler ilerlemiş olduğundan, sevecenlik ve baş eğme adına Katolik kilisesinin, papaların çeşitli kötü davranışları ve sahte tutumları halka ağır gelmeye başlamış; yalnız vicdan terbiyesinden oluşan, yalın bir mezhep olan Protestanlık ortaya çıkmış. Hristiyanlık, birtakım "konsil" denen din bilgelerinin toplanarak iyileştirme üzerindeki düşünce birliğine varmalarıyla gücünü korumuş.

Oysa İslamiyet, iyi ve kötüyü ayıran sağlam temellere dayandığı için, pek de akla yatkın olmayan değişiklik girişimlerine direnmiş ve olduğu gibi kalmış. Dindeki sağlamlıktan yararlanmayı çıkarlarına uygun gören hırslı, cahil önderler, iki yüzlü şeyhler, ayet ve hadislerden, dinin sağlam temellerine ve İslamın ihtiyaçlarına göre yargılar çıkararak bunları uygulayacaklarına, birtakım uydurma yorumlarla kendileri için yarar sağlamaya çalışmışlar.

Gerçi İslam'da da, Hariciye, Cebriye, Mutezile, Râfiziye, İslamiye, Zeydidye, Batiniye (Haşhâşin), Dürziye, Şîî, Babiye gibi mezhepler ortaya çıkmışsa da, bunların hiçbiri çağdaş ve akla uyan ilerleyişin muhtaç olduğu konuları sağlamak için, bu mezheplerden ümmetin ve içtihat bilginlerinin görüşleriyle kurulmuş olmayıp, bu yolların hemen hepsi kişisel ya da siyasi hırsları doyurmak kastıyla, cahil insanlar arasında propaganda edilmiş, yayanların kendi düşüncelerinin ürünüdür. Bunlardan Şiilik, Vahhabilik, Dürzilik gibi, yayıldıkları bölgelerin coğrafi durumlarından ötürü hâlâ kalmış olanları da diğerleri gibi İslam ehli arasına ayrılık sokmak, din kardeşlerinin kanlarını dökmek zararından başka, kişilere, topluma ve uygarlığa bir yarar sağlamamış.

Ali Bahadır Bey, dedi ki:

— Türkler de İslamiyet'in en önemli organı oldukları hâlde, onların arasından din yenilikçilerinin çıkmamasını, Avrupa bilginleri, soyumuzda yenilik ve buluş gücünün bulunmadığına bağlamaktadırlar.

— Bilmem ki bu suçlama doğru mu? Yukarıda saydığım çeşitli mesleklerin, mezheplerin kurucuları arasında, aslen Türk olanlar var olduğu gibi, Hindistan'daki Türk-Moğol Baburriye hanlarından Ekber Şah da Budistlik, Hristiyanlık ve ateşe tapma ahlak ilkelerinden bazı temeller alarak İslamiyet'i bitirmeye çalışmış ve birçok yandaş bulmuş. Yaşamlarını dinsel inanışları uğruna adayan Şeyh Bedrettin Simaviler ve Torlak Kemaller de Türk ve Osmanlıdırlar.

Çağımız, dini yükselme ve refah için bir araç saydığından ve İslamiyet'te de asıl bu yönler olduğundan, Muhammed dinini, geçici pürüzlerinden, paslarından temizlemek amacıyla Hint ve Çin'in, Arap ve Acem'in, bütün İslam dünyasının en ileri gelen inançlı ve dini bütün bilginlerini bir araya toplayıp, bunlar şimdiye değin Arap, Acem ve Türk'te ortaya çıkan dinsel meslek sahiplerinin ve dört mezhebin anlaşmazlıklarını ve içeriklerini inceleyerek ibadet, kurallar, evlenme, vasiyet gibi dinsel ve hukuksal kararları;

bireysel, toplumsal, ekonomik bütün konuları İslamiyet'in temelleri çerçevesinde iyileştirmelidirler.

Gönül:

— Zaten Hazreti Musa, İsa ve Hazreti Muhammed, kurdukları dinlerin hangi yolda uygulandıklarını şimdi görseler, lanet ederler!

— Aslında hiçbir kavim, peygamberinin ahlakıyla ahlaklanmamıştır.

Örneğin, Musa Mısır'da, kavminden bir kişiye zulmeden bir Kıpti'yi öldürmüş...(*) Bir kavgacı, güçlü kuvvetli bir pehlivan ve bununla beraber, altı haftada geçilecek Tih vadisini İsrailoğullarına tam kırk yılda katettiren... İsrailoğulları iki yüzlü, yaltakçı olmuş ve yönetmek, askerlik yapmak gibi mertlik ve başkasını sevmek gibi insanlık özelliklerini de yitirmiş ve yalnız yorulmadan meramına erişebilmek için, kestirme yolu seçen kurnaz ve becerikli bir cemaat hâlini almıştır.

İsa, oldukça yumuşak, acıyan, esirgeyen ve mazlumken; kavmi zorba, inançlarınca etkin kişilikler edinmiştir.

Hazreti Muhammed ise, her şeyden önce düzen, dirlik, beraberlik ve yönetim peygamberi olarak adil, sevecen ve aydınken; bizler yönetimsiz, kibirli, bozguncu ve cehalet düşkünü olmuş kalmışız... Uzatmayalım.

Türklerin yükselmesi hakkında düşündüğüm kurallara döneyim:

Dördüncü olarak: Elimizde bulunan Arapça, daha doğrusu Aramcadan aktarılmış Sami harflerle Ural - Altay kaynaklı bir dil olan Türkçemizi yazıyla ifade etmek olanaklı olmadığından, görünüşte ayrı ama gerçekte yine Aramca ve Yunancadan değiştirilip çıkarılmış Latin harflerini kabul etmek de düşünce yolundaki ilerleyişimizin eserlerini bir anda yok etmek demek olduğundan, elimizdeki Arapça harfleri dilimize göre bilimsel bir şekilde iyileştirip yazımımızı ona göre değiştirmek ve düzeltmek gereklidir.

---

* ... kısımlar metinde boş bırakılmıştır.

Biz bu yeniliği gösterdiğimizde Araplar, Acemler ve başka Turani kavimlerin de yazımlarını bu şekilde düzenleyeceklerine kuşku yoktur. Doğu, işte o zaman kalkınma ve ilerleme yoluna gerçekten girmiş olacaktır.

Bugünkü yetersiz harfler ve bir kurala bağlı olmayan yazımla düşüncelerimizi tamamen belirtmek ve yaymak, olanaklı olamıyor.

Beşinci olarak: Kim ne derse desin; dünya âlemde demokrasi, halkçılık ne derece yükselir ve ilerlerse ilerlesin; insanlar, belli başlı sınıflara ayrılmış hâlde yaşayacaklardır. Oysa... Başvezirlerin ve son zamanda Hüsrev Paşa ile Hâlet Efendi'nin anlatımıyla... Rumeli ve Anadolu'daki soylu aile ocaklarını, ileri gelenleri, derebeylerini, zorba takımı sayarak, o zamanın yöneticilerinin perişan edilmesi, memleketimizin kalkınma ve ilerlemesinde büyük bir engel olmuştur.

Kont Béla, - özür dilerim, unuttum - Bilal Bey, onaylayarak, görüşlerini şöyle belirtti:

— Evet, çok doğru. Macaristan'ın yaşamasına, ilerlemesine en çok, sizin derebeyi dediğiniz, soylu aile çocukları neden olmuşlardır. Kuşkusuz yadsınamaz, bazı kötülüklerinden kat kat fazla, onların memlekete ve halka yararları dokunmuştur.

— Evet, bu çeşit kentin veya kasabanın ileri gelenleri olduğunda, onlar köy ve kasabanın kalkınmasını isteyen iyi bir hükûmdar değerindedir. Soyluların kötülüklerine karşı hükûmet ve yasa, bir denetim ve engel olabilir. Ama iyiliklerine sınır olamaz. Aslında kanunun egemen olduğu ülkelerde, dışarıdan yetişip gelmiş soylu ve aydın kişilere halktan farklı ve fazla bir hak ve ayrıcalık verilemez. Varlıklı kişilerin çocuklarından, başkentte ya da büyük kentlerde eğitim, görgü ve deneyim görüp kendi kasabalarına dönenler, görgüsüz hemşerileri için en yararlı birer örnek olurlar. Bu eski ailelerin mal ve mülkleri, büyük evlada kalabilir. Diğer çocuklar, gelirden pay sahibi olurlar. Böylece aile adının, servetinin ve geleneğinin

sürekliliği sağlanmış olur. Bu gibi kentlerin ileri gelen tanınmış aileleri, onurları için okullar açar, köprüler yapar, tarımı ilerletirler; bilgilerinden, hükûmet memurlarından çok halkı yararlandırırlar. Çünkü kendi çevrelerinin ruhlarını biliyorlar. Ailelerinin gelenek, görenek ve ünü, bunlara halk içinde bir sevgi ve saygı duygusu kazandırdığı kadar, ayrı bir ahlak ve namus da verir. Komşu köyler halkının gönüllerinde bile, bunlara karşı dedelerinden kalma bir saygı vardır.

Bu eski ailelerin diriltilmesi, sağlam vakıf ve aile kütüklerini inceleyerek ve soyluluk unvanlarını geri vererek manevi haklarını tanımakla olanaklı olur. Her memlekette halk, "kişizâde"ler, "orta sınıf", "halk" ve başka deyimlerle "yüksek tabaka", "orta tabaka" ve "işçi" adlarıyla üç bölüme ayrılır. Çünkü bu sınıflandırma, en demokrat olan Amerika'da bile vardır. Yalnız orada soylulara karşı, varlık sahibi kişiler birinci sınıfı oluştururlar. Orta tabaka ve işçiler, her yerde aynı ad ve konumdadırlar. Bu reforma, İstanbul halkından - Anadolu ve Rumeli'de herkesin bir künyesi, bir adı vardır - her birini bir soyadı almaya zorunlu tutmakla başlanmalıdır.

Altıncı olarak: Türklerin ilerlemesine ve yurtlarına daha çok sahip olmalarına yardım edeceğini umduğum, görünürde önemsiz, ama gerçekte oldukça önemli bir konu daha var, o da Tüklerin kunduracılık, terzilik, marangozluk, demircilik, kuyumculuk, duvarcılık, dülgerlik gibi küçük sanatlara ilgi göstermelerini özendirmektir. Anadolu'da, hatta İstanbul'da, bu sanatlarla uğraşanlar hep Türklerden başka ögeler ve Hristiyanlardır. Asker, memur ve çiftçiden oluşmuş, zamanında egemen bir ulus olan Türkler, nasılsa bu küçük uğraşlara yüz vermemişler. Fakat bugün yaşamsal ve gerekli olan bu ihtiyaçlarını karşılamak için, başka ulusların elinde tutsak olmuşlar. Bu küçük sanat erbabının, duvarcının, demircinin, dülgerin, marangozun, çilingirin bulunmayışı, Anadolu İslam halkını çoğunlukla kerpiçten, çalıdan, kiremitsiz, tavansız yapılmış çarpık,

loş, nemli, karanlık kovuklarda yaşamını geçirmeye zorunlu kılmış. Temiz ev olmayınca, sağlam sağlık ve sağlam düşünce olamaz.

Bu sırada, denizciliğin ilerlemesi için Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında bulunan büyük kentlerde denizcilik okulları açılmasına da çok önem verilmeli ve dikkat edilmelidir.

Elbette bütün bu dikkatli davranma ve çalışmaların ürününü almak, gerçekleşmesini sağlamak, yarım yüzyıl olsun kılıçların kınlarında, cephanelerin sandıklarda kalmasıyla; savaş belasının yurdu yeniden sarmaması koşuluna bağladır.

İşte, efendiler! Türklerin ilerlemesi için güvenlik ve özgürlüğün sağlanması ve sürdürülmesi, adaletin genelleştirilmesi, yayılması, demir yolu yapılması gibi doğal çalışmalardan başka, şu altı konuya verilecek önem oranında yurdumuz bir uygarlık merkezi olacak ve bu koşullar altında yetişecek aydın bir ırktan, bütün Türk, hatta İslam dünyası yararlanacakır.

Son sözcüğü söyler söylemez, Gönül bana doğru geldi ve sevinçle gülerek elimi sıktı:

— Kutlarım, Tolun Bey! Kutlarım, dedi. Şimdiye değin Gönül'ün ne elini bu denli sıcak duymuş, ne gözlerini bu derece parlak görmüştüm.

4 Temmuz

Öğleden önce, çadırlarımızı bu ünlü "Erden Su" tapınağının duvarları kıyısına kurduk. Çevrede hiç kimse gözükmüyor.

Surların kapılarından, bizi görmek için merak eden hiç kimse çıkmıyor. Ortalık ıssız ve sessiz...

Şimdi ilkel bir durgunluğun ve boşluğun, terk edilmiş olmanın sonucu derin bir sessizliğin egemen olduğu bu yerlerde, kim bilir, zamanında böyle bir sabahta, ne heyecanlı at kişnemeleri, silah çatırtıları, bölükleri oluşturan yiğitlerin bağırtıları, dümbelek ve zurna gürültüleri yükselir ve bir hay huydur giderdi. Kalmuklar ve

devletleri mavi Tuna'nın yeşil kıyılarından Kore denizlerine değin uzanan Moğol hanlarının bu en ünlü başkentinin bugünkü miskin hâli, insana çölde kurumuş bir aslan iskeletinin üzüntü ve umutsuzluğunu veriyor. Dünyanın her yanından, tozlarına yüz sürmek için gelenlere güç ve yiğitlik vermek için kapılarını açan bu olağanüstü sarayın solgun görüntüsü, vereme yakalanmış bir pehlivana benziyor. Belki birkaç yıl sonra, yoksulluktan, bakımsızlıktan bu yıkık kubbeler de çökecek, yıkıntısının üstüne Karakurum kavimleri, bir unutma kefeni saracaktır.

Zamamnında Moğolların şanını seslenir ve yükseltircesine dik ve yüksek duran bu kubbeler, duvarlar, şimdi yıkık ve çökük durumlarıyla Çingiz saltanatının ağıtını, sararmış uçuk dudaklarıyla fısıldıyor. Tıpkı eski firavunların haşmetini inleyen Nil kıyıları gibi...

Tarihin söylentisine göre Çingiz, Moğolistan beyleri tarafından hakan seçilir seçilmez, Kerülen kasabasından göç ederek Orhun ya da Orkun nehri kıyılarında ordu kurdu. Ancak hicri 624 tarihinde, Asya'nın batısında bir Osmanlı Devleti kurulurken, bu büyük kıtanın doğusunda, Temüçin'in oğlu Ögedey Kaan(*), burada babasının kalkındırdığı Moğol Devleti'nin başkentini kurdu ve buradan bütün Moğolistan'ı, Çin'i yönetti.

1- Çuçi Han, babası yaşarken öldü. Torunları, Rusya bölgelerinin egemeniydiler. Kırım hanları, bu soydandır. Çuçi Han'ın oğlu Batuhan, 1236 Miladi (634 Hicri) yılında, hükümdar oldu. Rus topraklarını tamamen ele geçirdi. Rusların Moğollara tutsaklığı bu tarihten başlayarak 227 yıl sürdü. Batuhan, Rusya'dan sonra Polonya'yı, Macaristan'ı, Moravya'yı, Dalmaçya'yı da tamamen ele geçirdi. Bir

---

* Sonradan Çingiz adını alan Temüçin'in, Cuçi Han, Ögedey Kaan, Çağatay Han ve Tolun Han adlı dört oğlu vardı. Cihanın, genişlik bakımından, en büyük saltanatını elde etmiş olan bu hükümdarın ölümünden sonra ülkesi dört evladı arasında bölünmüştür:

ara İstanbul'u da kuşatmaya giriştiyse de başaramadı. Volga vadisinde, Altun Ordu Devleti'ni kurdu.

2- Ögedey Kaan, Moğolistan hakanı ve Çin fağfuruydu. Ölümünde, eşi Turakine Hatun yerine geçti ve sonra oğlu Küyük Kaan, Moğol ve Çin hükümdarlığı tahtına çıktı. Ögedey Kaan hanedanının başkenti, Karakurum'du.

3- Çağatay Han, babası Çingiz'in ölümünde, büyük kardeşi Ögedey Kaan'ın buyruğuyla Belh, Bedehşan ve Kaşgar bölgelerinin hükümdarı oldu ve on dört (1227-1242) yıl yönetti.

4- Toluy Han, babasından pek az zaman sonra öldü. Çingiz'in hazinedarıydı. Oğullarından Mengü Kaan (1251-1259) ve Kubilay Kaan, Ögedey'in oğlu Küyük Kaan'dan (1246-1251) sonra, Karakurum'da hüküm sürdüler.

Hülagü'nün torunları, "İlhanlı Devleti" adıyla İran, Irak, Horasan dolaylarında saltanat sürdüler. Bu hanedan, önce Meraga'yı, sonra Sultaniye'yi başkent yaptı.

Fakat Hicret'in yedinci yüzyılı sonlarına doğru, savaş ve darp biter bitmez, Karakurum gittikçe önemini yitirdi ve halkı da en sevdiği geniş yaylalarda, göçebelik yaşamına yeniden kavuştu. Birkaç yüzyıl sonra, Hicri 1000 tarihlerine doğru, Kuzey Moğolları, tanrıları Buda adına bir büyük tapınak yapmaya karar verdiklerinde, bu tarihsel alanı seçtiler.

Üstün ordularının ardına katılıp gelen sanatçılar, bilginler, serserilerle dolu görmüş ve hatta bu kasrın bahçesinde, bir Fransız'ın yaptığı güzel çeşmelerden, gümüş havuzlara şarap, kımız, şerbet aktığını kaydetmiştir.

Bugün öğleden sonra, Gönül'le Ali Bahadır Bey ve Kont, manastıra doğru bir gezinti yaptılar. Ben bir parça rahatsızdım, çadırda kaldım. Akşam döndüklerinde, tapınağı gezme olasılığı olmadığını söylediler. Üzüldük.

5 Temmuz

Bu sabah kalkınca, arkadaşlarıma, deyri gezmeyi bir de benim deneyeceğimi söyledim. Yanıma Rusça ve Moğolca bilen, hizmetçilerimizin en zekisi Sancay'ı aldım. Sancay, buyruğum gereğince daha uzaktan, tıpkı Budistler gibi tapınmaya başladı. Ben de onu taklit ettim. Yanımıza bir Lama geldi. Elini öptüm. Her ne olursa olsun, kim olduğumu bildirmeye karar verdim. Yolda öğrendiğim birkaç Moğolca sözcükle ve Sancay'ın çevirmenliğiyle çok uzaklardan, Türkiye'den geldiğimi, benim atalarımın da buralardan batıya göçtüğünü, Anadolu'da Temüçin, Çağatay, Hülagû (Hülegü) ordularının kalıntısı yüzbinlerce kişi olduğunu ve kendim İslam isem de büyük dedelerimin Budist ya da Şaman olması olasılığı olduğunu anlattım. Cebimde saklı olan bir küçük Türk bayrağını gösterdim. Lama, bayrağı elimden aldı, başkanlarına göstereceğini söyledi.

Yirmi dakika sonra, beni çağırdı. İki yanı irili ufaklı, sarılı sancaklarla donanmış, her iki yanına yüzlerce Buda heykelcikleri sıralanmış dar bir mermer merdivenden çıktık. Geniş bir sofaya geldik. Kılavuzum durmadan eğiliyor, dualar ediyordu. Sağdaki kapının önünde, on kadar genç Lama daha vardı. Onların önünde de birer kez eğildikten sonra loş, büyük bir odaya girer girmez, yine hepimiz eğildik. Karşımızda, yaldızlı bir kanepenin üstünde köse, buruşuk yüzlü bir yaşlı oturuyordu. Bana da bir yer gösterdi.

— Türk olduğunuzu anlatmak için, bayrağınızı göndermişsiniz. Siz savaşta bulunmadınız mı?

— Evet, savaştaydım. Yaralanıp tutsak oldum. Şimdi bu tutsaklıktan yararlanarak, Orhun nehri kıyısında, bundan bin iki yüz yıl önce atalarımızdan Bilge Kağan tarafından, kardeşi Kültigin adına dikilen, Koşu Çaydam'daki anıtı görmek istedim ve arkadaşlarımla buralara kadar geldim.

— Arkadaşlarınız kimdir?

— İkisi Tatar, biri de aynı soydan Macar'dır. Hepimiz bu kardeş topraklarına, bir gezgin merakıyla değil, ata yurduna dönen bir torun saygısıyla, duygusuyla geldik. Bize yabancı gözüyle bakmayın. Biz ne Rus casusuyuz, ne de Çin görevlisiyiz. Çin ve Rus, atalarımızın ve babalarımızın düşmanıydılar. Tıpkı sizin gibi, şimdi biz hem akraba hem konuğuz. Türk, Moğol töresi, soyluluğu ne buyuruyorsa, bize öyle davranın. Bugün dünya çok değişti. Vapurlar, trenler, telgraflar, telefonlar bulundu. Onun için, bu kolaylıklardan yararlanarak, bütün dünyadaki insanlar birbirini tanımak istiyorlar. Birçok kardeş ulus, sonradan anlaştılar. Örneğin, Macarlarla Türkler, birbirine karşı zamanında birçok savaş yaptıktan sonra, bilginleri kitaplar yazdılar. Onlara bir kökten, bir babadan geldiklerini anlattılar. Kim bilir, bir zaman sonra sizden de bize bir elçi gelir ve anlaşırız.

Bu sözleri biraz tepeden inme ama ağır başlı bir tavırla söyledim. Konuşma biraz sert ama içtendi. Hemen etkisini gösterdi. Lama, ağır ağır yanındakilere bir buyruk verdi. Hemen arkasındaki iki gümüş bardakla kımız geldi.

Önce Lama'ya götürdüler. Bir yudum içti, artanını bana uzattı. Anladım ki, zehirli olmadığını göstermek ve güven vermek için içmiş. Dedim ki:

— İlginize teşekkür ederim. Ama bu davranışınıza gerek yoktu. Çünkü ben, sizin yüzünüzü görür görmez, bir kardeş yanında olduğumu ve bana hiçbir kötülük gelmeyeceğini anladım.

— Buyurun, tapınağı, kütüphaneyi gezdirsinler. İsterseniz, arkadaşlarınızı da çağırın.

— Sağ olun. Kütüphanede, acaba bizim Tukyu Türklerinin tarihine ilişkin kayıtlar var mıdır?

— Evet, var. Dönüşünüzde buraya gelin, size açıklayayım.

— Bir şey daha sormama izin verin. Bayrağımızı gönderdiğimde, kim olduğumuzu nasıl anladınız? Avrupa'da bir büyük savaş olduğunu biliyor musunuz?

— Savaşın bütün aşamalarını, Çin gazetelerinde okuyoruz. İşte en son gazete; hakanınız Sultan Reşat'ın resmi var. Bayrağınızıysa zaten tanıyorum.

Resmi gördüm. Zavallı hakanımız, burada ne kılığa girmiş. Bu resim, Çinli bir Mandarin'in çizimiydi. Ama altında, "V. Sultan Mehmet Han" yazılıymış.

Oradan, teşekkür ederek çıktım ve Sancay'ı göndererek arkadaşları çağırttım. Tapınaklardan en önemlilerini gezmeye başladık: Büyük tapınağın avlusunun ortasındaki sahanlıkta, zamanında Abatay Han'ın çadırı dururmuş. Daha sonra, Urga'ya kaldırmışlar.

Çadırın, kutsal bir önemi varmış. Bu tapınakların Urga'da gördüklerimizden farkları, yalnız büyüklüklerindendir; aman Allah! Ne çok biçimsiz küçük heykel ve resim var!.. Kılavuzumuzun anlattığına bakılırsa, bu Buda heykelciklerinden, yalnız bir tapınakta yüz bin tane varmış. Büyük tapınağın giriş bölümünde, üstlerine Tibet ve Moğol yazıları kazılmış ağır granit sütunların alt kısımlarının öpüle öpüle aşındığını görmek, beni düşündürdü. Bilal Bey dedi ki:

— Roma'da Saint-Pierre kilisesinde yapılmış bir İsa heykelinin ayakları Katoliklerce, Kudüs'teki Süleyman tapınağının yıkık duvarları da Musevi hacılarca böyle öpüle öpüle aşınmış. Buda'yı, İsa'yı, Musa'yı, Muhammed'i izleyen insanlık, güçsüzlük içinde yalvaracak, öpecek, tutunacak bir şey, bir güç, bir dayanılacak yer arıyor.

Bu direklerin yanındaki iki aslan heykeli de aynı şekilde, tapınma işinde kullanıldıkları için parlıyorlardı. Mihrabın tozlu, örümcekli yıkık merdiveninden çıkarken elimi tutan Gönül, heyecanla bana daha da yaklaştı. Bu sırada ellerim, dizlerim titreyecek, düşeceğim diye korktum. Ne dışı gösterişsiz, içi saf adamım!.. Ben yoksul teğmen, o milyoner bir fabrikatörün kızı. Hayır, bin kez hayır! Acaba Gönül'ü ve beni tapınağın kubbesini dolduran Meryem buhuru gibi, buhur kokuları mı sarhoş etti? Yoksa Gönül'den çok

doğal olarak ve kendiliğinden çıkan bazı hareketlere, ben başka anlamlar mı veriyorum? Kendine gel, Tolun!..

Öğleyi çok geçmiş, biz de açlıktan ölüyoruz. Gönül'ü dermansızlıktan çok sararmış gördüm.

— Yoruldunuz, dedim. Dönelim. Biz yarın da gelir, bir daha görürüz.

Bu güzel kadın, yanıt verdi:

— Yoruldum, diyerek araştırmanızı yarıda bıraktırmaya hakkım yok. Yorulsam, yalnız da geri dönerim. Sizi rahatsız etmem. Buraya hatır için gelmedim. Ben isteğimle, gönüllü geldim, değil mi?

Güldüm ve:

— Size göre, Kont da ben de hepimiz gönüllüyüz, dedim. Şimdi bu konuşmamızı, yanımızda durup dinleyen Kont'a çevirmek gerekti. Gönül yardımıma yetişmeseydi, yanıtımı harfi harfine çevirmede güçlük çekecektim.

"Gönül, senden kimlere etsem şikâyet!.."

Lama'yı öğleden sonra ziyaret edeceğimizi kılavuzumuza anlattık ve döndük.

Saat dörtte, Ali Bahadır Bey'le yine büyük ruhani reisin huzuruna çıktık. Bizi aldı, kütüphaneye götürdü. Moğol hükümdarlarına ilişkin ve özellikle Çingiz, Ögedey, Kubilay ve Mengü Kaan haklarında bize birkaç eser, belge gösterdi: Moğolca bazı karalamaların kopyalarını da verdi. Bu konudaki incelemelerimi, ayrıca yayınlamak isterim. Bizden sonra buraları ziyaret edecek Türk bilgin ve gezginleri için, bu tapınakta ulusal tarihimize ait pek çok hazine var. Türklerden de canlı, ülkücü, serüvenci adamların çıkıp zorluk ve sıkıntıyı göze alarak bilim ve tarih uğruna buralara dek gezdiklerini görecek, duyacak mıyım?

5 Temmuz

Moğolların övündükleri şeylerden, bütün Karakurum sarayından, şimdi yığın yığın moloz, toprak, bir de mermerden yapılmış üç metre uzunluğunda ve bir buçuk metre genişliğinde, bir kaplumbağa kaldığını gördük. Bu kaplumbağa da adam boyu otların içine gömülmüş ve bu yolla, taşıdığı geçmişin anılarını geleceğe eriştirmeyi başarmış. Bu acayip hayvan heykelinin resmini aldık. Bugün buradan hareket etmek üzere çadırlarımızı bağladık.

6 Temmuz

Bu sabah, çok verimli otlaklardan geçiyoruz. Öğleye doğru bırakılmış, kullanılmayan bir kente daha kavuşacağız: Uygurların başkenti olan eski Karabalgasun kenti...

Orhun ırmağının orta yaylalarında, en eski çağlardan, XIV. miladi yüzyıla değin üç hükûmet merkezi kurulmuş: Birincisi, eski Türklerin Koşu veya Koşaçaydam kenti. İkincisi, iki saat sonra varacağımız, Uygurların Karabalgasun beldesi. Üçüncüsü, dün ayrıldığımız Erdem Su tapınağının yapılmışdığı yerdeki, Moğolların yönetim merkezi.

Bugün hava, dayanılamayacak derecede sıcak. Binlerce sinek sürüsü, bizi ve atlarımızı rahatsız ediyor.

Şimdi, Karabalgasun kasabasının Uygurlarca yapılan kalesinin yıkıntıları içindeyiz. Zamanına göre ciddi bir uygarlığın kalıntısını gösteren bu yıkıntılar arasında, daha çökmemiş kuleleri gezerken, bu bölgenin başlıca sakinleri önümüzden kaçıştı, uçuştular: Bir sürü karga...

Orhun nehrinden uzak olan bu yıkıntılar ortasına çadırlarımızı kurmaktaki amacımız, 1881 yılında Rusyalı N. M. Yadrinçef (1842-1894), 1890'da Finlandiyalı A. Olai Heikel (1851-1924) ve bir yıl sonra da Wilhelm Radloff (1837-1918) tarafından bulunan, üç dilde yazılı anıtları görmektir. Taşların yerlerini, rastladığımız göçebelerden sorduk; hiçbir yararlı yanıt alamadık.

Umudumuzu kesmek üzereyken, hizmetçilerimizden biri, taşların bir kilometre ötede olduklarını bize söyledi.

Karabalgasun kentinin planı, sokaklarıyla, alanlarıyla, evlerinin hâlâ görünen temelleriyle pek belirli... Kim bilir, ne ezici savaşlar, ne amansız istilalar sonucunda bu kent boş bırakılmış ve bir hüzün yıkıntısı hâlini almış? Burası, ahşap Pompei'dir.

Böyle düzenli sokaklar çizen, buralara göre bir bilgi, bir geometri örneği sunan kalenin kurucusu, yapıcısı Uygurlar şimdi neredeler? Bu Uygur hükûmetinin bir tarihi yok mu? Bir yaşayan izi görünmeyen bu taş yığınları arasında arkadaşlarımla dolaşıp bir taşın üstüne oturduk, daldık kaldık. Bu anlamlı sessizlik, bana bir kuruntu verdi: Yurdum için - neden bilmem? - pek kötü şeyler düşündüm. Ben ne kötümser bir insanım!

— Ay! Bakın, bakın o ne?

Gönül, çırpınıyordu. Kont, dürbününü çıkardı.

— Bir ceylan, dedi.

Bize doğru gelen hayvanın hayali belirmeye başladı. Ceylanın koyu deve tüyü rengiyle bu çorak toprakların rengi aynı olduğundan, bir bakışta uzaktan fark edilemiyor. Bir iki dakika sonra, ince yapılı, ürkek ve nazlı bir gövde göründü. Bu güzel hayvanın buralarda ne işi var? Eşini, yuvasını yitirerek bu ıssız yıkıntılara mı düşmüş? Yoksa bu, ıssız ve gizemle dolu çöllerde vaktiyle koşuşan, gülüşen Uygur kızlarının ruhu mu? Ceylan, başı yerde, bir şeyler arayarak ilerliyor. Bu ölü memleketin çimenden yeşil kefeninin altında bir iz, bir anı mı arıyor?

Öğle sıcağı, sinekleriyle yine bizi boğazlamaya başladı. Çadırlarımıza dönmek istedik. Yarı yolda gök gürlemeleri, şimşekler, yıldırımlar, yağmur, dolu, bora her yanımızı sardı. Denize düşmüş gibi boğulurken, çadırlarımıza kavuştuk. Oysa bugün, Üç Dil Yazıtları'nın kopyalarını alacaktık, kaldı.

Bunlara "Üç Dil Yazıtları" adının verilmesi, bu anıtlardan bir kısmının Çince, diğerlerinin Uygurca ve kalanının eski Türkçe (Orhun alfabesi) olmasından ötürüdür.

8 Temmuz

Dün akşam erkenden çadırlarımıza döndüğümüz ve yağmur yüzünden kararımızı yerine getiremediğimiz, çalışamadığımız için, canımız sıkılıyor. Yemekten önce Kont dedi ki:

— Neredeyse, iki aydan fazla bir zamandır geziyoruz. Sürekli boş, ıssız çöllerden geçiyor ve sefil yaşamlara rastlıyoruz. Nerede o tarihlerin bize haber verdiği canlı Ural-Altay kavmi? Benim bu ırk konusunu yadsıyacağım geliyor. Buralar mı dedelerimizin, kökümüzün çıktığı yurt? Buralar mı bizim beşiğimiz? Buralarda insan değil, yılan bile yaşayamaz!

— Sevgili Bilal Bey! Hemen umutsuzluğa kapılmayın. Irk, soy konusunu yadsımaya yeltenenlerin ilki sen değilsin. Avrupa'da pek çok bilgin, Hint-Avrupa soyları arasındaki akrabalığı yadsımaya kalkıştılar. Buna karşılık, insanların hepsinin tek bir soydan, Ural-Altay ırkından azma, yani Türklerin, âdemoğlunun ataları olduklarını savunanlar da var. Bir kez, ırkların arasındaki ilişkiyi yadsıyanları ben, bir başka görüş ve noktadan inceledim.

Bu bilginlerin çoğunun Yahudi olduklarını öğrendim. Bilindiği gibi, din ve ulusallıkta aşırılıktan, şimdiye dek pek çok zarar gören Yahudiler, bilim ve felsefe, bir de farmasonluk yardımıyla, bu iki güce, yani din ve ulusallığa karşı mücadele etmek isterler. Oysa kendileri en temiz ırk, en saf ve karışmamış soy olarak Yahudiliği gösterirler ve ekonomi alanında, maddecilikte gösterdikleri başarılarını da soylarının saf kalışına bağlar, temiz soyluluğu yalnız Yahudi ırkına malederler. Hatta İngiliz siyaset adamlarından ünlü Beaconsfield Disraeli, soydaşlarının dünya ticaretindeki yüksek konumlarını, kanlarının temizliğine bağlar.

Bütün Avrupa'nın Hristiyan bilginlerine karşı Hint, Cermen ve Arya soy ve kolları arasındaki ilişkiyi kabul etmeyenlerin, daha çok da derinleştirilmemiş olan Ural-Altay ırklarını yadsıyacaklarından kuşkum yok. Eğer bir İspanyol'la bir İrlandalı arasında Arya olmak yönünden bir akrabalık görüyorsanız, kesinlikle bir Macar'la bir Türk'ün, bir Tatar'la bir Moğol'un arasında da öyle ilişki göreceksiniz.

Turan, bilimsel deyimiyle Ural-Altay kavimleri, ırk ve dil bakımından ancak Macar Profesör Vamberi'yle, yani otuz kırk yıldan beri araştırılmaya, incelenmeye başlanmış. İnsanlığın bu büyük kolunun tarihi, kültürü, uygarlığı, soyu, dili ve yaşayışı üzerine incelemeler yapan bilginlerin sayısı, beş altı kişiyi geçmez. Bu alandaki soy, dil ve tarih araştırmaları daha çok ilerlesin ve bu kolda en çok uzmanlaşmaları beklenen Türk ve Tatar bilginleri çalışmaya başlasınlar, Asya ulusları arasındaki ilişkiler artsın; o zaman pek çok gerçek ortaya çıkacak!

Türkçeyle Macarca arasındaki ilişki, cümle oluşumu ve bazı çoğul kurallarıyla yüzde dört beş sözcükle sınırlı gibi sanılır. Fakat Profesör Meysaroş ayarında yüksek bir bilgin, bu yüzde dört ilişkiyi yüzde kırka, elliye çıkarır ki, dil bilimi ve sözcük üremesi hakkında bilgisi olmayanlar, bu incelikleri kavrayamazlar. Örneğin, Macarcada bir "keyp" sözü var ki, "örnek" ve "levha" anlamına gelir. Bu sözcüğün, Türkçeyle ilk bakışta hiçbir ilgisi yok sanılır. Oysa bir uzman bunun, bizim "gibi" sözümüzün aslı olduğunu savunursa, hak kazanır.

Bugün Avrupa'da ve Asya'nın batısında oturan Macarlar, Finler, Türklerle Uzak Doğu'da, Gobi çöllerindeki Mançu ve Moğollarla daha kuzeydeki Çuvaş, Kırgız ve Başkırtlar arasındaki gelenek ve yaşayış bakımından rastlanacak ayrılıktan ürkmemeliyiz. Her şeyden önce düşünmeli ki, Doğu Asya'da yetişmiş atalarımız, bugünkü Avrupa ülkelerine geçmek için ne tepeler aşmış, ne serüvenler

yaşamış ve ne türlü tehlikeler atlatmışlar, ne kadar yeni soy ve kavimle uyuşmak, karışmak zorunda kalmışlar. Turanlılar, oldukları yerde kalsaydılar, elbette bugün soyumuz bu derece karışmamış ve o ülkeler bugünkü kadar boş ve ıssız kalmamış olurdu. Elbette bir güçlü ulusun, bir de güçlü uygarlığı çıkacaktı. Yazgıdan başka bir güce bağlanamayacak olan büyük göçümüz nedeniyle ana yurdumuzda kalan dökün tüler, böyle perişan ve ilk yurdumuz böyle çöl hâlinde kalmış, biz de tanınmayacak derecede değişmişiz. Ama bu değişme görünürdedir, inanın sevgili Kont! Görünürdedir. Yalnızdır. O cilayı kazıyabilecek ustalar bul, bilginler yetiştir, senin bulunduğun uygarlık tepelerinin eteklerine doğru bu düşkünleri kaldır, o zaman oradaki yapmacık ayrımın da kalktığını görür ve yetmiş milyon soydaşını bir anda tanırsın.

Bilal Bey:

— Kim bilir?

Bu gece, güzel uyudum. Sabaha karşı gördüğüm bir düşün etkisiyle, güneş doğmadan uyandım. Yanıma kâğıt kalem alıp karşımızdaki ıssız tepeye çıktım. Burada, arkadaşlarım uyanıncaya dek anılarımı, her gün geçen olayları defterime yazmak istedim.

Gönül'ün gönlümdeki aşkı, "Benden söz et!" diyor ve sanki çırpınıyor. Gözlerim onun hayalinin çevresinde dalıyor... Kalemimin ucuna, Kemal'in şu dizesi geldi:

"Esîr-i aşkın oldum, gerçi kurtuldum esâretten"

Yazdım, yazdım. Gönül'ün derin bilgisi, benim askerî konular dışındaki bilgi yoksulluğum, onun serveti, benim yoksulluğum; onun güzelliği, benim hâlim... Hep sayfalara döküldü...

Tan yerinin ağarması geçmiş, güneş doğmuş. Tam bu sırada:

— Tolun Bey, Tolun Bey! Bana yardım et, bak neler getiriyorum, diyen Gönül'ün çığlığını duydum. Elinde peksimetle sütlü kahve, tereyağ kutusu bana doğru geliyor. Koştum, değerli yükünü elinden alıp teşükkür ettim.

— Bu gece uyumadınız mı?

— Tersine, çok güzel uyudum. Biraz erken uyanıp gezi yazımı yazmak için buracığa geldim.

— Oh, ben notlarımda çok gerideyim. Bakayım siz neredesiniz?

Engel olmama zaman ve fırsat bırakmadan defteri kavradı; üzerine atıldım.

— A! Siz şair de olmuşsunuz. Bu dize ne?

"Esir-i aşkın oldum, gerçi kurtuldum esaretten"

Hemen defteri kapadı, bana verdi. Yutkundu, durdu, kızardı. İkimize de bir iki dakika heyecanlı bir sessizlik çöktü... Gönül, birdenbire:

— Bilseniz, bu gece tam üç saat çalıştım. İnanıyorum ki, Kül Tigin yazılarını hepinizden önce ben okuyacağım, ben keşfedeceğim, dedi.

Ben de bisküvimi kahveye batırıp yapmacık bir kayıtsızlıkla karşılık verdim:

— Korkarım ki, siz hiçbir şey keşfedemeyeceksiniz.

— Niçin?

— Çünkü... Şimdiye dek hiçbir şey keşfedemediniz.

— Yeterli!.. Anladım. Yanılıyorsunuz! Kadınlar, düşüncelerini, duygularını gizlemekte ustadırlar. Tersine, o saklanmak istenen duyguları, sizin daha önce keşfetmeniz gerekirdi.

— Benim için keşfedilecek bir şey yoktu.

— Yok muydu?..

— ?..

— Buyurun!

Hızla, boynundan göğsüne sarkan ince bir platin zinciri çekti. Benim ona Krasnoyarsk'ta armağan ettiğim madalyonu çıkardı. Kızararak ve titreyerek açtı. Ne göreyim!.. Allah'ım, ne göreyim!.. Benim resmim!

Ayaklarına kapandım.

— Artık bırakın, görevimizi düşünelim. Haydi arkadaşlara kavuşalım. Ciddiliğe yakışmayan çocukluklarda bulunmayalım.

Ama ben, neler neler söylemek istiyordum. Hiçbir yanıt veremedim, dilim tutuldu. Hava bugün pek güzel...

"Üç Dil Yazıtları"ndan örnekler yazmak gerekiyor. Arkadaşlar, hazırlar. Develerimizden birine küçük fıçıları, fırçaları, kâğıtları ve diğer malzemeyi yüklettik. Kırık granit yazıtın gömülü olduğu yıkıntılara doğru yollandık. Yazıtların aynen kopya edilmesinde, örnek çıkarılmasında, bilmeyenler ve hazırlıklı olmayanlar için, başarı pek güçtür. İlkin, yazıtları dikkat ve titizlikle temizlemek ve yıkamak; sonra örnek çıkarmaya özgü bir cins kaba kâğıtla taşın yazılı yüzünü örterek su püskürtmek yoluyla ıslatılan kâğıdın nemli hamuru, yazıların en ufak çizgi ve noktalarını kavrayıncaya dek, kâğıdın üstüne fırçayla, bazen hafif bazen hızlıca vurmak gerekir. Kâğıt, yazılarla tamamen birbirine uymuş ve yerleşmiş hâle gelince, üstüne bir tabaka kâğıt daha sermeli ve yine usulca üstüne, su serpmeli, fırçayla dövmeli. Aynı iş, yazının derinliğine ve kalınlığına göre, sekiz on tabaka kâğıtla yinelenmeli. Sonra kâğıtları kurumak için, olduğu gibi bırakmalı. Bu tabakalar kuruyunca, birbirine yapışıp mukavva hâline gelir. Kalıbı alınmak istenen resim ve yazıların örneği, tamamen bu kalınlaşan tabakanın altına çıkar.

Karabalgasun'da bu yazıt parçalarından on beş tane olduğundan, bize oldukça büyük iş çıkardı. Saatler geçiyor... Kimsede ses yok, yorulmak, dinlenmek yok. Kollar işliyor. Yalnız yıkıntının ıssızlığı içinde fırçalarımızın, taşların üstüne vurulmasından çıkan tik taklar işitiliyor.

Bugün devecilerimiz de, hizmetçilerimiz de sevinçli ve istekli görünüyorlar. Hava bozmadan bu işi bitirmek istiyoruz.

9 Temmuz

Bugün de öğleye değin çalıştık. Bütün yazıları kopyalayıp dileğimize kavuştuk. Yarın sabah, eski Türklerin yönetim yeri olan Koşo ya da Koso Çaydam'a doğru yollanmak üzere, çadırlarımızı toplayacağız.

10 Temmuz

Tan yeri ağarırken, çadırlarımızı söktük. Bir saat sonra, Orhun ırmağının sağındaki yokuşa tırmanıyoruz. Tepeden kuşbakışıyla, karşımızdaki yayla, baş döndürecek derecede geniş görünüyor.

Sarı ve kırmızı renkte kuru ot, kum ve taşların ortasında Orhun nehri kıvrılmış, uyuyan bir ejder gibi hareketsiz duruyor. Yardan yine inmeye başladık. Önümüzdeki küçük göllerden, bataklıklardan çıkan milyonlarca sinek, gözlerimize girmeye, atlarımızı huylandırmaya başladı.

Gülünç bir bela:

Gönül, kılavuzumuz Mengüberdi'yle beraber, bizden birkaç yüz adım ileride. Arkasında Kont'la ben, hayvanlarımızı yavaş yavaş sürüyoruz. Bizim arkamızdan, Ali Bahadır Bey, Sancay ve diğer hizmetçilerle geliyor... Uzaktan, bir çığlıktır koptu! Gönül'ün o pek yumuşak başlı atı, gemi azıya almış koşuyor; arkasında Mengüberdi, atın önüne geçmek istiyor, bücür hayvanıyla bir türlü yetişemiyor. Kont'la ben, ani bir heyecanla atlarımızı mahmuzladık. Bu dakikada heyecan ve istekle atılmamın nedeni, Gönül'ün bir kaza geçirmesi tehlikesi kadar, Kont'un benden önce onun kurtarılmasında başarı sağlaması korkusuydu. Gözüm dönmüş, atımla beraber kazaya uğrayan Gönül'e doğru uçmak istiyorum. Bir saniye içinde, Kont gözden kayboldu. Arkama bakınca, hayvanıyla beraber, bir batağa saplanmış gördüm. Hemen o anda, ben de kendimi yerde buldum. Benim hayvanımın da ayakları bir yabanıl sarmaşığa

dolaşmış ve yere kapanmışım. Ayağımın biri üzengide, diğeri atın altında kalmış. Gök kubbe başıma çöküyor sandım. Kurtulmak için kumları tırmalıyor, çabalıyorum. Kalbimi kemiren kıskançlık ve yarış duygusuyla Kont'u gözetlemeyip hedefim olan kurtarma işine koşsaydım, önümdeki çalıları görecek, atımı ona göre yönetecek ve ben de düşmeyecektim.

Ali Bahadır Bey, yan taraftan, diğer hizmetçilerle koşarak Gönül'ün hayvanının önüne geçti. Onu kesin bir tehlikeden kurtardıktan sonra, daha korkunç bir durumda olan Kont'un yardımına yetişti. Ben de bu sırada yavaş yavaş atın altından sıyrılıp çıktım. Bir şey olmamış. Yalnız pantolonum yırtılıp dizkapağım berelenmiş. Olayın en tuhaf yanı, Kont'u çamurdan çıkarmaya uğraşanlar arasında Gönül'ün de bulunması... Kont Zichy, Gönül'ü kurtaracakken, bu soylu ve cömert kız onu kurtarıyor. Talihin bu alayını, daha sonra Bahadır Bey'in şakası tamamladı:

— Koca askerler, yaman atlıymışlar! Anayurdu değil, daha gezen kardeşimi kurtaramadılar. Siz tutsak olmaya, öteden adaymışsınız...

Bu yargıya canı gönülden ikimizin de bir "Evet!" deyişimiz var ki, bu onay sözcüğünün anlamındaki zevk, işitilmeyince anlaşılmaz.

Bundan sonra yolumuz, daha taşlık bir vadiye uğradı. Yarım saat geçti. Pek uzaktan, dürbünlerimizde bir kara nokta belirdi. Her yanda görmeye alıştığımız saraylara karşın, bu noktada, bize bunca sıkıntıyı göze aldırtan asıl hedefimiz, Orhun Anıtları yıkıntılarının olduğunu fark ettik. Bir saat önceki kazayı unutarak ellerimizi çırptık. Orhun ırmağını geçtik. Taşlık alanda yükselen bir tepeyi aştık. Ve sular kararırken, çadırlarımızı, atalarımız Tukyu Türklerinin eski başkentinin kıyısına kurduk. Yolda geçirdiğimiz kaza ve heyecandan ötürü, yorgunduk. Kül Tigin Anıtı, ikiyüz metre kadar bir uzaklıkta.

Ulusumuzun bu on iki yüzyıldan beri dikili duran bu uygarlık tanığını, şanlı yazarının sözlerini görmenin, dinlemenin şiddetli isteğine kapıldık. Hizmetçilerimiz yemeklerimizi hazırlayıp yatakları-mızı yapıncaya değin, bu ulusal anıyı görmeye karar verdik. Sanki yüreğimizin çarpıntısı bizi ileriye doğru itiyor, uçuruyor. Ali Bey:

— Ben, hepinizden önce varacağım, dedi ve koşmaya başladı. Gönül, alaylı bir kahkaha salıverdi:

— Aymazlar! Ne koşuyorsunuz? Hepinizden daha önce, yirmi beş yıl önce burayı Ruslar bulmuşlar.

Sonunda, öndekiler durdular. Gönül'ü, başkan olarak en öne geçirdik. Anıtın huzuruna, yüreğimiz çarparak, görünmeyen ama duyulan görkemli bir huzura çıkar gibi, saygıyla vardık.

Kül Tigin Anıtı:

Kül Tigin Anıtı(*), bundan yaklaşık on yıl önce, tuğla ve çimentoyla yapılarak, üzülerek söyleyeyim ki, bugün yıkık olan bir kâgir çatı altına alınmışsa da, biz bu binadan, şimdi levhanın iki yanında, iki yıkık kalın yan duvardan başka bir şey göremedik. Bu kül renkli mermerden levha, miladi 732 tarihlerine, yani hicretin 48'inci yılına doğru Tukyu Türkleri hakanlarından İltiriş ile İlbilge Hatun'un oğlu Kül Tigin'in şanını yaşatmak için, büyük kardeşi tarafından yazdırılmış ve diktirilmiş. Bu anıtın güneybatısında, bir kilometre uzaklıkta, diğer bir anıt daha var ki, o da Kül Tigin'in büyük kardeşi Bilge Kaan adına dikilmiş. Bu anıtlara "Bengü Taşları" da deniyor. Bilge Kaan adına dikilen anıt, yer sarsıntılarıyla ayaklığından yere düşerek yuvarlanmış ve parçalanmış. Kül Tigin yazıtının de yıkıldığı bazı kaynaklarda belirtiliyorsa da, biz bunu, yukarıda söylediğim gibi, iki duvar arasında bulduk. Ola ki Çinliler ya da buralardan geçen Moğollar tarafından bu duvarlar yapılmış. Kül Tigin yazıtının boyu, 372 santimetre ve eni, aşağı kısımda 132, yukarı yanda 122

* Kül Tigin: (Kül) kelimesi belki "yiğit" demek olan "külig"dendir.

santimetre. Kalınlığı da altta 46, üstte 44 santimetre. Bu taşların, dört yüzünün de yazılı olduğunu biliyorduk. Şimdiyse, yalnız iki duvar arasındaki tek yüzün işlendiğini gördük. Bu duruma bir anlam veremedik. Ortalık ,tamamen karanlık. Yanımızdaki pilli el fenerlerini yaktık. Yazıları, şöyle yüzeysel incelemeye başladık. Ne görelim! Bir ejderha betimi başlıkla beraber, bu levha tamamıyla Çince yazılmış... Kapkara gök kubbesi, sanki erimiş katran gibi başımıza döküldü. Ya şimdiye dek bu konuda okuduğumuz eserler yanlış ya da aradığımız yazıt bu değil. Donduk, kaldık. Bir saniye sonra, anıtın arka kısmından Kont'un sesi işitildi:

— Buraya gelin, buraya!

Koştuk. Feneri tuttuk. Anıtın arka yüzünü örten duvardan düşen iki tuğlanın altını gösterdi. Orada, eski Türk yazıları görünüyor...

Bu engelin önünde ne yapacağız? Beslediğimiz kutsal amaçlar, üç aya yakın bir zamandır harcadığımız emek şimdi havaya mı gidecek? Bu levhayı, tarihimizin ön sözünü, atalarımızın övgü güzellemesinin şah beytini okumadan mı döneceğiz? Atalarımızın zafer belgesine, kullanılmaması kastıyla bu çizgiyi kim çekti? Türk ulusunun onur türbesinin kapısına, bu duvardan perdeyi hangi kinci düşman örttü? Ruslar mı? Çinliler mi?..

Ya Rab! Türk'e, o senin birliğin, ululuğun uğruna kanını yüzyıllardan beri döke döke eriyen bu bağlı, özverili, talihsiz ulusa, nineleri gözyaşlarıyla, çocukları kendi kanlarıyla abdest alarak alandaki mescitlerinde, yüce huzurunda secdeye varan senin öz kullarına neden dünyayı düşman ettin? Neden onları dünya gözünde hor ve aşağılık kıldın? Dünkü mutluluk ve ezici güçlerinin hemen peşi sıra, bugünkü yoksulluk ve perişanlıklarının nedeni nedir?

Sana doğru yükselmeye çalıştıkça, niye onları aşağılama uçurumlarına ittin ve itiyorsun? Mademki düşürecek, ezecektin; niye onları büyüttün, yücelttin, yükseklerden yuvarlayıp paramparça etmek istedin? Bu cilvenin nedeni ne, ilahi?

Birden bağırdım:

— Bu duvarı, yarın yıkarız!

— Evet, sonuçta burada iki üç gün fazla kalmış oluruz, o kadar.

Bu gece çadırlarımıza döndüğümüzde, Kont'la aramızda şu konuşma geçti:

— Acaba çözümüne çalışacağımız eski Türkçeyle şimdiki Osmanlı Türkçesi arasında, zamanın ve aranın uzaklığından ötürü ne derece benzerlik vardır?

— Dostum, bu noktada uzaklığın hiç önemi yoktur. İnanın ki ben, Başkurtça okuduğum yazıların onda sekizini anladım. Doğu bilimcilerin belirttiklerine göre, Kuzey Kutbu'na yakın Lena nehri kıyısında, ilkel bir hâlde yaşayan Yakutların diliyle bizim dilimiz arasında fark, neredeyse yok gibidir. Zaman aşımı ve yer uzaklığının etkisiyse normaldir ve bilimin kabul ettiği bir konudur, yadsınamaz. Dilleri zaman, bir kurala uygun olarak törpüler ve yontar. Örneğin; "kışlak, yaylak, otağ" sözcükleri, zamanla "kışla, yayla ve oda" olur. Bununla beraber, bu etkinin derecesini, umarım anıt yazılarının çözümünü başarırsak, daha çok anlayacağız.

Kaşgar dolayında, Turfan adlı yerde ve Türkistan'ın ötesinde berisinde bulunup Berlin, Paris ve Londra müzelerine taşınan Uygur eserlerinde de bu yakınlık aynen görülür. Bilirsiniz ki, Çingiz'in ölümünden sonra, oğullarından Çağatay Han, büyük kardeşi Ögetey Kaan'ın buyruğuyla Türkistan, Maveraünnehir (Amu-derya'nın kuzeyinde, Araplarca alınarak İslam egemenliğine girmiş ülkeler), Belh, Bedehşan ve Kaşgar bölgelerine han seçilmişti. Nitekim Çingiz'in torunlarından Batuhan, Kazan ve Ejderhan'dan geçerek buyruğundaki Kıpçaklı ve Türkmenlerle Macaristan'a ulaştı. Çağatay Han'dan sonra, buralarda kullanılan Uygurcaya, Çağatayca adı verildi. Bizim Osmanlı Türkçemizin aslı da bu Çağataycadır. Bu nedenle, Çingiz'in ölüm tarihi olan Hicret'in 624'üncü yılından (Miladi 1206) önceki eserlere Uygurca, bu tarihten sonrakilere Çağatayca demek uygundur.

11 Temmuz

Sabah erkenden hizmetçilerimize kazmaları yüklettik. Kül Tigin Yazıtı'nın çevresine toplandık. Ve dikkatle duvarı indirmeleri için, adamlarımıza buyruk verdik. Çevirmenimiz Mengüberdi, Sancay ve Urdulu adlarındaki hizmetçilerimle devecilerin, özenle duvarı yıkmaya başladıklarını ve düşen taşların arasında açılan gediklerin altından yazıların çıktığını görünce, Bahadır Bey'e dedim ki:

— Günlük anılarımı eski yazımızla yazmaya özenseydim, şu görüntüyü, "Arûs-ı tarihin tutuk-ı nâzını küşâd" deyimiyle kaydederdim.

— Bu deyimlerin Türkçesiyle, yine aynı düşünceyi ifade edebilir; aynı şeyi yerine getirebilirsiniz.

— Hayır, yerine getiremem. Bakın, "Tarih gelininin naz duvağını açmak" deyimi, dilimizin güzel söyleyişine uygun gelmiyor. Bu, tıpkı bir dilin şivesini bilmeyen bir yabancının, başka bir dilden çevirdiği bir paragrafı andırıyor. Aralarında hiçbir ilişki olmadığı hâlde, Türkçemiz bu konuda tıpkı Fransızcaya benziyor. Düşüncede açıklık istiyor; anlamları akılla değil, duygu ve zevkle anlaşılacak Farsça birleşik ön adlara, ilgeçsiz benzetişlere, Türk dili hiç uygun değil.

— Bir adın sonuna Farsça bir buyruk eklenerek yapılan tamlamaların yavaş yavaş bırakılması, Türkçe için bir zarar, bir kayıp mıdır?

— Hayır. Çünkü dikkat edilirse, nazar-rübâ (göz çeken), dildûz (gönül delen, kalbe batan) gibi akla uygun bir anlam taşımayan cilveli, sevgiden kendinden geçmiş Farsça tamlamalar, eski edebiyatımızda ciddilikten, sağlamlıktan eser bırakmamışlar. Şairlerimiz, ediplerimiz de bu parlayıp sönen ateşböceklerine benzeyen birleşik ön adlara aldanarak, göğüslerini yakması gereken alevlerden yararlanamamışlar. Bu yıkımla o koca edebiyat, anlamsız ve yararsız bir gürültü gibi bize miras kalmış. Doğrusu, eski edebiyatımızla övünemem.

Bu konuşma sırasında yürüyor ve çevremizi denetlemek istiyorduk. Anıttan biraz ötede, oldukça büyük mermerden bir kaplumbağa gövdesi, çok özenilerek işlenmiş kalın pullu kabuğuyla, yüzyılların anısı olarak, otların yeşil kefenine bürünmüştü. Yazık ki sanatkârca oturtulmuş bu iri hayvanın başı kopmuş, yitmişti. Çevrede yine kül rengi mermerden oyulmuş yedi tane başsız heykel, üzgün bir görüntü içinde duruyorlardı. Özenle inceledik. Kesinlikle bu sanatla işlenmiş mermerlerin birer ruhu, sanat ruhu var ki, o ruh, bağlı oldukları kavmin zekâsıyla ilişkili. Bizim önümüzde bunlar silkinecek, titreyerek canlanacak sandım. O zaman üzüntü ve heyecan duydum.

Bu taş parçalarının oyuluşundaki ustalık, incelik, canlılık on iki yüzyıl önceki yüksek bir Türk uygarlığının üstün düzeyini gösteriyor. Heykellerin giysilerinde görülen kıvrımlar, buruşuklar; gövdedeki kasların giysiler altında görünüş ve duruşu, silahların durumu, kemer tokalarının oymaları hâlâ belliydi. Ne yazık ki, o zamanki yüzler hakkında incelemelerde bulunabilmek için, bu heykellerden hiçbirinin başını elde etmek olanaklı olamadı.

Türklerin eski bayındır başkenti olan Koşu Çaydam'ın, zamanında bu bölgede olduğunu, bu uygarlık eseri kalıntıları tamamıyla kanıtlıyor.

Heykellerin bugünkü durumlarına göre, bunların yüz ve bakışları anıta dönükmüş. Belki bunlar, kutsal tarih sayfasının bekçileriydiler. Bunlar, on iki yüzyıl ulusumuzun alın yazısına göz diktiler. Belki değerbilmezlikten, terk edilmiş olmaktan, anlamazlıktan gelmelerden bıktılar. Zamanın yıkımına boyun eğdiler. Üzülmüş, bezmiş bir hâlde, sonsuz biçimde yıkıldılar, gittiler ve bittiler. Yıkmak, yapmaktan çok kolaydır. Akşama değin duvarları indirdik. İnce matkaplarla, yazıların çevresini özenle kazımaya başladık. Önemli olduğu için, bu işi biz yapıyorduk.

12 Temmuz

İşimizi bugün de sürdürdük. Levhayı tam olarak kazıdıktan sonra, yıkadık. Bir önemli kısmın kopyasını çıkardık.

13 Temmuz

Getirdiğimiz kitaplar, planlar üzerinde, gece yarısına değin çalıştık. Rus Doğu bilimcilerinden Radloff ve Danimarkalı Thomsen'in çıkardıklarındaki eksikliklerin çözümü ve tamamlanmasıyla uğraştık. Geri kalan yazıların kopyalarını aldık. Bir yıldan beri sürekli üzerinde çalıştığımız Orhun eski Türk yazılarını, şimdi doğru düzgün ve kolayca okuyoruz. Arkadaşlardan biri bir eksiği tamamlamayı, bir yanlışı düzeltmeyi başarınca, ne kadar seviniyor, memnunluk duyuyor. Sevinç, şenlik ve heyecanla işimizi sürdürüyoruz. Yalnız, Türkçe bilmediğinden ötürü bu işe katılamayan Kont, üzgün...

Güneş doğarken...

15 Temmuz

Dört günlük emeğimiz, başarıyla sonuçlandı. Bu sabah, şafak sökmeden kalktık, tıraş olduk. Gönül, Türk kadınlarının o bölgede giyindikleri biçimde, kırmızı zemin üstüne sarı işlemeli, cüppeye benzeyen, uzunca yenli bir entari giymiş; kumral saçlarını iki örgüyle omuzlarından göğsüne doğru uzatmış. Bu giysileri, Urga'da satın almıştı. Yerin etkisinden mi, yoksa duygularımızın aldatılmasından mı ne, hepimiz, bu giydiklerinin Gönül'e pek yakıştığı görüşündeyiz.

Ben asker giysimi, Kont'sa atlı üniformasını giydik. Bu giyim eşyalarını buralara nasıl getirdiğimizi söylemeden geçemeyeceğim. Bunları, demir yolu yolculuğunda iki battaniyenin, hayvan yolculuğunda at çullarının arasına dikerek aşırttık. Bahadır Bey de ulusal Tatar giysisiyle süslenmesini tamamladı.

Güneş doğmadan, anıtın önüne vardık. Daha dün akşamdan, adamlarımız yazıtın önündeki molozları süpürmüşler; orayı düzeltmişlerdi. Hepimiz halka olduk. Som sırma giysiler giymiş vezirleri, subayları arasında Cuma selamlığına çıkan görkemli, ulu bir Türk hakanı gibi, güneş yaldızlarını, ışıklarını ufuklara saçarak ağır ağır yükselmeye başladı. Ortalık ağardı. Çayırlarda tüten bir güzel tazelik kokusu, ince bir tül gibi bizi kapladı. Yanıma baktım; öndeki yazıtta yazılanları, arkamdaki o koca ve korkunç heykeller yineliyor sandım. Levha o derece etkili, bizler o denli heyecanlıyız.

Kaplanoğlu, "Ya Allah! Ya Muhammed!" diye bağırdı. Karşımızdaki tepelere çarpan bu ses, çölde çınladı. Hepimiz titriyoruz. Bu yüce heyecan içinde ben de, kazarak ortaya çıkardığımız ve çözdüğümüz yazıtın taşıdığı sözleri, doğan güneşe karşı dönerek yüksek sesle okumaya başladım!

Hepimiz ağlıyoruz...

Göğsünü kabartacak, alnını yükseltecek olan bu tarih sayfasının önemli bölümlerini, dilimizin bugünkü şivesine aktararak buraya kaydedeceğim:

"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındığında, ikisinin arasında insanoğlu kılınmış. Onların üzerine, atam Bumın Kağan, İstemi Kaan oturmuş(*). Atalarım uyruğunun işlerini ele alınca Türk yurdunu, töresini düzenleyivermiş. O zaman, dört yan hep düşmanmış. Dört yana ordu salarak saldırmışlar. Tanrı'nın verdiği güçle atam kaanın çerileri kurt, düşman askeri koyun gibi olmuşlar. İleriye, geriye sığırtmışlar. Yabancı kavimleri tamamen sindirmişler. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüşler. Ülkelerin sahiplerini ülkesiz,

---

* 12 asır önce Uzakdoğu'daki ecdadımız Tukyu Türklerinin kullandıkları Türkçe ile bugünkü dilimizin farkı anlaşılmak üzere, Kül Tigin Kitabesi'nin bazı parçaları aynen dipnot olarak verilecektir. Âbidenin birinci cümlesi: "Üze kök tengri asra yağız kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış; kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan İstem'i Kağan olurmuş."

hakanların uyruğunu hakansız bırakmışlar. Yendikleri ulusları töreleriyle, düzenleriyle hayran etmişler.

Ey Türk! Kendine gel!

Atam kaan yiğit, subayları bilgili, erleri doğru sözlüymüşler. Çinlileri, Tatabıları, Tibetlileri yönetimleri altına almışlar.

Fakat büyük atanın torunları, babaları gibi çıkmamışlar. Kaanlar bilgisiz, görgüsüz olunca, subaylar güçsüz, erler yüreksiz ve ulus da ahlaksız oluvermiş. Bu zayıflıkla, rahatları için Çinlilerden dirlik istemişler, birlik istemişler. Ancak başbuğlar yekdiğeriyle, ulus birbiriyle didişince, çekişince, bütün kavim bağımsızlığını yitirmiş. Soylu çocuklar Çinlilere sefil köle, şakrak kızlar sümsük cariye olmuşlar. Türk beyleri, öz adlarını bırakıp Çince adlarla dağlanmışlar; fağfura bağlanmışlar. Yumuşak Çin ipekleri giydikçe, ulusun yüreği katılaşmış; parlak sırmalar kuşandıkça, gözlerin ışığı sönmüş.

Türk'ün kara halkı düşünmüş! Devletli bir kavimdik, devletimiz şimdi nerede? Kime devlet kazandıralım? Kaanı olan bir ulustuk, kaanımız bugün nerede? Hangi kaan için çalışalım?(*) Böyle diyen ulus, Çin fağfuruna düşman olmuş. Ondan öç almak için, kendine düzen vermiş. Fağ-fur, sonunu düşünmezmiş. Türk'ün bedenini kaldırayım, soyunu kurutayım, dermiş...

Ulu Tanrı, yüce kavmin adının yitmemesini dilemiş, babam kaanı ve anam hatunu yükseltmiş.

Onları yaratan Tanrı, ulusun yanı büyüsün diye, beni de kaanlığa yüceltti. Ben de kavmimin aşkıyla dinlenmeden günler, uyumadan geceler geçirdim. Kardeşim Kül Tigin'le beraber, ölesiye çalıştım. Ulusumun rahatını, güvenliğini düşündüm. Buyruğum altındaki büyük ordularla, yirmidört savaşa girdim. İyi talih her yerde sevgilim, tarih her yanda yardmcım oldu. Muradıma erdim. Can

---

* Ilig budun ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig kazganur men tir ermiş. Kağanlık budun ertim, kağanım kanı, ne kağanka işig küçüg birür men tir ermiş.

çekişen ulusumu dirilttim. Çıplakları giydirdim, yoksulları zengin ettim(*). Az kavmi çoğalttım. Köleleri köle, cariyeleri cariye sahibi yaptım. Dört yandaki düşmanları yere serdim, ezdim, düşmansız bir kaan oldum. Dineldim...

Gücünü, işini bana adayan kardeşim Kül Tigin, yurdun esenliği yolunda, çarpışa çarpışa canını verdi: Çaça Sungu'ya karşı savaş açtığımızda, otuz bir yaşındaydı. İlkin Tatak Saçur'un kıratına bindi, saldırdı. O at, orada öldü. Sonra Işbara Yamar adındaki boz hayvana sıçradı, düşmanı bastı. O at da orada devrildi. Üçüncü kez, Gedimlik adlı doru beygire atladı. Düşmana meydan okudu. O da burada göçtü. Bu saldırıların şiddeti, daha çoğunuzun aklındadır.

Ey soylu Türkler!..

Zamanında yurdumuzun merkezi Ötüken ormanıyken, bizler Çin halkıyla ilişkiye girdik. Çinlilerin çağrılarını kabul ettik. Bu çağrılar bize, emeksiz birçok altun, birçok gümüş, ipekli kumaş kazandırdı. Bu çağrılar pek tatlı, bu kumaşlar pek yumuşaktı. Bu tatlı çağrılara kapılarak, ey Türk kavmi! İçinizden pek çoğu yok oldu, gitti.

Şimdi, ey ulusum! Bu işveli, bu baştan çıkarıcı memlekete yine ayak basarsan, sen de yok olursun, sen de bitersin!..

Ötüken'in katı topraklarında didişerek, çetin kollarını, pazılarını şişirerek, temiz alnının terini dökerek ormanlarda, debdebesiz ama üzüntüsüz kalarak, yalnız ticaret için kervanlarını oralara göndermelisin ki, senin gücün sonsuz, saltanatın sonsuz olabilsin.

Kendine gel, ey Türk!..

Katı ellerin açık alnının silahı, pulat göğsün yumuşak yüreğinin zırhı olsun.

İşte Türkleri nasıl bir araya topladığımızı ve onları ne türlü yönettiğimizi buraya yazdım. Bütün diyeceklerimi, bu temelli mermere kazdım. Ve bu sonsuz taşı da bu çorak yere diktim."

---

* Ölteci budunug tirgürü igittim. Yalıng budunug tonlug çığnay budunug bay kıldım. Az budunug öküş kıldım.

Hepimizin yüreği, göğsümüzden fırlayacak kadar çarpıyor. Sanki doğan güneş altın pullarını, ışıktan sırmalarını başımıza serpmek için, birkaç dakika ilerlemesini durdurmuş. Çölün sonsuz uzaklıklarındaki kumların üstünde, akşamdan kalan yağmur taneleri parlıyor, gökteki ıslak bulutlar parlıyor, nemli gözlerimiz parlıyor... Işık ve parlaklık içinde bir donanma, bir ulusal tören kutlarcasına, yazıtın metnini bitirdiğimde, bu boşluk içinde son cümlenin de parlaya parlaya, dalgalana dalgalana öncesizden sonsuza doğru süzülüp uçtuğunu duyar ve görür gibi oluyorum. İnanıyorum ki ben ve arkadaşlarım, tamamen dünyadan geçmiş, bulutlara, ışıklara, göklere karışmışız. Bu yazılar, güneşin yaldızlarıyla, göğün mavi kubbesine kazılmış olsaydı, gözlerimiz yine bu denli kamaşacak, yüreğimiz bu derece yükselecekti.

Uzakta, atalarımızın dileğini, geçmişini taşıyan, başları kopmuş, yerde sürünen heykeller; bize doğru koşarak taştan kollarıyla boynumuza sarılıp bizi öpecekler sandım. O denli heyecanlıyım. İlk Türk hakanlarının pulat ruhlarını gizleyen bu çakıllı geniş çölde, kurşuni kırık mermerlerde, sonsuz alanda bir ses, sabahın sıkıntılı sessizliği içinde; "Kendine gel, Türk! Kendine gel, Türk!" diye inliyor ve bu bıkma usanma iniltisini, hepimiz işitiyoruz.

Kendime geldiğimde, önce Gönül'ün yüzüne baktım. Gözlerinden iki damla yaşın kumların üstüne döküldüğünü gördüm. Güzel kız, sabahleyin yolda gelirken, kaya kıyılarından topladığı birkaç mavi çiçekle gözlerini sildi ve bu çiçekleri pek ince, pek tatlı bir gülüşle yüzüme attı. Olayın ve çevrenin etkisiyle üzerime çöken derin duyguları, Gönül'ün bu sevgi dolu davranışı bir anda neşeye çevirdi. Kont'la bakıştık. Bu ince ve kibar kişi, saf ve açık bir yüzle bana bakıyor, gülümsüyor. Adamlarımız, bize birer bardak kımız sundular. İçlerinde en çok yanan benim. Bir dikişte, bardaktaki bütün kımızı içtim. Tam o sırada, Bilal Bey adını taktığımız Kont Béla,

Gönül'ün kardeşi Ali Bahadır Bey'e yavaşça birkaç sözcük söyledi. Daha sonra ortamıza doğru ilerledi ve dedi ki:

— Efendiler! Bilirsiniz ki, dünya ulusları içinde en çok sıkıntı ve yoksunluk çeken, Turan kavimleridir.(*) Bu ardı arkası kesilmemiş acının izleri, acıları hâlâ kanlarında kalan Macar, Türk ve Tatarların birbirlerinin durumlarına kayıtsız kalmaları, birbirlerine karşı özveride bulunmamaları olanaksızdır. Ulusumuzun rumuzu ve başarımızın gizi, şu iki üç sözcükte saklıdır: "Sıkıntı çekmek ve özverili olmak!" İsterseniz bu simgeyi ve bu gizi siz, "Dayanıklılık ve çaba sevgisi" özellikleriyle belirtin ve değerlendirin. Ulusun bu erdemini, bugünkü çocukları da yaşatmaktadırlar.

Kont'un bu güzel söylevinden, amacının ne olduğunu bir türlü anlayamıyor ve herkesin yüzüne şaşkın şaşkın bakıyorum. Gönül, yapmacık bir utanmayla başını önüne eğmiş, bol entarisinin geniş eteklerini parmaklarıyla kıvırıyor, çözüyor. Ali Bahadır Bey de anlamlı gülümsemelerle çevreye göz gezdiriyor. İki kardeş de bu başlangıç konuşmasının nereye varacağını bilir gibi görünüyorlar.

Kont, devam etti:

— Şimdi, yüce anlamlarıyla, Karakurum çöllerinin göklerini, bin iki yüz yıl sonra yeniden çınlattığımız şu anda, bu anıtta atalarımız bize, kararlılık ve özveri salık veriyor. Bugün benim İncil'im, Kül Tigin Yazıtı'dır. Bu dakika, onunla aydınlanmış bulunuyorum. Şu yazılar, öyle tanrısal bir kitabın satırlarıdır ki, sanki gökten bugün bana inmiştir.

Bu cümleyi söylerken Kont, ince ve nükteli bir davranışla gülmeye başladı ve ekledi:

— Bizim gibi gereksiz ve sahte peygamberler için, ümmet gerekir. Bunun sağlanmasına şimdiden başvurmalı, başlamalıyız. Bu

---

* Bu cümle bundan dört yıl önce (1916) Macaristan Başbakanı merhum Kont Tisza tarafından da söylenmişti.

amaçla, Gönül Hanım'ın Tolun Bey'le nişan töreninin yerine getirilmesini öneriyorum. Ben, bu iş için görünüşte gereken şeyleri de hazırladım. İşte!

Bunu söyler söylemez, cebinden bir ufak kutu çıkardı. İçindeki iki eski altın halkadan birini, önce Gönül'ün parmağına doğru götürdü. Gönül, ani bir duraklamadan sonra elini uzattı ve Kont da yüzüğü taktı. Macar soylusuna dikkat ediyorum: Perişan... Titriyor ve bana doğru yürüyor. O anda ben düşünce ve mantığımı yitiriyorum. Beynim, altüst oluyor. Bir adım geri çekiliyorum:

— Gönül Hanım'ın sevgisine ve yoldaşlarımın güvenine karşı gönül borçluyum, diyorum. Ama sizin elinizden bu yüzüğü almaktan, duygularım beni alıkoyar.

— Ne duyguları?

— Erkeklik duyguları!

— Niçin?

— Çünkü demin acı ve özveriden söz ediyordunuz. Ben sizin ne acı çekmenizi, ne de özverinizi isterim. Çünkü buna gerek yoktur. Öneri, Gönül'le ailesine ve burada bizimle beraber olan kardeşine düşer. Gerçi gezi arkadaşlarımızın yüzüğü kabulü ve Bahadır Bey'in sevinçli yüzü, öneriyi olumlu karşıladıklarını belirtiyorsa da, bu uzlaşma, sizi özveri için zorlamamalıdır. Çünkü atalarımı ve beni yaşatan bu yürek ve kan, özveride sizin gerinizde değil, ilerinizde olmayı bana buyurur. Çünkü Tanrı'nın şu güzel ve kutsal eserini, benim kadar siz de seviyorsunuz! Kont, siz de seviyorsunuz! Yadsımayın!.. Bu sözlerin, Gönül'ün yanında konuşulmasından, üzgünüm. Ama düşünüyorum ki biz, kişisel çıkarlarımızın çok üstünde bir görev uğruna çöllere düştük. Onun için, kendi çıkarımızdan açık sözle, açık yürekle söz etmekte çaresiz kaldım. Beni bağışlayın Kont! Beni bağışla, Gönül!

— Temiz yürekli çocuk! Kuruntunu beğeniyorum. Ama Gönül'le evlenemem, çünkü Hristiyan'ım.

— Mademki özveri göstermek için içinizde güç buluyorsunuz; o gücü benim için değil, Gönül uğruna harcayın. Sizin için, aynı özveri olur.

Kont, yine gülmeye başladı. Şen şakrak karşılık verdi:

— Gezimizde bize eşlik eden güzel Türk kızının, Türkçe adının anlamını çok iyi biliyorum. Söz sırası bir imalı konuşmaya izin verirseniz derim ki, ben Gönül'ün beni baştan çıkarmasıyla değil, aklımın gösterdiği aydınlık yoldan giderek İslam olurum. Aslında, İslam da olsam, benimle evlenemeyeceğini bayan çoktan söylemişti. O hâlde, sözünü ettiğin özveri bu yöne dokunmaz.

— O hâlde, hangi yöne?

— Sonra anlatırım. Benim elimden halkayı almazsanız, buyurun Bahadır Bey! Yüzüğü, kardeş sıfatıyla siz takın.

Bahadır, ilerledi. Ve ben, bir adım daha geriledim. Öteden beri beni düşündüren korkularımın nedenlerini itiraf etmek istedim:

— Allah aşkına, benim kusuruma bakmayın. Belki küstahlık ediyorum, belki saygı ve sevgimden kuşku duyarsınız... Ama ben zengin değilim, belki size oranla çok yoksulum! Şimdiye dek yüksek bir görgü ve bolluk içinde yaşam gören bu kutsal bedeni bahtsız hâle getirmek istemem...

Hemen Ali Bahadır Bey eliyle ağzımı kapadı. Gönül de kızarak arkasını döndü. Utangaçlık ve deneyimsizliğin, bana fazla ve yersiz açıklamalarda bulundurduğunu anladım. Biraz önce, "özveri" konusunda, Kont'la aramızda Gönül'ü açık artırmaya koyduğum yetişmiyormuş gibi, bu kez de yaşama ve geleceğe karşı gereksiz bir cesaretsizlik gösterdim. Hemen kendimi topladım:

— Peki, çalışacağım. Yeter ki Gönül bana tenezzül etsin, dedim. Kont, ellerini çırpmaya başladı. Bahadır Bey, halkayı parmağıma geçirdi:

— Kont Bilal Bey uğurlu bir kılavuz, sevinç getiren bir sağdıçtı, diyerek ikimizin ellerini birbirine verdi. Saygılı ve sıcak bir sevgiyle

Gönül'ün elini öptüm... Ve düşündüm. Oh! Bugün gök kubbesi altında, benden mutlu kimse var mı acaba?

Ne ilginçtir ki Gönül, pek de uygun, ama kanımca hiç de bayağı olmayan deminki konuşmalar sırasında, ağzını açmadığı gibi, şimdi de hiçbir kızgınlık belirtisi göstermedi. Bu kızın ciddiyeti yanında, ben ne kadar küçülüyorum.

Kont:

— Oh, bugünü ben neşesiz geçiremem, dedi ve Sancay'ı çadırdan kemanını getirmeye gönderdi. Birkaç dakika sonra Kont, bu vahşi çölün çorak boşluğuna, pembe ve mavi müzik nağmelerinden renk renk tatlı öpücükler yağdırmaya başladı. Zavallı Macar genci, Lizst'in en oynak çardaşlarını çalarken, kirişine öyle bir titreme, öyle bir inilti ekliyor ki, her ses damlası, yüreğinin kanından sızan bir damla gibi, gözlerine bir hüzün perdesi çekiyor. Bunu ben görüyorum. Belki Gönül de seziyor... Of, hepimizin durumu ne anlatılmaz manevi bir hâl aldı. Kont, o kadar nefsini zorladı ve o kadar çalıştı ki, beş on dakika sonra, bu ilk heyecanın yittiğini gördüm ya da varsaydım.

Bahadır Bey, gülerek dedi ki:

— Gönül de keman çalar. Bilmem, eli durdu mu?

Gönül, küçük bir nazlanmadan sonra, bize önce, şimdi adını anımsayamadığım Fransız bestecilerinden birinin bir serenadını çaldı ve kardeşinin ısrarı üzerine, İran ve Rus müziğiyle karışık Tatar havaları dinletti. Sıra bana gelmişti. Israr ettiler. Eskiden, mahallemizin müezziniyle bir parça meşk etmiştim. Rasttan ve nihaventten bir parça gezindikten sonra, Nedim'in:

"Hac yollarında kervan ışığı gibi, aşk ululanının içinde parlıyorsun ey gönül!" gazelini okudum. Bahadır Bey:

— Siz hem asker ve hem şairmişsiniz, Tolun Bey, dedi.

Yanıt verdim:

— Asker değil, tutsak; şair değil, ezberciyim. Çünkü çocukken ezberlediğim şiirlerdendir.

Bahadır Bey, bunu Kont'a çevirmek için çalıştıktan sonra:

— Ben de size, bir kahraman Tatar şairinin, Gazi Giray'ın ezberlediğim bir gazelini okuyayım, dedi. Ve kendine özgü şivesiyle şiiri okumaya başladı:

"Sancağa yöneliriz gönül aldatan sevgili yerine
Kılıca gönül bağlamışız, güzel kokulu saçlar yerine
Ok ve yayın sevgisi çıkmadı gönülden asla
Kirpiğinin kalbe batan okuyla kaş yerine
Süreriz kılıcımızın zevk ve sefasını her dem
Gümüş tenlerle olan lezzetli yanın yerine
Atın ota uzanan sert boynu ve gönül alıcı yelesi
Bağladı gönlümüzü, omza dökülen saç yerine
Süreriz atı, delikanlı hüneriyle salınırız
Bir put şeklindeki perinin kara gözlerinin yerine
Gönlümüzü Resul-ü Ekrem uğruna cihada verdik
Ruhu peri olan ay yüzlü dilber yerine
Seferin sıkıntı ve vefasıyla çok umutlu evliya
Olduk, Gönül çalan bir oynak sevgili yerine."

Kaplanoğlu Bahadır Bey, bu şiirden dolayı pek kibirli görünüyordu. Dedim ki:

— Adı gibi kendi de bir kahraman şair olan Gazi Giray'ın yaşamını göz önüne getirirseniz, Tatarlığı kadar bir Osmanlı Türk'ü olduğunu da kabul edersiniz.

Gazelden, Gönül'ün kadınlık gururu incinmiş olacak ki, ağır başlı kız, kardeşine sitem edici bir tavır takındı.

— Doğrusu, dedi, kirpik yerine oku; saç yerine yeleyi; kara gözlü bir kadın yerine atı sevdiğini, gururlanarak şiir diye söyleyen birini şair değil, askerden bile sayamam. Acaba Gazi Giray çok çirkin biri miydi? Yoksa kör müydü? Bilmem ki kadınlara sevgi ve saygı

beslemek askerlik, hakanlık onurunu bozar mı? Toplum uygarlaşmadan, bireylerin, hele böyle yüksek tabakadan çıkmış seçkin kişilerin uygar olduklarını sanırdım. Oysa, darılma kardeşim ama bu gazelde, insanlık duygusunden bile eser göremedim... Hem artık insanlık biraz da sevilmek, okşanmak, gülmek, kısacası yaşamak istiyor. Yiğitlik, kahramanlık adına yapılan anlamsız vahşete, bu çağda olsun, bu genel savaştan sonra olsun, bir son verin. Bunlarla övünülecek zaman hâlâ geçmedi mi? Siz söyleyin Tolun Bey, hakkım yok mu?

— Konuyu aslından ele almama izniniz olacak mı? Bir kez, Gazi Giray'ın yaşadığı hicri onuncu yüzyıldaki kadınların anlayış düzeylerini göz önüne getirelim. Kadın, o zaman gençlerin eğlencesi, yaşlıların hizmetçisiydi. Sonra da bile bile bir çocuk makinesiydi. O zamanlar bir kadın, bir erkeğin cismini yumuşatsa da, ruhunu doyuramazdı. Gazi Giray'ın ihmal ettiği kadın, bu cinsten bir dişidir. Sözlerindeki güç ve sağlamlıktan, anlayışında da iyilik ve güzellik olduğu anlaşılan Gazi Giray bugün yaşasaydı, yüreğindeki cesareti şiir hâline getirirken, başka türlü bir gazel söyleme yolu arardı. Eski, içi saf kadınların, erkeklerinin de saf yürekli olmaları gerekmez mi?

Ama bugün, ruh ve bilgi bakımından kadınla erkek arasında bir fark yoktur. Bugünkü beynimizle düşünürsek, Gazi Giray, ülkeler ele geçirmiş bir Tatar hanıysa, siz de ülkeler keşfetmiş bir Tatar kızısınız. O yedi yıl İran'da tutsak kalmış bir gaziyse, siz de Turan'da tutsak almış bir hanım gazisiniz.(*)

---

* II. Gazi Giray (1554-1607), Devlet Giray'ın oğludur. Büyük kardeşi Kırım Hanı Mehmet Giray ile Osmanlı ordusuna iltihak ederek İran seferine katılmış; İranlılara esir düşerek yedi yıl mahpus kalmış ve sonra kaçmıştır. 1588 tarihinde Kırım Hanlığı'na tayin olunarak sekiz yıl (1588-1596) hükûmet ettikten sonra azlolunmuştur. Tekrar bu makama yükselerek on bir sene (1596-1607) daha Kırım'ı idare eylemiştir. Türkçe, Arapça ve Farsçada kuvvetli şiirler söylemiştir. Astronomiye ve musikiye de intisabı vardır. Birçok besteleri hâlâ çalınmaktadır. Çok cesur ve müstebid bir hükümdardı.

Yaptığım bu karşılaştırma ve yoruma, arkadaşlar güldüler. Gönül de gülümsedi:

— Niçin, dedim, yan çiziyor, uzaklaşıyor ve kabul etmiyorsunuz? Düşmanları öldürenlere gazi deniyor; dostları diriltenlere bu unvan neden çok görülsün? Unutmamalı ki, bu yararlı girişimimizin adı, "Gönül Hanım Gezi Kurulu" dur.

Kont Zichy, yargımı tamamlamak için söze karıştı:

— Bayan, sizin ülkünüze göre, insanların sonsuza dek birbirleriyle hoş geçinmeleri devrini, daha çok zaman anlayamayacağım. İnsanların yüreğinde hırs ve çıkar düşüncesi var oldukça, savaş tehlikesi de hep olacaktır.

Deminden beri, kardeşinin sitemlerinden dolayı uzayıp giden tartışmayı sabırla dinleyen Kaplanoğlu Ali Bahadır Bey, Gönül'e dedi ki:

— Bu şiirden alınmanın nedenini anlayamadım, kardeşim! Tolun Bey'in yaptığı açıklamaya göre, bugün bizim bu gazele vereceğimiz anlam, bir kahramanın benliğine ilişkin hazlarını yurdu, dini uğruna adadığını söylemek istemesiyle sınırlıdır.

Güneş yükselmiş ve bir sıcak, parlak, ışıklı göl hâlinde başımıza ışıklarını dökmeye başlamıştı. Bahadır Bey, şen ve neşeli bir hâlde:

— Kendine gel, ey Türk! Kendine gel, ey Macar! Açlıktan öleceğiz, dedi. Çadıra dönmek için yerinden fırladı. Hepimiz kalktık. Kont da davrandı:

— Artık, dedi, yanlış yoruma yer kalmadı.

Gönül'ün kolunu tuttu, benim koluma geçirdi. Macarca "ileri" demek olan:

— Elûre, diye bağırdı.

İlk fırsattan yararlanarak:

— Sizi ne kadar sevdiğimi kanıta gerek görüyor musunuz, dedim.

Parlak gözlerini, en katı yürekleri eriten kara ışığını bir dakika yüzüme çevirdi. Ruhumda her an okuduğu aşk şiirini, bir kez daha gözden geçirdi. İnanmış, güçlü ama tatlı bir sesle:

— Hayır, dedi. Buna razı olamam.

Yine sordum:

— Görünüşte nazlanmaya, aldırmazlığa benzeyen ve gerçekte bir dakika için, Kont'a karşı incinen gururumun savunmasından başka bir şey olmayan deminki sözlerime darıldınız mı?

— Hayır! Ve bu konuyu bir daha açmayalım, olmaz mı?

Artık gönlüm rahatlamıştı. Çadırlara döndüğümüzde, bizden önce gelerek yiyeceklerimizi hazırlayan Mengüberdi ve Sancay sayesinde, sofrayı hazır bulduk. Yemekten sonra, ertesi günkü programımızı düzenledik. Yarın da Bilge Kağan Anıtı'nın kopyasını ve fotoğrafını alacağız.

11 Temmuz

Garip bir duygu. Bu gece düşündüğüm kadar ne mutlu, ne sevinçliydim. Beni derin, ama anlamsız bir düşünce kapladı. Yatağımın içinde endişe ateşiyle dönerken, aylardan beri kendi kendime yinelemekten bile çekindiğim bu gizli aşkın, bu kutsal duyguların bir an içinde gerçekleşmesine şaşıverdim.

Ali Bahadır Bey'in ve Kont'un itiraflarına göre, aralarında Gönül'le benim nişanlanmamızın kararı, on beş gün önce verilmiş. Gönül'ün rızası alınmış ve bu konudaki içten tören için de Kül Tigin Yazıtı'nın tamamıyla ortaya çıkarılacağı ve okunacağı gün seçilmiş. Durum ve tavrımda öteden beri görünen umutsuz aşkın belirtilerine karşın, duygularımı gizleme konusundaki kararlılığım, utangaçlığıma verilerek kurulun ortak amacının yerine getirildiği mutlu günde, ansızın beni de mutlu etmenin pek hoş olacağı düşünülmüş.

Yoldaşlarımın bu ilgisine ve Gönül'ün bu sevgisine karşı minnettar olmak gerekecek. Minnettarım. Ama yüreğimde bir boşluk var. Aç oturduğum sofradan, tok kalktım. Ama yemeğin başında iştihamı çekmiş olan sevdiğim tatlılara el süremeden, baş yemeklerle karnımı doyurmuş gibiyim. Öyle sanıyorum ki, bu başarı kendiliğinden oluşmamalıydı. Ben çırpınmalı, ben didinmeliydim. Ben ayrılıklar çekmeliydim. Aşk perisinin okları, yüreğimi delik deşik etmeliydi. Bendeki çekiciliğe kapılma, Gönül'ün anlamazlıktan gelmesiyle titremeliydi. Ben yalvarmalıydım; Gönül eğlenmeliydi. Ben ağlamalıydım, Gönül gülmeliydi.

Gönül, bir kale olmalıydı. Ben onu bütün cesaretimle, bütün anlayışımla ele geçirmeliydim. O zaman ruhum se-vinçli, gönlüm rahat olurdu. Ama bunları, bu delice duyguları kime açabilirim? Bu düşünceleri şuraya yazdıktan sonra bile silmek ve anılarımın arasından bu sayfayı yırtmak, atmak istiyorum.

Bu sabah erken kalkarak Bilge Kağan adına dikilen anıtın üstündeki yazıtın kopyasını ve fotoğrafını almak için çalıştık. Ama bu iş, Kül Tigin Yazıtı kadar kolay olmadı. Çünkü anıt, zamanın sarsıntılarıyla devrilmiş, kırılmış, dört parçaya ayrılmıştı. Bu yazıtın çevresinde de başı kopmuş birtakım heykeller vardı. Bu heykeller de Kül Tigin Anıtı'nı çevreleyenlerin eşiydi. Ancak içlerinden ikisi, ak mermerden kazılarak çok ustaca ve titizlikle işlenmiş olduğundan, incelikte hemen eski Yunan heykellerinin dengi sayılabilirdi. Biraz ötede, ortasında silindir biçiminde geniş bir deliği olan, küp şeklinde büyük bir granit kitlesi gördük. Bize söylediklerine göre, civarda oturan Moğollarca, bu taş kutsal sayılıyormuş. Bugün bile, hasta çocuklar, hatta kuzular, bu taşın ortasındaki delikte biriken suya batırılıyor ve böylece dertlere derman aranıyormuş.

Ciddi bir zorlukla karşılaştık. Yazıtın en büyük parçası, ters devrilmişti. Birkaç ton ağırlığında olan bu taşı nasıl kaldıracak ve çevireceğiz? Bu iş için gerekli aletimiz de yoktu. Ama bunun kopyasını

almadan buradan ayrılmamızın da olanağı yoktu. Bu taş, kurulumuzun üzerine aldığı görevin son zorluğuydu. Bu yazıtın kopya edilmesinden sonra, dönecektik. Son dakikada karşımıza dikilen bu engel kesinlikle alt edilmeli, aşılmalıydı.

Yarım saat çaresizlik ve üzüntü içinde çırpındıktan sonra, uzaktan birkaç göçebenin geçtiğini gördük. Hemen onları çağırdık ve razı ettik. On beş kadar arkadaş buldular. Kalın çam bölmeleri getirdiler. Bunları küskü yerine kullanıp dileğimizi yerine getirdik. Bu zahmetler, gönül rızasıyla yapıldığı için, bizi yorsa da bıktırmıyordu. Bugün, akşama değin çalıştık. Yazıları yıkadık. Kısmen kopyasını çıkarmaya bile başladık.

Gezimiz bitmek üzere... Oysa ben, Gönül'le beraber bu çorak çölde yıllarca, yüzyıllarca gezmek istiyorum. Oh! Bu çıplak ovalarda, bu ıssız kumsallarda, bu engelsiz, endişesiz yaşamda Gönül! Gönül!.. Sen ne kadar benimsin? Kim bilir, kısmetse, seninle ben bir büyük ve uygar kentte yaşamak zorunda kalırsak, o zaman sen bir parça evinin işlerinle, bir parça konuklarınla ve tuvaletinle uğraşmaya kendini vereceksin. Bana ruhundan pek az bir bölüm ayıracaksın gibi geliyor da, bu yarım Gönül'e bir türlü doymayacağım, sanıyorum.

12 Temmuz

Bu sabah da çalışmaya başladık ve akşama değin yazıların kopya edilmesi, çoğaltılmesi işlerini bitirdik. Yarın öğleden sonra gezimize son vererek, buradan dönmek için çadırlarımızı toplayacağız. Bugün Gönül, anı defterini bana verdi. Benimkini de o istedi, vereceğim. Artık duygu ve düşüncelerimizi birlikte yazacağımızdan, günlük anılarıma burada son veriyorum. Şimdi ben de kendimi kırılmış, iki parçaya bölünmüş bir yazıt sayıyorum ki, bir parçam Gönül'dür. İkimizi birleştirmeden, alın yazımızdan bir anlam çıkarmak olanaksız.

Dönüş

Kurul toplanıyor, alınan kopyalar, sandıklara dikkatle yerleştiriliyordu. Bu ince, nazik görevi, Gönül yerine getiriyordu. Mehmet Tolun, içini çekti:

— Bu gezimizden yararlanmamız, en üst derecede olmadı.

Kont güldü ve atıldı:

— Bunu bari sen söyleme, mutlu çocuk!

— İsterim ki, Kül Tigin Anıtı'nı yerinden sökeyim. İstanbul'a, Padişahlık Müzesi'ne aktarayım. Oradaki eski Yunan'ın beni kıskandıran tanrıçaları ve mitolojik betimlerinin ortasına dikeyim de, Büyük İskender'in lahtine, yazıtın ululuklar dolu söylevi, bir kahramanlık şiiri telkin etsin.

— Bu büyük iş, bizim gibi güçsüz kuvvetsiz, ancak hevesli bir gezi kurulunun değil, koca bir devletin isteği ve harcamasıyla ancak yerine getirilebilir. Bizden on yıl önce, Fransa hükûmetinin verdiği parayla buralarda gezen Binbaşı Julien de la Coste'un bu bölgeden alıp Paris müzelerini süslemek için götürdüğü heykel başlarından birine sahip olsaydık, yurdumuza gerçekten değerli bir armağanla dönmüş sayılırdık. Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtlarının çevresinde gördüğümüz gövdelerin başları, kısmen Çinliler ve aşırı derecede inançlarına bağlı Budistler tarafından koparılmışsa, kısmen de Rus ve Avrupalı gezginlerin elleriyle parçalanmıştır.

Kont Zichy'nin bu sözleri üzerine Tolun Bey, Mengüberdi'yle konuşmaya başladı. Bu konuşmaya, Sancay ve Urdulu da karıştı. Genç subay sevinçli ve içi rahat bir hâlde arkadaşlarının yanına döndü:

— Umutlanmayın ama Sancay bana bir müjde verdi. Dün bize yardım için gelen göçebe Moğollardan biri, kendinde bu heykellerden birinin kopmuş başının olduğunu ağzından kaçırmış; ilginç, değil mi? Alık Sancay da önem vermemiş. Şimdi de Moğol'un

yurdunu arayıp bulması için, onu çevreye saldım. Eğer başarırsa, bir gece daha burada kalırız.

Kurul, eşyaları yerleştirmekle uğraştığından, geçen bir saati anlamadı. Uzaktan, bu kez dört atlının dörtnala geldiğini, ilk önce Kont gördü ve heyecanla onları karşılamaya gitti. Yirmi dakika sonra atlıların, yine geldikleri yöne dönerek uzaklaştıklarını ve Kont'un da sevinç içinde çadıra girdiğini gören arkadaşları şaşırdılar.

— Edepsiz herif! Başı vermemiş, para alamayacağından korkmuş. Ne istese beğenirsiniz? Elli ruble! Beş bin istese, yine verecektim. Paraları da tamamen almayınca, başın kendisinde olduğunu kabul etmemiş. Adamlarımızı yine beraber gönderdim ki, bu çapkın Moğol bir hilekârlık etmesin.

Gönül, Tolun, Bahadır Bey birbirinin yüzüne baktılar. Bahadır Bey, sabırsızlıkla sordu:

— Acaba bu başlardan yalnız bir tane mi varmış?

Bu soru, pek anlamlıydı. Bu önemli başı kim alacaktı? Kont mu? Tolun mu? Yoksa Bahadır Bey mi? Kurul üyelerinden her biri, kendi hesabına bu değerli yadigâra sahip olmak isteğindeydi. Özellikle bu hazineyi keşfe neden olan, Tolun'du. Kont Zichy, arkadaşlarının bu kuşkusunu sezdi ve dedi ki:

— Bahadır Bey, bu baş, Türk başkentinden "Koşu Çaydam" dan alınacağı için, sizi o kadar yararlandırmaz. Tatarlar, Moğollara daha yakındırlar. "Erden Su"da, Karakurum'da bir heykel ele geçirseydik, elbette bu sizin hakkınız olurdu. Tolun Bey'se, bu Türk başkentinden öyle bir yadigârla dönüyor ki, karşılığında dünyanın hazinesini verse yeridir. O, burada bir güzellik heykeli buldu ve benimsedi (Gönül'ü kasdettiğini gözleriyle anlatarak). Artık bu ganimetten başka, burada bir dileği kalmadı. Bense, eli boş dönmemek için, bu taş kafayla başbaşa kalmak ve gerekirse tos vuruşmak isterim, dedi ve kahkahalarla gülmeye başladı. Zichy'nin, tanıştıkları zamandan beri hep tanık oldukları nezaketine ve özellikle Gönül'ü kendi

eliyle nişanlamak gibi gösterdiği soylu davranışa karşılık, kimsenin bu saldırıya karşı koyacak hâli yoktu.

Şimdi hepsi, kopya ettikleri yazıların mukavvalarını sandıkları yerleştirmekle uğraşan Gönül'e yardım ediyorlardı. Aralarında, her dakika bozulmak istendiği hâlde, bir türlü silinemeyen tatsız bir sessizlik egemendi.

Bu sırada Sancay, elinde bir mermer parçasıyla çadıra girdi. Bu, beklenen heykel başıydı. Bir sandığın içine bıraktı. Bir dakikalık seyrediş, hepsini umulanın çok üstünde şaşkınlığa düşürmeye yetti. İtalya'nın sanat eserlerini gören Kont ve Bahadır Bey, ıssız çölün bir buçuk yüzyıl önce yetiştirdiği dehaların ürünü karşısında çırpınmaya başladılar. Bu anlamlı yüz, inanılmayacak bir sanat gücünü ortaya koyuyordu. Başı açık genç bir savaş adamının başı olan bu heykelin, gözlerinin uçları biraz çekik ve elmacık kemikleri biraz çıkık olmasaydı, eski Yunan heykellerinden sanat bakımından farksız, hatta üstün sayılabilirdi. Başı satan göçebe Moğol'un yardımıyla, bu başın ait olduğu gövdeyi de bulup üzerine oturttular.

Zichy, başını eline aldı:

— Arkadaşlar, dedi. Yeni yavuklulara, bu yaban çöllerde armağan edecek bir şey bulamadığımdan dolayı, üzgündüm. Atalarımızın ruhu, yardımıma yetişti. Allah'tan dileğim budur ki, yeni doğacak ilk oğulları da bu heykeldeki heybetli gözlere, olağanüstü burna ve kararlı dudaklara sahip olsun.

Başı, Tolun Bey'e uzattı. Tolun, dayanamayarak ve gözleri yaşla dolarak Kont'un boynuna sarıldı, iki yanağından minnet ve şükranla öptü. Kont, yine zevzekliği elden bırakmayarak:

— Bey! Bey! dedi. İşte şimdi yaptığım bir özveridir. Ama cesaretiniz varsa, bu özveriyi geri çevirin bakayım, dedi.

Tolun, bu kez de geri çevirmek istedi. Amacın şaka olduğunu anlayarak susmak zorunda kaldı.

Artık bütün eşya, hayvanlara yüklenmişti. Bu bölgeyi son bir ayrılış bakışıyla izledikten sonra, kuzeye doğru göçtüler ve çölün ıssızlığı içinde yittiler.

İki gün sonra öğle üstü, Sayan (Tannu Tuva) dolayında çadırlarını kurdular. Şimdi görevleri son bulmuş olduğundan, bir an önce bu çorak çöllerden uzaklaşmak istiyorlardı. Küçük ırmakta, akşamüstü güzel bir banyo yaptılar. Yemekten sonra Tolun Bey, bir punduna getirerek Kont'a, Gönül'ü kendi eliyle nişanladığı sırada kapalı olarak geçtiği özveri konusunu açmasını söyledi. Zichy, güldü:

— Bu özveri, bana göredir. Belki sizce o kadar önemi olmaya bilir. Büyük babam Aladar Zichy, tavırları garip biriymiş. Gençken, Viyana'da beşibiryerde bir riyal bulmuş. Bunu, uğur saymış. Ve kendi çevresi dışında, hiç tanımadığı soylu bir Macar ailesinden olan büyük anneme yine Viyana'da, parayı bulduğu bu sokakta rastlayıp âşık olmuş. Evlenme kararlaştırılınca, bulduğu riyali bozdurarak iki yüzük yaptırmış. Pek mutlu olmuşlar. Bu yüzükleri, büyük çocuklarına vasiyet etmişler; babam da bununla evlenmiş. Sonra savaşa giderken, babam ve annem, bu iki yüzüğü, bir başarı tılsımı sayarak parmaklarından çıkarıp bana verdiklerinde, "Sakın bunun birini güzel bir Rus Prensesi'nin parmağına takıp beraberce getirme." dediler. İşte size karşı hizmetim, ancak şu iki yüzüğü, içlerindeki Zichy adını kazıyarak adamaya razı olmaklığımdan oluşmaktadır. Bunun da önemi, sırf bir aile inancına bağlıdır.

Bunun üzerine, Tolun Bey düşündü. Hemen, biri parmağından yakutlu ve diğeri çantasından firuze, iki altın yüzük çıkardı:

— Bakın Bilâl Bey, dedi. Bunlar da atalardan kalma, belki iki yüz yıllık yadigârlardır. Şimdi ilk varacağımız Rus kasabasında, bu dört yüzüğü beraberce eritir, sonra hamurundan dört altın halka çıkartırız. Bu yolla hem ailece uğur saydığınız altının bir bölümüne sahip olursunuz, hem de bu nedenle ilk Türk ve Macar ailesinin talihini birleştirmiş oluruz.

Kont, bu öneriyi kabul etti. Sabahleyin, erken kalkarak yola çıktılar. Her akşam bir kalede geceleyerek, Arhul Han ve Bandiye Kore kasabalarını geçtikten ve bu yolla Tarbagatay dağlarını aşmak zahmetini savdıktan sonra, doğuya saptılar. Kandan Nor Gölü'nün güneyinden, yine güneye doğru indiler. Sonunda, otuz beş günde Kobdo kasabasına vardılar. Kobdo, ak evleriyle, temiz sokaklarıyla Türkistan'ın bir İslam kentine benziyordu. Buranın halkı 35 Rus, 800 Çinli ve 100 kadar İslam, Sart ve 200 Moğol'dan oluşuyordu. Ruslar, bu yolla Çin'e un, çay ve pamuktan yapılmış şeyler sokuyor ve Çinliler de Rusya'ya yün ve kürk gönderiyorlardı. Gönül Hanım Gezi Kurulu, dört aydan beri, burada ilk kez dam altında barındılar. Yirmi günden beri kar ve soğukla savaşan kurul, burada yakacak odun bulamadı. Bereket versin, Ulyasu Dağı kasabasından satın aldıkları keçi postundan kürklerine sarındılar. Buradan hizmetçileri Sancay, Mengüberdi ve diğer devecilerle hizmetçiler memleketlerine, Urga'ya dönecekler; yanlarında, Kont'la Macaristan'a gitmeye razı olan Urdunlu kalacaktı. Orhun ve Erden Su dolaylarında çekilen sıcaklar bitmişti. Şimdi, geceleri şiddetli bir ayazla, soğuk sıfırın altında "9" dereceye kadar iniyordu.

Üç gün burada kaldıktan sonra, yeniden deve ve atlar kiralayarak yola koyuldular. Ve yırtıcı hayvanların bile yiyecek lokma bulamadıkları bu çorak çölde, bütün gün yol almak zorunda kaldılar. Yalnız güneş batınca çadırlarını kurup dinlenmeyi başarıyorlardı. Gönül, artık yorulmaya başlamıştı. Güneşten çok, buranın sürekli yağan karı, dondurucu soğuğu yüzünü karartıyordu. Hepsi asıl renklerini yitirmiş, birer Moğol esmerliği kazanmışlardı. Altay dağlarının tepelerinden, geçitleden aşarak, on dört günde, bin zahmetle Sibirya sınırındaki Kaşağaç kasabasına vardılar. Burada kendilerini, Rus sınır görevlisi Kazaklar karşıladılar. Kurul üyelerinin pasaportları kusursuzdu. Kobdo ilçesindeki Rus tüccar vekilinden, Urdulu için bir belge almışlardı. Bahadır Bey, hem Rus gümrükçüleri

kandırmış, hem ucuz bulduklarından, Ulyasu Dağı'ndan birçok kürk almıştı. Böylece, sınırda hiç sıkıntı çekmediler. Kaşağaç'ta, ilk kez arabalara bindiler. Birkaç gün sonra, korkunç Katun nehri geçidini geçerek, Sibirya'nın Angoday, Altaysk, Biysk (Yaş Tura), Barnaul kasabalarından kâh kızak, kâh arabayla geçerek, on üç günde Obi kentinde demir yolu katarına bindiler. Trende, Bolşevikliğin Rusya'da yavaş yavaş alevlendiğini öğrendiler.

Obi'den, doğru Tomsk'a geçtiler. Tomsk'ta üç gün kaldılar. Tolun Bey'in ilk işi, orada bir kuyumcu dükkânına giderek babasından kalma iki altın yüzükle Kont'un armağan ettiği halkaları eritip birbirine karıştırarak bundan, aynı biçimde dört altın halka yaptırmak oldu. Kont'a halkaları verirken:

— İşte şimdi Türk-Macar dostluğunu kaynattık, dedi.

Kurulun, burada ikiye bölünerek, Bahadır Bey'le kardeşinin Krasnoyarsk'a, Tolun Bey'le Kont ve Urdulu'nun Taşkent ve İran yoluyla Osmanlı topraklarına dönmeleri kararlaştırıldıysa da Bahadır Bey, arkadaşlarını Rusya'da yalnız bırakmaya, bir türlü razı olmadı. Gönül'ün eşyayla Krasnoyarsk'a gitmesiyle, Bahadır Bey'in sınıra kadar kaçak tutsaklara eşlik etmesi kararlaştırıldı.

Bir gün, akşama kadar Altun Dağları'nda (Altay) çıkarılan platin ve altın madenlerinin yönetim merkezi olmakla ün kazanmış olan Tomsk kentini gezdiler. Adını, içinden akan Tom Irmağı'ndan alan Sibirya'nın bu ünlü kasabasının, kırk bin kadar nüfusu var. Sokaklarda, çeşitli uluslardan adamların, Çinli, Moğol, Kalmuk, Rus, Tatarların ulusal giysileriyle gezinmeleri, kurula hâlâ kendilerini Urga'da ya da Karakurum'da sandırmıştı.

Gönül pek mahzun, Tolun pek üzgündü. Her rast geldiği dükkânda, genç subay yavuklusuna bir yadigâr almak istiyordu ama Gönül, bir türlü razı olmuyordu.

Bu son günün anısı olmak üzere, nişanlılar yan yana fotoğraf çektirdiler. Fotoğrafhanenin yanına rastlayan bir oyuncakçı dükkânının

önünde, Gönül birden durdu ve kahkahalar koparark mağazadan içeri girdi. Orada, kendi giydiği gibi Tatar giysisiyle bir bebek görmüştü. Badem gözleriyle de kendine benziyor gibiydi. Hemen bunu aldı ve bebeğin fistanının üstüne, nişanlandıkları günün tarihi olan 10 Temmuz 1917 tarihini atıp imzaladı.

— Bunu gördükçe, beni anımsa. Ama oynarken kıracak kadar yaramaz olma. Umarım, Gazi Giray gibi, İstanbul'da kışlada atları görünce, uzaklarda seni düşünen bir kadının olduğunu unutmazsın, dedi.

Ertesi gün Tolun'un gözleri şişmiş, Gönül sapsarı kesilmişti. Bereket versin, Krasnoyarsk'a gidecek tren pek erken kalkıyordu.

İstasyonda ilk kez, Kont'un zorlamasıyla iki nişanlı, iki derin ve uzun ayrılış öpüşmesi için birbirlerine sarıldılar. Artık uzaktan salladığı mendili durmadan gözlerine götüren Tolun, ağlıyordu. Gönül'ü gözden bir hayal gibi silen katar yittikten sonra, üç arkadaş yine otele döndüler.

Otelde öğle yemeklerini yediler. Akşam saat yedide, trene bindiler. Türkiye'ye dönmek zor olmakla beraber, en emin yol, İran yoluydu. İran'a da Hazar Denizi üzerinden girmeyi güvenliğe uygun görmediklerinden, karadan ve Meşhed dolayından girmeye karar verdiler. Bu nedenle demir yoluyla Taşkent, Buhara ve Merv'den geçerek İran'a sokulmak istediler.

Savaş nedeniyle, tren o derece kalabalık değildi. Kayda değer bir sıkıntı çekmeden, Taşkent'e vardılar. Trenin birkaç saat kalmasından yararlanarak çizmeleriyle, dericilik sanayisiyle ün salan bu kentin büyük caddelerini olsun görmek istediler. Taşkent'in evleri birer, en çok ikişer kat ve hepsi de iri ağaçlarla çevrili bahçeler içinde olduğundan, uzaktan yalnız camilerin minareleriyle kubbeleri gözüküyordu. Burada, üç yüz kadar cami varmış. Ama şimdi bunlardan çoğu yıkıktı. Kentin nüfusu, yüz elli bin dolayındaymış. Rusların kurdukları mahalle, tamamıyla ayrıydı. Bu mahallenin bir

özelliği olmayıp Avrupa kentlerinin adi bir kopyasıydı. Anlamsız bir biçem, geniş birkaç sokak, işte o kadar... Seyhun nehrine dökülen Çerçik ırmağı, kentin içinden geçiyor. Rus mahallesinde göze çarpan başlıca şey, üzüntüyle görülen, burayı ele geçiren General Çernayef'in heykeliydi. Tolun Bey, Rusça olarak Bahadır Bey'in yazısıyla Gönül'e birkaç kartpostal gönderdi.

Akşam yine trene dönerek, Hocent ve Semerkant yoluyla Buhara'ya vardılar. Çok yorgun olduklarından, Buhara'da geceyi otelde geçirerek, ertesi günkü hız katarıyla yollarını sürdürmeye karar verdiler. Demir yolu üzerinde bulunan Temürlenk'in başkenti olan ve bir zaman İslam uygarlık merkezi önemini kazanmış olan Semerkant'ı, Rus polisinden çekinerek ve bazı sakıncalar yüzünden göremediklerine, çok üzüldüler.

Buhara'da temiz bir otelde kaldılar ve her şeyden önce, hamama gittiler. Buhara'nın çevresi, surlarla çevriliydi. Rusya'yla Çin, Hint, İran ve Afgan arasındaki ticaret alışverişinin merkezi olduğu için, ekonomik önemi görünüyordu. İki yüz bin kadar nüfüsu olan Buhara'da, Rus göçmenleri çok azdı. Yerli halkın üçte ikisi Aryani soyunden Tacik'tirler. Bunlar, Farsça konuşurlar. Ama hepsi Sünni olduklarından, İranlılarla araları pek hoş değildir. Halkın kalanı Özbek ve diğer Türklerdir. Buhara'da, üç yüz altmış cami varmış. Bu camilerin en büyüğü, Temürlenk tarafından onarılmış olan Mescid Camii Şerifi'dir.

Buhara, İslamiyet'in başlangıç çağlarında, Muaviye'nin saltanatı zamanında, Serdar Abdullah bin Zeyyad tarafından ele geçirilmişse de, o zaman egemeni olan Hatun şiddetle karşı koymuş ve Abdullah'ı bazı kouşllarla barışa razı etmiş. Beş altı yıl sonra, hicretin elli beşinde, yine Muaviye tarafından, Horasan Valisi Said bin Osman Affan tarafından bir hayli çaba harcanarak ele geçirilebilmiş ve İslam ülkesine katılmıştır.

Abbasi halifeleri zamanında çıkan Samanoğulları devrinde, Buhara pek çok imar görmüş ve İslam memleketlerinin en ünlüsü olmuş. Daha sonra Çingiz tarafından yıkılmış ve Temür aracılığıyla yeniden imarına çalışılmışsa da, bu hükümdar Semerkant'a daha çok önem verdiğinden, Buhara eski parlaklığını bir türlü kazanamamış.

Yerli halkı olan Taciklerle Türkler arasında, karşılıklı saygı ve sevgi olmadığı, Tolun Bey'in dikkatini çekmişti. Tacikler, çalışkan ve her işe sokulan bir kavim oldukları hâlde, vefasız ve hileci olmaları nedeniyle, Özbek ve Türkmenlerce hep aşağılık görülmektedirler. Kentin dolayında oturan Kırgız, Kalmuk ve Karakalpaklar, Çingiz ordusunun burada kalmış artıklarıdır. Burada, Emevilerle gelmiş epeyce Arap asıllı aile de var.

Kentin bugünkü üzücü hâlini ve medreselerin boşluğunu gören Bahadır Bey, içini çekerek dedi ki:

— Buhara'da, Semerkant ve Türkistan'da artık bundan sonra İslam'ın övüneceği bilginlerin çıkması, yeniden İbni Sinalar, Buhariler, Farabiler, Uluğ Beyler yetişmesi olasılığını göremiyorum.

Bu gece, yemek pek hazin geçmişti. Ertesi sabah erkenden trene binip Çarcuy'dan geçerek Merv'e geldiler.

Merv, Karakum Çölü ortasında, Mergap nehri kıyısındadır. Zamanında, Selçuklu meliklerinden Alpaslan ve Sultan Sancar'ın başkentiyken, bir milyondan fazla nüfusa ve İslam âleminde büyük bir uygarlık ününe sahipti. Eskiden, Büyük İskender'in generallerinden birkaçı tarafından imar ettirilerek, yönetim merkezi yapılmıştı. Hicretin birinci yüzyılında, İslam memleketleri arasına girmiş. Selçuklular zamanında adı, Mervşahcan'mış. Merv'de yetişen pek çok İslam büyüğü var. Çingiz ve Temürlenk tarafından yıkılmasından sonra, eski bayındırlığına bir daha erişememiş. Onuncu yüzyılda Özbeklerin eline geçmiş, daha sonra Şah İsmail tarafından ele geçirilerek 1202 tarihine dek İran'da kalmış, sonra Teke Türkmenleri

buralara göçmüşlerse de eski parlaklığını geri getirmeyi başaramamışlar. Hicretin 1302. yılında, Rusların yönetimi altına girmiş.

Merv'den sonra, zorluğun en büyüğü başgösterdi: İran sınırını geçmek. Bahadır Bey'in ticaret temsilcilerinden İranlı bir Türkmen, bu işi üstüne aldı.

Üç tane İran pasaportu buldu. Ancak, bütün gezilerinde çıkardıkları kopyaları beraberce götürmek, olanaklı olamadı. Onlardan, yalnız Kül Tigin Anıtı'nın ilk bölümünü alabildiler. Ve kara yolculuğunda bir kazaya uğramak korkusuyla, Koşuçaydam'da bulunan Türk heykeli başını da almaya cesaret edemediler. Bunlar, yine Bahadır Bey'e teslim edildi.

Bu sırada, Kont ile Bahadır ve Tolun Beyler arasında, bir de ticaret anlaşması yapıldı. Bahadır, gerek Kont'a ve gerek Tolun Bey'e, savaş bitip barış imzalandıktan sonra, kürk ve lastik galoş gönderecek; Tolun da Moskova'ya Bahadır Bey'e Hereke halısı ve mevsiminde Rusya'da pek gözde olan portakal ve mandalina yollayacak. Kont Zichy de ortak olduğu bir elektrik fabrikasından, elektrik kuruluşları için gerekli malzeme ve aaraç gönderecekti. Hazırlıklar tamamlanınca, bir sabah Tolun ve Kont'la hizmetçileri, İran'a giden birkaç İslam tüccarla birlikte, İran sınırını geçmeyi başardılar. Bahadır Bey, işi sağlam tutmak için onları sınıra kadar getirmişti. Sınırda, arabayla Meşhed'e ulaştılar. Artık bu son yıllar içinde - pansiyon dâhil olmak üzere - esenlikte ve bir dost memleketindeydiler. Korku kalmamıştı. Her şeye karşın yine dikkati elden bırakmadılar. Merv'den aldıkları İran giysisine biraz daha çeki düzen vererek, kılıklarını tam olarak çevrelerine uydurdular. Uzayan sakallarını, kınayla boyadılar. Her kervansarayda elde ettikleri, kalyon denilen nargileleri çektikçe, gerçek bir İranlıdan ayırt edilemiyorlardı.

Meşhed, Meşhed-i Mukaddes, Oniki İmam'dan sekizincisi olan İmam Ali Rıza bin Musa Kâzım'ın mezarı burada olduğu için,

Şiiler'ce ziyaretgâh sayılır. Harun Reşit ve Nadir Şah'ın türbelerinin de burada oluşu, burasının sıra dışı bir önem kazanmasına neden olmuş. Aslında bu kentin kuruluş nedeni de, Halife Me'mun zamanında veliaht seçilen İmam Rıza'nın, öldüğünde buraya gömülmesi olayıdır. İmamın kabrini ziyarete gelen Şii ziyaretçilerin çokluğundan, şehir gittikçe büyüyerek ve zenginleşerek bugün Horasan'ın ve belki İran'ın en önemli şehri hâline gelmiş. Yüz bin kadar nüfusu var. İki arkadaş, kentin "Musalla" alanını ve İmam Ali Rıza'nın türbesini gezdikleri sırada, şaşkınlık içinde kaldılar. Merkad-i Şerîf'in kubbesinin dışı baştan başa altınla kaplandığından, öğleyin güneşte pırıl pırıl yanıyordu. Duvarları mozaik taş ve yazılı nefis çinilerle süslüydü. Bu türbe, İran güzel sanatlarının bir övüncü gibiydi. Şii zenginleri, Kerbelâ'dan sonra cenazelerinin bir kısmını buraya gömmek konusunda büyük istek gösterdiklerinden, kentin önemli bir kısmı mezarlıktır.

Burası, Tatar ve Türkmenler tarafından defalarca ele geçirilmiş, hatta hicretin 996. yılında, Özbek Hanı Abdülmümin tarafından yıkılmışsa da, daha sonra Safavî Hanedanının eline geçmiş ve Nadir Şah tarafından başkent yapılmış.

Kont'un pasaportu Bilal adına çıkarıldığı için, burada bu adla çağırılıyordu. Bilal Bey'le Tolun, üç gün Meşhed'de kaldıktan ve oradan Gönül'e Farsça yazılmış mektuplar gönderdikten sonra, Astrabad'a giden bir kervana katıldılar. Hazar Denizi'nin güneydoğusunda ve aynı addaki körfez üzerinde bulunan bu kent, Doğu'nun diğer kentlerinden çok farklıydı. Evleri taştan, sokakları geniş ve kaldırımları olduğundan, sevimli bir manzarası vardı. Mescid-i Cuma ile Camii Gülşen adında, cidden güzel ve büyük iki camide, Tolun birer öğle namazı kıldı. Buradan Tahran'a, otomobille otuz saatte vardılar.

Tahran'ı bir başkent için oldukça küçük ve hareketsiz buldular. Aslında şimdiki başkent, İran Kaçar Hanedanı'nın kurucusu olan

Aka Mehmed Han tarafından, üyesi olduğu Kaçar Türkmen aşiretlerinin yaşadıkları bölgeye yakın olduğu için kurulmuş ve yapımı yalnız Kaçar Hanedanı sayesinde meydana gelmiş. Bugün, dört yüz binden fazla nüfusu var. Bilal ve Tolun, fırsattan yararlanarak kenti bazen yaya, bazen tramvayla gezdiler. Ve Mescid-i Şah ile Mescid-i Maderşah'ı ve Mescid-i Mîr'i gördüler, Şah Sarayı'nı, Şemsü'l-emmâre Kasrı'nı ve Feth Ali Şah Köşkü'nü izlediler, hatta ziyaret yeri olan Şah Abdülmuazzam köyüne kadar gittiler.

Tahran'da ve İran topraklarında geçtikleri her bölgede, Tolun'un yalnız Türkçe konuşarak meramını anlatmasına, Bilal çok şaşırıyordu. Tolun, Kont'un merakını gidermek için dedi ki:

— Türkistan'da Türkçe kullanılmasına şaşmadınız sanırım. İnanmalısınız ki İran da Türkistan'ın bir devamıdır. Bugün, on bir milyon İran nüfusundan altı milyonu Türk ırkındandır. İran halkının çoğunluğu Turanlıdır. Eskiden buraları yöneten Gazneviler, Harzemiler, Selçuklular, Çingiz ve Temürlular, İlhanlılar, İran toprağını Türk ve Moğollarla yüceltmişlerdir.

Örneğin, Tahran dolayında ve İran Azerbaycanı'nda yaşayan Kaçarlarla Afşarlar, Türkmendirler. Hemedan'da Karagözlüler, Erdebil'de Şahsevenler, Şiraz'da Çingiz Han kalıntısı Kaşgailer, tamamen Türktürler. Mazenderan ve Elburz dağlarının kuzeyinde, Horasan dolayında da birçok Türk oturmaktadır.

Isfahan'dan Basra Körfezi'ne, Haramabad'dan Şiraz'a kadar uzanan bölgede yaşayan Bahtiyariler de aynı ırktandırlar, Türktürler. Yalnız, aralarında biraz Arap halk da vardır.

İran'da asıl Farslar, Şiraz'la Kirmanşah arasında, iki küme oluştururlar. İran'ın güneydoğusundaki Gühistan ilinde de Belüçler otururlar. Bunlar Aryani'yseler de, dedeleri İranlı değildir. İran'dan Türkleri ayıran ırk farkı değil, mezhep anlaşmazlığıdır. Bu anlaşmazlık da manevi ve dinsel olmaktan çok, siyasidir. Miladi on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda, İran Şahları bu dinsel siyasetten çok

yararlanmışlar ve Osmanlı padişahlarının ele geçirme bakışlarını doğudan batıya çevirtmeyi başarmışlar. Zamanında, Osmanlı gibi kabına sığmayan genç bir ulus, batıdan çok ele geçirme hırsını kendi doğal ovalarında, yani doğuda aramış olsalardı, bugün Anadolu'dan öteye geçmeyen Türkiye'nin doğu sınırı, ta Hindistan'a dek dayanacak ve doğal, güçlü sınırlar içine kurulmuş bir devlet olarak, oldukça emin ve gelecekten güvenli bir hâlde, Asya'da egemenlik sürecekti.

Ancak, Şiilik duvarını delemeyen I. Selim'in torunları, böyle deneyimlere girişmediler ve güçlerini, boş yere Hristiyan Avrupa'da tükettiler. Temel çürük olduğundan, kurdukları saltanat binası da Avrupa'da geçici oldu.

İki arkadaş, Tahran'dan Sene'ye geçip oradan, Nahçivan dolayından Türkiye sınırına girmeyi başardılar.

Yurt toprağına ayak basar basmaz, Tolun yeri öptü. Ve yüzünü, alnını yurt toprağına sürdü. Orada hemen askerî merkeze ve yerel hükûmete başvurdular. Erbil, Musul ve Urfa yoluyla, yirmi beş gün sonra, ekim sonunda İstanbul'a vardılar. Kont'u, doğruca Perapalas Oteli'ne götürdü. Çünkü zavallı Tolun, önce evinin bu onurlu Macar soylusunu barındıracak hâlde olmadığını ve yine yaşlı annesinin Gedikpaşa'da kiraladığı evinde, geçim konusunda biraz sıkıntı çektiğini biliyordu. Akşamüstü, iki sandığını gümrükten alarak evine gittiğinde kapıyı açan besleme, genç subayı tanıyamadı ve kanadı üstüne kapayarak hanıma bağırdı. Tolun'un annesi de bir an için uzun sakalı ve perişan giysisiyle oğlunu birden bilemedi. Zavallı kadın, bu beklenmez mutluluk karşısında, sevincinden ne yapacağını şaşırdı ve ancak oğlunun arkasına, yanına ufak yastıklar yerleştirerek, eliyle kahveler pişirerek rahatını tamamlamaya çalıştı. Annesine başından geçenleri anlattığında, kadıncağız bu gezi ve serüvenin bilimsel ve tarihsel değerini anlayamayarak, yalnız oğlunun o denli uzun yolculuğa nasıl dayandığına bir türlü akıl erdirememişti.

Ertesi gün, sakalını tıraş ederek Harbiye Nezareti'ne uğradıktan sonra, doğruca Kont'a gitti.

Bu iki günde, Avrupa'dan gelen telgrafların verdikleri haberleri öğrenerek, savaş talihinin pek uygun gitmediğini anladılar. Kont Zichy, üzüntüyle dedi ki:

— Bu denli sıkıntıya katlandıktan sonra, anayurdun başka yerlerinde de incelemelerde bulunmak için, yolculuğumuzu uzatabilirdik. Oysa biz konuyu, tamamıyla tersine düşündük. Bir iki yıl sonra buralara dönebileceğimizi varsaydık ve yurt sevgisiyle gezimizi yarıda bıraktık.

Savaşın bugünkü durumuna bakarak korkunç sonu anlamak, pek güç olmaz. Bu sonuca göre, bizim belki beş altı yıl daha Rusya'da yolculuğumuz olanak dışına çıkar. Bakın şimdi elimizle yaptığımız araştırmaların sonuçlarını gösteren kopyalar da Rusya'da, Bahadır Bey'de kaldı. Bunların zarar görmesi, saldırıya uğraması tehlikesi de var. O hâlde, şu altı aylık gezimizden, eziyetimizden elimizde ne kaldı? Ne kalacak? Önce birer küçük gezi yazısı, sonra da senin düşüncen Gönül Hanım'da, benim aklım Kül Tigin kopyalarında kalacak, değil mi?

Tolun:

— Burada benim yardımıma dinsel görgüm yetişir de derim ki, biz çalıştık ve ırkımızın tarihine bir onur sayfası ekledik. Artık ötesi yazgıya bağlıdır. Belki siz gezinizi uzatabilirdiniz ama ben yurdumdan daha fazla uzakta kalamazdım. Macaristan, dünya yıkılsa, yine Macaristan kalır. Ama Türkiye, özverili yurt çocuklarına muhtaçtır. Bu nedenle, benim için dönmek gerekliydi.

Yine de iş, bizim bu küçük gezimizle bitmedi. Bizden sonra yetişecek Türk, Macar ve Tatar gençleri, Çin'in ve Çin Türkistanı'nın, Afganistan'ın, Belucistan'ın ve Hindistan'ın büyük kentlerindeki tapınak, manastır ve kütüphanelerinde bulunan ve saklanan Türklere ait eserleri incelemek için, buralara daha uygun koşullar içinde

gitsinler ve özellikle Türkler, genç üniversite mezunları Petersburg, Helsingfors (Helsinki), Berlin, Paris, Viyana ve Londra müze ve kütüphanelerindeki eserleri incelesinler, çalışsınlar... Bizim bu kısa gezimizi öğrenecek ciddi gençlerde, birazcık olsun bilim ve fen yolunda bir serüven hevesi, merakı uyandırmayı başarırsak, görevimizi başarıyla yerine getirmiş sayılırız.

Kont bugün, Avusturya-Macaristan askerî temsilcisini, dönüşünden haberdar etti. Ertesi gün Tolun Bey, eş ve dostundan aldığı bazı eşya ve levazımı da tamamladıktan sonra, Kont'a birkaç gün bir Türk yaşamı tattırmak üzere, onu zorla küçük evine getirdi. Ve Türk mutfağının bütün çeşitlerini lokantalara ısmarlayarak, ona ikramlarda bulundu.

Bir akşam annesi başını örtmüş ve Tolun'un zoruyla Kont'un yanına gelmişti. Kont, yaşlı kadının elini öptükten sonra, bir punduna düşürdü ve şaka yollu:

— Anacığım, dedi. Tolun Bey, çok acımasızmış. Ben, Rusya'da bir güzel Tatar kızı gördüm. Onunla evlenmek istedim ama oğlunuz elimden aldı.

— A! O nasıl şey!

— Evet, ben de nasıl şey diye sordum. Sen Müslüman değilsin, olamaz, yanıtını verdiler. Müslüman olayım, dedim. Değersizdir, dediler.

— Ah oğlum, sen de dinince evlen. Yabancı kız almakla, o kadar geçim olamaz. Anneciğin var mı?

— Var.

— Kız kardeşin?

— Evet kız kardeşim de var.

— O kadını sen sevsen de annenin hoşlanmayacağı, kardeşinin beğenmeyeceği tutar. Evde dırıltı uzar, büyür. Kadının da senin de yaşam damağınıza zehir, dünya başınıza zindan olur. Anneciğine yalvar da o sana bir kızcağız buluversin.

— Peki ama Tolun Bey için bu Tatar kızı yabancı değil mi?

— Eh, evet yabancı.

— O neden alıyor?

— O bana sormadı ki. Sorsaydı, ona da öyle derdim. Her horoz kendi çöplüğünde eşinir, yavrum.

Yaşlı kadının bu içten sözüne gülüştüler. Bir hafta kadar konuklukta ve İstanbul'u, Boğaziçi'ni tamamen gezdikten sonra Kont, "Balkan Zug"la ve yanında Urdulu olduğu hâlde, memleketine döndü.

SON

Tolun Bey, üç ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra, Trabzon'a gönderildi. Burada geçirdiği zaman, sürekli bir sıkıntıyla doluydu. Savaş, gittikçe aleyhimize dönüyor ve sonuçtan, çaresiz genç tümüyle umudunu kesiyordu. Peşte'den, Kont'tan aldığı mektuplar da korkularını şiddetlendiriyordu. Gönül'ün iki resminden birini yatağının başına asmış, diğerini hep cebinde taşıdığı cüzdanına koymuştu. İstanbul'dayken, gezi ve araştırmalarına ilişkin Harbiye ve Eğitim bakanlıklarına verdiği iki raporda, Gönül'ün tarih ve fen uğrunda geçen özverisini belirtmekten kendini alamamıştı. İstanbul'da iki ve Trabzon'da dört kez verdiği konferanslarda, buluşlarından ve Kül Tigin Anıtı'ndan halkımıza bilgi ve haber vermişti. Ancak birkaç yazıtın kopyaları ve bilinen heykel başı, bitkiler ve hayvanlara ait koleksiyonlar, tamamıyla Bahadır Bey'in yanında kaldığından, yazıp hazırladığı ve resimli olarak yayınlamak istediği gezi yazısını bastıramıyordu.

Gönül! Gönül! Bu kız, bu göksel yaratık, onun ruhunu büyülemiş, yaşamına egemen olmuştu. Gönül'ün hayalinin tutsağıydı. O hayalin telkiniyle, kendi kendine gülüyor, bazen kaşlarını çatıyor, bazen gözlerinden iki damla yaş döküyor, yalnız olduğunda, "Gönül! Gönül!" diye bu tatlı sözcüğü yüreğinin en ince duygularına sararak yineliyordu. Ama bu derin ve büyük aşkla beraber, Tolun'un

yüreğini cehennemi bir alev de sarıyordu. Bu alev, gelecek ve yaşayış korkusuydu. Asker ocağında sınırlı ihtiyaçlar arasında, şimdiye dek hiçbir zaman geleceğini ve geçmişini düşünmemişti. Ama bundan sonra Gönül'ü yaşatmak ve onu yoksun bırakmamak gerekirdi. Bunu nasıl başaracağını, bir türlü kestiremiyordu.

Eğer Rusya'yla posta iletişimi sağlansaydı, şimdiye değin korkusunu Gönül'e tekrar tekrar yazacak ve sonra... intihar ediverecekti. Çünkü ne Gönül'süz yaşamaya, ne Gönül'le yaşamını birleştirmeye cesaret ediyordu. Perişan bir hâldeydi.

Mondros'ta, ateşkes imzalandı. Her şey yakında yoluna girecek sanılırken, akla hayale gelmeyen korkunç olaylar birbirini izledi. Rusya'da, gezi sırasında kaptığı müzmin romatizmadan dolayı, askerlikten ayrıldı. Ticaretle uğraşmak istedi. Öteye beriye başvurdu. Ufak tefek işler görmek istiyordu. Ancak o sırada ulusal ekonomi kurumlarına vurulan darbeler, bu deneyimsiz genci şaşırttı. Deniz ablukasının kalkmasından sonra, Rusya'dan gelen ilk vapurla İstanbul'a gelen bir Musevi, Tolun'u bir sabah evinde buldu ve Bahadır Bey'le Gönül'den birer mektup getirdi.

Gönül'ün mektubu ciddi ve dikkatliydi. Bahadır Bey, İstanbul'daki galoş lastik fiyatını soruyordu. Kendisinde oldukça ucuz mal ve birçok lastikolduğundan, bunları hemen İstanbul'a gönderebileceğini bildiriyordu. O zaman İstanbul'da bir galoşun bedeli üç- üç buçuk liraydı. Musevi'nin imzasıyla ve İtilaf Askeri Gücü aracılığıyla çekilen bir telgraf, Tolun'un yaşam bilmecesini çözüp gelecek hakkındaki endişelerini gidermişti.

İki ay sonra, bir Rus vapuruyla, Tolun Bey adına Sivastopol'dan on beş bin galoş geldi. Kış üstü, Ateşkes'ten sonra ilk gelen galoş partisi, buydu. Piyasa altüst oldu. Arkadan, on beş bin balya da samur, kürk, astragan, kakım kürkleri geldi. Bu ticaretten, gencin payına bir hamlede altı bin lira düşmüştü. İlk işi, Bebek'te güzel bir yerde, bahçe içinde, Boğaz'a bakan on odalı bir ev tutmak oldu.

Tolun adına gelen ticari maddeler petrol, havyar ve deri ürünleri olarak, birkaç kez gönderilmiş ve ruble fiyatının düşüklüğünden dolayı, Moskova'daki Kaplanoğlu Bahadır Bey Ticarethanesi de pek önemli bir kazanç sağlamıştı. Bolşeviklikten ilk kaçanlar arasında, bir gün Kaplanoğlu ailesi de İstanbul'a gelmiş ve doğruca Perapalas Oteli'ne inmişti. Tolun Bey'in bu haberi öğrendiği anla Perapalas'a varışına kadar geçen zaman, yaşamı süresince geçirdiği en uzun ve ateşli zamandı. İki gün sonra anne, baba ve Gönül'le Bahadır Bey'den oluşan Kaplanoğulları ailesi, Bebek'teki Tolun Bey'in evine taşındılar.

Gönül'le Tolun'un evlenmelerinden ancak iki ay süre geçmişti ki, bu taze kadın, Bebek'te Türk ve Tatar kızlarına özgü kuracağı yatılı bir öğretmen okulu için, bir bina aramaya başlamış ve Tolun da Koşuçaydam heykeliyle, yazıtların kopyalarını Padişah Müzesi'ne bağışlamış, gezi yazısını yayınlama girişimine geçmişti.

Bundan sonra, dünyanın ve özellikle Türk ve İslam memleketlerinin geçirdiği yıkım günlerine karşın, geleceğe ait bütün tasarıları hakkında düşünce üretmekten, Gönül ve Tolun bir an kendilerini alamamışlar ve Ulusal Mücadele'nin parlak sonuçlarından emin olarak, sürekli acılara olağanüstü bir sabırla karşı koymaya karar vermişlerdi.

3 Mart 1336 (1920)
Ahmet Hikmet

SON

türkçü
betik